

ІНСТИТУТ КУЛЬТУРОЛОГІЇ

НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ

МАРИНА МІЩЕНКО

**ОХОРОНА ОБ'ЄКТІВ
КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ
В НОВИХ СУСПІЛЬНИХ РЕАЛІЯХ:
ЗМІНА КОНЦЕПТІВ
ТА ПОШУК ПЕРСПЕКТИВ**

Монографія

Інститут культурології
НАМ України
КИЇВ – 2023

УДК 351.853(477)(02)

М71

Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту культурології
Національної академії мистецтв України
(протокол № 7 від 27 листопада 2023 року)

Виконано в межах фундаментального наукового дослідження
Інституту культурології Національної академії мистецтв України
за темою:

«Культурологічний вимір пам'яткоохоронної діяльності:
стан, перспективи та новації»

Науковий керівник

Марина Міщенко
кандидат юридичних наук

Рецензенти:

Ганна АНДРЕС
кандидат історичних наук, доцент,

Анастасія КРАВЧЕНКО
доктор мистецтвознавства, доцент

Сергій РУСАКОВ
кандидат філософських наук, доцент,

Міщенко Марина

М71 Охорона об'єктів культурної спадщини в нових суспільних
реаліях: зміна концептів та пошук перспектив. К.: Ін-т культурології
НАМ України, 2023. 278 с.; 14 іл.

ISBN 978-966-2241-71-6

У монографії на основі аналізу наукових джерел, положень національного та міжнародного законодавства в сфері охорони культурної спадщини та емпіричного матеріалу комплексно розглянуто питання охорони об'єктів культурної спадщини в нових суспільних реаліях.

Робота містить послідовне означення понятійно-термінологічного апарату національної сфери охорони культурної спадщини на загальному та спеціальному рівнях, розкриття фактичного сутнісно-рольового сприйняття об'єктів культурної спадщини в соціокультурному просторі, а також практичних складових охорони культурної спадщини сучасного періоду.

Для викладачів, студентів і здобувачів наукових ступенів у закладах вищої освіти гуманітарного профілю, дослідників у сферах культурології, охорони культурної спадщини, мистецтвознавства, управлінської діяльності, а також для широкого кола громадськості, що цікавиться пам'яткоохоронною проблематикою.

ISBN 978-966-2241-71-6

УДК 351.853(477)(02)

© Міщенко Марина Олексіївна, 2023

© Інститут культурології
НАМ України, 2023

ЗМІСТ

<i>Перелік умовних позначень</i>	6
<i>Від автора</i>	7
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи діяльності з охорони об'єктів культурної спадщини в сучасній Україні	11
1.1. Нормативно-правове забезпечення охорони об'єктів культурної спадщини	12
1.2. Понятійно-термінологічний апарат національної сфери охорони культурної спадщини: загальний та спеціальний рівні	44
1.3. Наукова рефлексія, пов'язана з дослідженням національної пам'яткоохоронної сфери	77
<i>Використані джерела за Розділом першим</i>	94
РОЗДІЛ 2. Сутнісно-рольові концепти сучасної сфери охорони об'єктів культурної спадщини	101
2.1. Сутнісно-рольове сприйняття об'єктів культурної спадщини у національному соціокультурному просторі	102
2.2. Роль держави в діяльності, пов'язаній з охороною об'єктів культурної спадщини	126
2.3. Участь громадськості в охороні пам'яток: від теорії до практики	141
<i>Використані джерела за Розділом другим</i>	160
РОЗДІЛ 3. Практичні складові охорони культурної спадщини в нових суспільних умовах	165
3.1. Контрольно-обліковий інструментарій сучасної діяльності з охорони об'єктів культурної спадщини в нашій державі	166
3.2. Національний досвід охорони об'єктів культурної спадщини: виклики та вдалі кейси	190
<i>Використані джерела за Розділом третім</i>	222
РОЗДІЛ 4. Міжнародна співпраця в контексті пам'яткоохоронних ініціатив та перспектив повоєнної відбудови України	227
4.1. Національне поняття та основи міжнародної співпраці у сфері охорони культурної спадщини	228
4.2. Аналіз сучасної міжнародної співпраці у сфері охорони культурної спадщини на прикладі окремих закладів культури	247
<i>Використані джерела за Розділом четвертим</i>	266
<i>Висновки</i>	269
<i>Abstract</i>	274

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ ТА УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВРУ	Верховна Рада України
КМУ	Кабінет Міністрів України
МКІП	Міністерство культури та інформаційної політики України
Закон	Закон України «Про охорону культурної спадщини»
Конституція, Основний Закон	Конституція України
ООН	Організація Об'єднаних Націй
Європейська конвенція	Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута)
Ландшафтна конвенція	Європейська ландшафтна конвенція
Гаазька конвенція	Гаазьку конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту
Конвенція 1972 року	Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини
ЮНЕСКО	Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури
Реєстр	Державний реєстр нерухомих пам'яток України
Порядок	Порядок обліку об'єктів культурної спадщини
Порядок ведення Національного переліку	Порядок ведення Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України
Культурне надбання	Національне культурне надбання
Реєстр культурного надбання	Державний реєстр національного культурного надбання
ст.	по тексту вживається у розумінні статті нормативно-правового акту, якщо не зазначається інше
ч.	частина
Рухомі предмети	рухомі предмети, пов'язані з нерухомими об'єктами культурної спадщини
КК України	Кримінальний кодекс України

ВІД АВТОРА

Культурна спадщина є не лише фундаментальною основою, але й запорукою для подальшого розвитку та якісних трансформацій культури в системі утвердження національної ідентичності на рівні всього українського суспільства. Нині її вагома роль та глобальний сенс уже не викликають сумнівів та заперечень. Однак відповідне розуміння остаточно сформувалося у свідомості більшості співгромадян та представників владного сектора порівняно нещодавно — вже в період повномасштабного вторгнення, коли ми проходимо тернистий шлях пережитого «болю» через збитки і трагічні втрати. Адже ворог не лише знищив та пошкодив значну кількість нерухомих пам'яток культурної спадщини України, але й незаконно вивіз за межі нашої держави частину унікальних культурних цінностей, які зазвичай навіть не мають аналогів у скарбниці світового культурного надбання.

Вочевидь, що й за відсутності загроз воєнного характеру охорона культурної спадщини є найбільш вразливою сферою у системі національної культури. Вона повсякчас зазнає зовнішніх деструктивних впливів, оскільки досить часто ефективні пам'яткоохоронні рішення приймають на перетині взаємопротилежних інтересів — держави як головного суб'єкта збереження культурних надбань, зацікавлених громадських об'єднань і рухів та суб'єктів господарчої діяльності. Окрім того впливає загальне небажання впроваджувати новації, широко визнані світовим співтовариством. При цьому змістове наповнення, інституційне та нормативно-правове забезпечення охорони культурної спадщини мають суттєві недоліки, що з високою ймовірністю може позначитися не лише на її впровадженні, але й на загальний стан гуманітарної сфери, зрештою на патріотичне виховання молодого покоління та формування національної ідентичності українців.

Тривалий час проблематика охорони культурної спадщини продовжує становити сферу наукових інтересів не лише пам'яткознавців, культурологів чи мистецтвознавців, але й дослідників, які представляють інші гуманітарні науки, а також репре-

зентують ті суспільні науки, які вочевидь сутнісно значно віддалені від культури та мистецтва (наприклад, юриспруденція, державне управління, економіка). З одного боку, описана ситуація сприяла творенню вагомого доробку, сформованого з багатьох публікацій наукового та науково-популярного характеру, але з іншого — фактично призвела до відсутності комплексного дослідницького підходу до розгляду означеного питання. І це цілком очевидно, оскільки представники різних сфер переважно робили акценти лише на окремих складниках загального «поля», намагаючись у такий спосіб розв'язати власні дослідницькі завдання.

Таким чином, на національному рівні сформувалася парадоксальна ситуація, за якої має місце значна кількість публікацій, присвячених різним аспектам охорони культурної спадщини, однак очевидною є відсутність ґрунтовних фундаментальних досліджень культурологічних аспектів пам'яткоохоронної діяльності у системі сучасної гуманітарної сфери України.

У даній монографії на основі наукового та емпіричного матеріалу подано спробу сформувати бачення сучасної охорони культурної спадщини як цілісного явища, а в подальшій перспективі — врівноваженої системи, що охоплюватиме не лише діяльність окремих суб'єктів (чи то держави або спеціально уповноважених нею інституцій), а й усе українське суспільство в прагненні зберегти національну ідентичність та власне, визначене історичним контекстом та вагомістю унікальних здобутків, місце в загально-світовому культурному просторі.

Варто зосередити увагу на тому, що початково, в контексті роботи над даним текстом як важливою частиною фундаментального наукового дослідження «Культурологічний вимір пам'яткоохоронної діяльності: стан, перспективи та новації»¹, не було спеціально окреслено завдання детально розглянути практичний вияв охорони об'єктів культурної спадщини *в умовах агресивної війни*. Однак фактичні обставини та розвиток подій цілком

¹ До слова, процес офіційного затвердження та експертної оцінки названої теми відбувався ще в першій половині 2021 року, коли не було прогностичних можливостей для передбачення швидкого початку повномасштабного вторгнення та територію нашої держави та його подальшого руйнівного впливу на сферу національної культури.

закономірно вплинули на певне зміщення обраного вектора наукового пошуку, в тому числі за даним напрямом, що загалом мотивувало проведення даної дослідницької роботи з огляду на важливий критерій — її актуальність. Отже, було поставлено завдання дослідити специфіку здійснення охорони об'єктів культурної спадщини, а також інші важливі дотичні питання пам'яткоохоронної діяльності як у період, що передував повномасштабному вторгненню, так і в період уже після офіційного введення в Україні особливого правового режиму (воєнного стану) та розгортання подальших активних воєнних дій включно до грудня 2023 року.

Акцентування у назві та тексті монографії на об'єктах культурної спадщини жодним чином не означає, що досліджується виключно проблематика охорони об'єктів культурної спадщини відповідно до визначення та сутності цього поняття згідно з нормами чинного Закону України «Про охорону культурної спадщини». Відповідно до цього, а також ґрунтуючись на положеннях попередньо ратифікованих міжнародних документів у сфері охорони культурної спадщини, було вжито більш широке тлумачення. Тому в роботі йдеться не лише про дослідження специфіки культурологічних аспектів охорони об'єктів культурної спадщини як нерухомих пам'яток національного, місцевого значення і щойно виявлених об'єктів культурної спадщини, але й культурних цінностей та інших, пов'язаних з ними, видових рухомих предметів.

Пожвавлення процесів цифровізації та цифрової трансформації діяльності сучасного українського суспільства цілком закономірно не оминуло й сферу культури загалом та охорони культурної спадщини зокрема. Це обумовило використання як емпіричного матеріалу вибірки відкритих інтернет-ресурсів, а саме офіційних web-сайтів спеціально уповноважених органів охорони культурної спадщини і деяких інших органів державної влади та місцевого самоврядування, а також окремих музеїв міста Києва.

Практичне значення даного дослідження обумовлює те, що в ньому, поряд з пропозиціями та обґрунтованими персональними ідеями автора за означеною проблематикою, окреслено й ряд питань та перспективних напрямів, які не було повною мірою розкрито в тексті, однак вони потребують подальшої ґрунтовної наукової розвідки, зокрема й у контексті посилення євроінтеграційних про-

цесів та майбутнього повоєнного відновлення України. Зокрема, йдеться про адаптацію матеріальних пам'яток минулого до реалій сучасності, практичні аспекти та методики оцифрування об'єктів культурної спадщини залежно від їх видової належності, осмислення та використання міжнародного досвіду охорони пам'яток, що зазнали ушкоджень внаслідок проявів воєнної агресії, про особливості охорони елементів нематеріальної культурної спадщини, фактичну участь громад у сучасній пам'яткоохоронній діяльності.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ З ОХОРОНИ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

1.1. Нормативно-правове забезпечення охорони об'єктів культурної спадщини

У структурі дослідження проблематики національної сфери охорони об'єктів культурної спадщини першочергово варто зосередити увагу саме на питаннях її нормативно-правового забезпечення як необхідного теоретичного і як наслідок — практичного підґрунтя. Це обумовлено тим, що за своєю природою пам'яткоохоронна діяльність не може бути хаотичною та передбачати окремі розрізнені заходи, зокрема ситуативні вияви реалізації повноважень відповідними суб'єктами державно-управлінської сфери. Унормований систематизований підхід одночасно на всіх рівнях — починаючи від належним чином сформованих юридичних основ, включно з узгодженою діяльністю та реалізацією визначених практичних заходів у центрі та на місцях, сприятиме виконанню надважливого завдання з охорони національної культурної спадщини.

Звісно, на практиці можемо спостерігати й вияви несистематизованого підходу до охорони об'єктів культурної спадщини з боку окремих представників уповноважених органів влади. Однак, на наше переконання, а також з огляду на норми чинного законодавства та наявний досвід вони не створюють загальний «хаотичний» прецедент. Це може мати місце за умови ситуативного або ж екстреного вжиття відповідних заходів, що переважно і є діяльністю з охорони культурної спадщини у формі фактичного реагування на нагальні потреби².

² Для прикладу, це вжиття заходів із «фізичного» убезпечення нерухомих пам'яток від ворожих обстрілів у перші місяці повномасштабного вторгнення у Києві, Львові, Одесі, інших містах України, коли монументальні об'єкти обкладали мішками з піском, закривали ґрунтуваннями, іншими захисними матеріалами, щоб хоч якось мінімізувати деструктивний вплив. І такі заходи, з очевидних причин, попередньо не планувалися і не могли бути спланованими.

Зміщення акцентів у напрямку більш детального дослідження нормативно-правових основ діяльності з охорони національної культурної спадщини обумовлене багатьма чинниками. Зокрема, значною кількістю законів та підзаконних актів, які регулюють означену сферу; нагальними потребами їх доопрацювання в умовах воєнного стану та подальшого впровадження заходів, спрямованих на реалізацію декомунізаційного та деколонізаційного законодавства; приведення їх положень у відповідність до міжнародних угод, інших профільних міжнародних документів про охорону різних видів об'єктів культурної спадщини.

Аналізуючи національні законодавчі пам'ятки ранніх історичних періодів та наукові публікації за даною тематикою, знаходимо підтвердження тому, що тенденції до збирання та подальшого зберігання у соборах, монастирях чи інших спорудах культового призначення історичних реліквій, рукописних книг, картин, ікон, ювелірних виробів та інших подібних предметів на території нашої держави почали формуватися ще у IX–XII ст. (Курило, 2006, с.7).

За часів «імперського» періоду нашої історії фактично вперше було передбачено юридичну відповідальність за викрадення окремих видів церковних речей у складі злочину «Святотатство» в Уложенні про покарання кримінальні та виправні в редакції 1885 року (Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года, 1909).

У сучасному розумінні, за деякими винятками, відповідно до своїх індивідуальних характеристик та видових ознак предмети, належні до церковного майна, потенційно можуть вважатися об'єктами культурної спадщини або культурних цінностей. Однак на момент впровадження даної норми тогочасні законотворці не мали на меті охороняти саме культурну спадщину чи окремі її складові, вона була іншою — захист віри як важливого інструмента впливу на свідомість людей. Головним аргументом на підтвердження даної тези є назва розділу, у якому було розміщено це суспільно небезпечне діяння — Глава IV «Про злочини проти віри».

Загалом на початку XIX ст. об'єкти культурної спадщини перебували як у віданні різних профільних інституцій, так і у приватній власності. Це, на думку С. Сухенка, негативно вплинуло на розбудову державної системи та створення законодавчої бази

в галузі забезпечення охорони культурної спадщини в сучасній Україні (або Сухенко, 2018, с. 7).

Упродовж 1917–1921 рр. було видано значну кількість нормативно-правових актів, які стали основою для формування Української незалежної держави, зокрема I–IV Універсали Центральної Ради, Конституція Української Народної Республіки, закони Директорії. Однак жоден із них безпосередньо не був спрямований на захист культурних цінностей чи будь-яких інших об'єктів культурної спадщини в його сучасному правовому розумінні (Міщенко, 2016, с. 46). Проект Закону «Про охорону пам'яток старовини і мистецтва», до розробки якого долучився відомий археолог М. Біляшівський, так і не було розглянуто — ні за періоду Української Центральної Ради, ні Директорії.

Що ж до створення спеціалізованих пам'яткоохоронних інституцій, то можемо говорити, що вони почали з'являтися саме у часи національно-визвольних змагань 1917–1921 років³.

Початок утвердження радянської влади на території України можна охарактеризувати як період безконтрольності в питаннях охорони культурної спадщини — ідеологічно збурені маси брали активну участь у нищенні багатьох монументальних об'єктів культурної спадщини, приватних маєтків, де зберігались колекції цінних артефактів, значну частину культурних цінностей було розграбовано або вивезено за межі держави.

А вже на початку 1920-х років механізми тоталітарного режиму активізували процеси умисного руйнування значної кількості архітектурних, переважно сакральних пам'яток. На той час їх захист не належав до пріоритетних напрямів державної політики.

Визначення правових основ діяльності з охорони об'єктів культурної спадщини на рівні чинного законодавства набуло більш систематизованого вигляду в період радянської України. Починаючи від прийняття впродовж 1948–1950 років положень та інструкцій, спрямованих на реалізацію заходів із поліпшення охорони пам'яток, які зазнали найбільшої шкоди в попередні десятиріччя, включно до кінця 1970-х років, коли всі наявні нормативні напра-

³ Першим з них можна вважати Центральний комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва в Україні, який було створено на Установчих зборах у Києві 12 травня 1917 року.

цювання було оприядлено в Законі «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» від 13 липня 1978 року.

Наукову розвідку проблематики розвитку законодавства, яке регулювало охорону культурної спадщини різних історичних періодів — починаючи ще від Русі, включно з часами, коли Україна вже офіційно набула статусу незалежної держави, здійснювало багато відомих вітчизняних науковців.

Зокрема, до їх числа належать праці В. Акуленка (вказану проблематику розглянуто у багатьох наукових статтях та інших публікаціях автора, в тому числі датованих кінцем 80-х — початком 2000-х років), Г. Андрес (у дисертаційному дослідженні «Охорона культурної спадщини України в контексті світових інтеграційних процесів (друга половина XX — початок XXI століття)», а також інших дотичних статтях, які в подальшому розвинули та доповнили науковий доробок авторки), Н. Кудерської (зокрема, у публікаціях, присвячених питанням становлення та розвитку законодавства про охорону культурної спадщини в Україні), Т. Курило (в рамках дисертаційного дослідження «Становлення і розвиток законодавства про охорону культурної спадщини в Україні: історико-правове дослідження»), Т. Мазур (як в окремих публікаціях, так і у межах дисертаційного дослідження «Охорона культурної спадщини в Україні: історико- й теоретико-правове дослідження»).

З огляду на зазначене вище пропонуємо здійснити поетапний аналіз законодавчих та інших нормативно-правових актів, які, власне, і становлять теоретичну основу для забезпечення сучасної діяльності з охорони об'єктів культурної спадщини на двох рівнях — міжнародного законодавства, ратифікованого нашою державою у визначений в Конституції України спосіб, та чинного національного законодавства.

Конституція України від 28 червня 1996 року. У ній, як в Основному Законі нашої держави, цілком закономірно не було залишено поза увагою як загальні питання нормативного регулювання сфери національної культури, так і охорони культурної спадщини як її невід'ємної складової.

У науковій літературі також неодноразово було наголошено на тій важливій ролі, яка належить Конституції в процесах регулювання означених сфер. Зокрема, її навіть було названо «рубіжною

віхою щодо унормування правового забезпечення охорони культурної спадщини» (Тептюк & Худолей, 2018).

У тексті Основного Закону, з-поміж інших норм, знаходимо положення, які без перебільшення мають вагомий вплив на національну пам'яткоохоронну галузь:

- «Культурна спадщина охороняється законом» (ч. 4 ст. 54);
- «Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами» (ч. 5 ст. 54);
- «Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки» (ст. 66).

З першої тези буквально висновується те, що питання охорони культурної спадщини має регулювати щонайменше хоча б один нормативно-правовий акт. На даний час цю роль виконує закон, який було прийнято у 2000 році — Закон України «Про охорону культурної спадщини», і він до цього часу не втратив своєї чинності саме в юридичній площині⁴.

Таким чином, для реалізації культурних прав громадян державі належить виконувати й такі важливі обов'язки — забезпечення збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, яким притаманна культурна цінність, а також повернення тих з них, які перебувають за межами нашої держави. При цьому відсутні вказівки на те, у який спосіб названі цінності перетнули кордон. З цього випливає те, що він може бути як законним, так і ні. Однак у даному випадку акцентовано саме на місці їх фактичного знаходження і, як наслідок, неповерненні на територію України.

Стосовно положення про обов'язок не заподіювати шкоду культурній спадщині та відшкодовувати завдані збитки, то його надалі поступово було конкретизовано у ряді норм кримінального, адміністративного та цивільного законодавства.

Отже, виходячи з акцентування у названих статтях Конституції виключно на бар'єрно-обмежувальному характері функцій держави стосовно об'єктів культурної спадщини — збереження/охорони від можливих загроз чи негативних впливів, висновується

⁴ Нині про зв'язок окремих його норм з реаліями сучасності вже не йдеться, але це буде висвітлено далі в межах наступних розділів.

те, що інші особливості поводження з ними у ній не було вказано.

В умовах сьогодення специфічно сприймаються ті формулювання, які було вжито у згадуваній статті Основного Закону, зокрема: «історичні пам'ятки, що становлять культурну цінність», «інші об'єкти, що становлять культурну цінність» та «культурні цінності народу». Надалі буде проведено більш детальний огляд питань загальної та спеціальної термінології у пам'яткоохоронній сфері, але на цьому етапі варто зауважити, що їх використання могло бути обумовлене такими аспектами:

- аналіз тексту Закону УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» від 13 липня 1978 року, який передував чинному Закону, дає змогу зауважити, що у відповідній статті Конституції було використано поняття, суголосні та змістово дотичні до зазначених, зокрема «пам'ятки історії та культури народів СРСР» і «пам'ятки історії». Однак саме така недостатня чіткість формулювання — «та інших об'єктів, що становлять культурну цінність» дає можливість на даний час поширювати охоронні функції держави на ширше коло складників матеріальної культурної спадщини без додаткової потреби внесення змін до тексту Основного Закону;

- стосовно поняття «культурні цінності», то його використання у тексті Конституції не було чимось інноваційним, адже зустрічаємо його і в нормативно-правових актах більш ранніх періодів, зокрема національних — Основах законодавства України про культуру від 14 лютого 1992 року, які вже втратили чинність, а також міжнародних — Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року та Конвенції про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності 1970 року.

У тексті Основного Закону закріплено положення стосовно обов'язковості дії міжнародних договорів на рівні з нормами національного законодавства, але за умови, що згоду на це надала Верховна Рада України у визначений спосіб (Конституція України, 1996, ст. 6).

Безумовну важливість означених договорів для національної пам'яткоохоронної сфери засвідчує також і те, що науковці неодноразово обирали питання міжнародно-правових аспектів охорони культурної спадщини як предмет для своїх наукових розвідок. Зо-

крема, дані питання досліджували В. Акуленко, Г. Андрес, Ю. Баланюк, К. Бусол, Т. Катаргіна, Т. Мазур, А. Труфанова, Д. Коваль, С. Кот, В. Максимов, О. Мельничук.

Варто також звернути увагу на те, що аспекти суто технічного характеру не лише сповільнюють процеси імплементації норм міжнародних договорів у національне законодавство, але й заважають коректному тлумаченню їх як важливих складових правового регулювання сфери охорони культурної спадщини нашої держави. До них, зокрема, можуть належати й лінгвістичні. Йдеться про правильність перекладу автентичних текстів означених документів. Це обумовлено тим, що попередньо частина міжнародного законодавства, ратифікованого ще до моменту проголошення Україною своєї незалежності та подальшого перехідного періоду, коли державна мова мала активно впроваджуватися в усі сфери публічного життя, була перекладена з мови оригіналу саме на російську, а вже в подальшому — на українську.

У даному питанні Т. Мазур підтвердила наявність проблеми різноманітності термінології у сфері охорони культурної спадщини, яку може бути розв'язано під час перекладу українською мовою міжнародних правових актів. Однак у підсумку авторка наголосила на тому, що це буде можливим за умов однозначного й чіткого тлумачення, а також з урахуванням специфіки національних мов під час визначення певного поняття у відповідних законодавчих актах (Мазур, 2019, с. 7).

З цього висновується, що для уникнення хибного тлумачення норм міжнародно-правових документів від такого «подвійного» перекладу першочергово варто послуговуватися автентичними текстами з перевірених джерел або ж виключно їх офіційними перекладами.

На даний час не всі міжнародні документи у сфері охорони культурної спадщини є в прямому доступі на офіційних інтернет-ресурсах органів державної влади, зокрема законодавчої, а також спеціально уповноважених органів у названій сфері.

До прикладу, текст Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту недоступний за поданим посиланням у тематичному підрозділі «Захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту» на офіційному сайті МКІП, при цьому на даному ресурсі знаходимо його мовою оригіналу, але вже в кате-

горії «Культурна спадщина. — Нормативно-правові акти» з-поміж загального переліку наведених міжнародних договорів України.

При цьому на правах передплаченого або частково обмеженого доступу з російськомовним варіантом тексту Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту та супровідними матеріалами можна ознайомитись на деяких неофіційних сайтах⁵, але в даному випадку виникають обґрунтовані сумніви стосовно автентичності цих матеріалів.

Також з причин, відомих лише їх упорядникам, текст названої Конвенції подається не в усіх збірниках документів, присвячених правовій охороні культурної спадщини. Зокрема, у другому виданні збірника документів «Правова охорона культурної спадщини: Нормативна база» від 2006 року його немає, при цьому міститься Конвенція про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності. Водночас дана особливість є характерною не для всіх друкованих видань такого типу. Так, у науковій публікації «Пам'яткознавство: правова охорона культурних надбань» (2009 року), з-поміж інших, подано тексти обох названих конвенцій.

Щодо ратифікованих Україною міжнародних договорів, які різною мірою впливають на сферу охорони культурної спадщини, то більшість з них стали результатом діяльності спеціалізованої установи Організації Об'єднаних Націй – ЮНЕСКО⁶.

Серед них варто виокремити:

- Гаазьку конвенцію про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 року, з Протоколами до неї;

- Конвенцію про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14 листопада 1970 року;

- Конвенцію про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 16 листопада 1972 року;

⁵ Йдеться про такі сайти, як: <https://ips.ligazakon.net/document/MU54K01U>, https://docs.dtkr.ua/doc/995_157, https://zakononline.com.ua/documents/show/140770__652929.

⁶ Членом ЮНЕСКО Україна, як правонаступниця УРСР, є від 12 травня 1954 року.

– Конвенцію про охорону підводної культурної спадщини від 2 листопада 2001 року;

– Конвенцію про охорону нематеріальної культурної спадщини від 17 жовтня 2003 року.

Гаазька конвенція, включно з Першим (прийнятий того ж дня, що і сама Конвенція) та Другим протоколами до неї від 26 березня 1999 року, які були схвалені відповідно 6 лютого 1957 року та 30 червня 2020 року.

Це перший міжнародно-правовий документ універсального характеру в досліджуваній сфері, оскільки спрямований на охорону культурної спадщини держав — її учасниць, виходячи з впливу відповідних культурних надбань кожної з них на загальносвітові культуротворчі процеси. У цьому сенсі було зауважено, що незважаючи на певний рівень критики окремих положень,

«лише вона має достатній рівень універсальності, щоб слугувати орієнтиром зведеної волі держав із забезпечення захисту культурних цінностей у зв'язку зі збройним конфліктом» (Біда, Блага, Коваль, Мартиненко & Статкевич, 2016).

На наше переконання, визначення у даному міжнародному документі поняття «культурні цінності» за видовим принципом (а саме, шляхом прямого перерахування тих їх видів, які воно в себе включає) не відповідає означеному вище принципу універсальності, оскільки в такому випадку все ж мали б бути здійснені певні узагальнення.

У результаті співвідношення з поняттям культурних цінностей, відповідно до Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», висновуються певні їх відмінності. Вони полягають у тому, що відповідно до ст. 1 Конвенції виокремлюють три видові групи даних об'єктів: рухомі та нерухомі, які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу; будівлі, основним та дійсним призначенням яких є збереження чи експонування рухомих культурних цінностей; центри зосередження культурних цінностей (Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, 1954).

Натомість у національному законодавстві маємо як загальне поняття «культурні цінності», визначене в ст. 1 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей»,

так і перелічення їх конкретних видів у ст. 3 означеного нормативно-правового акту.

Таким чином, вони не повною мірою відповідають за змістом та мають різну специфіку побудови. Основним критерієм для їх розрізнення є те, що, в розумінні даного Закону України, поняття «культурні цінності» фактично охоплює вужче коло об'єктів — лише рухомі культурні цінності. До них, відповідно, не належать нерухомі об'єкти, а також будівлі чи споруди спеціального призначення — зберігання культурних цінностей, які самі по собі не становлять відповідного ступеня цінності⁷.

Прикметним є те, що поняття, яке вживається в Гаазькій конвенції на позначення культурних цінностей (порівняно з тим, як воно трактується відповідно до національного законодавства), у назві та автентичному англomовному тексті звучить як «cultural property» (Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of armed conflict, 1954). При цьому варто зауважити, що в англійській мові слово «property» насамперед означає переважно «власність» або «майно»⁸. Проте в англomовних наукових і навчальних публікаціях також поширеним є використання терміна «cultural treasures», який має буквальный переклад «культурні скарби» і також застосовується у контексті висвітлення проблематики матеріальних культурних цінностей. Побутує також думка, що таке формулювання підкреслює їх особливе значення, цінність та суспільну вагу (Кот, 2011, с. 16).

Варто відзначити вагомий потенціал Конвенції у всебічному налагодженні механізмів охорони культурної спадщини, оскільки вона спрямована на захист належних їй об'єктів матеріальної культури на двох рівнях — загальному та спеціальному.

⁷ На даний час чинне законодавство України не містить окремих норм, спрямованих на спеціальний захист названих будівель, споруд чи інших місць, де на постійній чи тимчасовій основі зберігаються культурні цінності чи інші складники національного культурного надбання.

⁸ Переклад цього терміна залежить від способів перекладу, а також перекладачів. Зокрема, відповідно до онлайн-словника (ресурс <https://www.dict.com>), він першочергово перекладається як «майно» і «власність», а в *Англійсько-українському словнику* (I частина) авторства В. Лева та І. Вербяного 1947 року — це «власність, майно». Онлайн-інструменти для автоматичного перекладу (google-перекладач, DeepL Translate тощо) на перше місце у варіативному ряду тлумачень також ставлять «власність» (у розумінні «належність»).

Загальні положення щодо захисту визначають, що він може здійснюватися у таких формах:

– *охорони* (ст. 2–3) в розумінні необхідних підготовчих заходів, превентивне проведення яких у мирний час уможливить у майбутньому зменшити негативні наслідки збройних конфліктів для культурних цінностей. При цьому перелік таких заходів не конкретизовано, а їх вибір покладено лише на власний розсуд Сторін-ратифікантів Конвенції. Дану форму в науковій літературі ще іменують як «позитивний захист» (Кошиков, 2022, с. 48–49);

– *поваги* (ст. 4), або ж «негативного захисту», яка оприявлюється у забороні їх використання з військовою метою, що може призвести до руйнування чи пошкодження цих цінностей, а також утримання від будь-якого ворожого акту чи репресивних заходів, спрямованих проти них в умовах збройного конфлікту.

Маємо підтвердження для означених положень у Главі VI Конвенції, де в ст. 18 визначено особливості її застосування, а саме те, що деякі норми набувають чинності ще у мирний час, однак вона безумовно «буде застосовуватися у випадку оголошення війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, який може виникнути між двома чи декількома Високими Сторонами, які домовляються, навіть якщо стан війни не було визнано однією або декількома з них».

Таким чином, у контексті практичної реалізації положень Гаазької конвенції маскування росією активного військового вторгнення на територію України під будь-які удавані мирні способи врегулювання взаємин між нашими державами, як її Сторонами, не нівелює потребу дотримання прописаних тверджень. Судячи також зі змісту даного міжнародного документа, відповідальність за порушення наведених норм обмежується національним кримінальним законодавством винної Сторони, при цьому персональне притягнення до відповідальності здійснюється незалежно від громадянства конкретної особи-порушника.

Другий Протокол до Конвенції від 26 березня 1999 року, який набув чинності для нашої держави 30 червня 2020 року.

Вочевидь з огляду на те, що перші прояви російської збройної агресії проти України (фактично війни, в контексті подальшого розвитку подій та нинішнього стану справ) розпочалися ще в лютому-березні 2014 року, ратифікація даного документа лише у 2020

році видається дещо запізнілою в часі. Адже означений Протокол спрямований водночас на доповнення та уточнення положень Гаазької конвенції стосовно охорони культурних цінностей у період збройних конфліктів на окупованих територіях, а також стосовно конфліктів, які не мають міжнародного характеру.

Додатково до Другого протоколу було долучено положення, які, зокрема, конкретизували заходи щодо дбайливого ставлення до культурних цінностей, застережних заходів під час нападу, питань надання культурним цінностям посиленого захисту. Також певною мірою конкретизовано норми щодо кримінальної відповідальності за скоєні злочини, юрисдикції та кримінального переслідування винних осіб. Однак загальні підходи не зазнали суттєвих змін — визнання діянь, вчинених у межах порушення норм Конвенції, кримінальними злочинами здійснюється згідно з національним законодавством конкретної держави-сторони Протоколу із встановленням за них відповідних покарань.

У науковому дискурсі висловлювалися позиції стосовно того, що в Другому Протоколі вирішено проблему досягнення належного балансу між захистом культурних об'єктів, з одного боку, і захистом людських життів та військовою необхідністю, з іншого (Micewski & Sladek, 2002).

В означеному контексті можемо частково погодитися з наведеним твердженням. Так, на підставі ст. 6 Другого Протоколу порушення зобов'язання не використовувати культурні цінності для цілей, які можуть загрожувати їм руйнуванням або шкодою, з посиланням на крайню військову необхідність, може допускатися лише в тому випадку, коли немає можливості вибрати між таким використанням й іншим можливим методом для отримання рівноцінної військової переваги. У ст. 13 наведені винятки, за яких культурні цінності можуть втратити посилений захист, зокрема коли такі цінності за своїм використанням стають військовими об'єктами лише за умов, якщо обставини це дозволяють, а також з огляду на вимоги негайного самозахисту.

Однак положення стосовно військової необхідності були визначені також і в початковому варіанті тексту Гаазької конвенції, хоча вони й не були достатньою мірою конкретизовані, як у зазначеному Другому Протоколі. На формалізації параметрів посилання

на військову необхідність як найважливішому її здобуткові також наголошував у своєму дослідженні Д. Коваль (Коваль, 2014, с.10).

Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню, та передачі права власності на культурні цінності; ратифіковано Указом Президії Верховної Ради УРСР від 10 лютого 1988 року.

Її було прийнято, зокрема, з огляду на усвідомлення того, що кожна держава зобов'язана охороняти культурні цінності як елемент культурного надбання, яке перебуває на її території, від небезпек крадіжок, таємних розкопок та незаконного вивезення, оскільки його охорона має бути організована як в національному, так і міжнародному масштабах.

Виходячи зі змісту та вживаної термінології, варто зазначити, що в тексті названої конвенції подано поняття «культурні цінності», їх види; на рівні з цим також використовується термін «культурне надбання». При цьому культурні цінності в ст. 1 подаються у загальному їх розумінні як цінності релігійного чи світського характеру, які розглядає кожна держава з огляду на їх значення для археології, доісторичного періоду, історії, літератури, мистецтва та науки, а також відповідно до їх видового складу — під час поділу на одинадцять видових категорій.

Натомість розуміння культурного надбання крізь призму Конвенції про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності, формується за рахунок аналізу п'яти категорій культурних цінностей, належних до нього, поданих у ст. 4.

У даному контексті варто наголосити на наявності певних невідповідностей між змістом та обсягом поняття «культурні цінності», визначеного з огляду на Гаазьку конвенцію, а також поданого в аналізованій Конвенції. Так, у першому випадку маємо більш широке трактування поняття, адже воно охоплює не лише унікальні нерухомі об'єкти, а й ті з них, які самі по собі фактично не становлять відповідного ступеня цінності, а дотичність до культурних цінностей обумовлено лише потребою їх сталого зберігання у спеціально пристосованих для цього місцях.

Конвенцією також передбачено ряд важливих положень стосовно того, в який спосіб необхідно забезпечити охорону культур-

них цінностей від зазначених вище небезпек на національному та міжнародному рівнях.

Зокрема, йдеться про створення на територіях держав-учасниць однієї або декількох служб з охорони культурної спадщини з покладанням на них низки організаційно-просвітницьких функцій; розробки спеціальних свідоцтв-дозволів, від наявності яких буде залежати можливість вивезення культурних цінностей за межі їх територій; вжиття необхідних заходів для уникнення придбання музейними чи іншими установами культурних цінностей, попередньо незаконно вивезених з територій інших держав-учасниць Конвенції; встановлення кримінальної та адміністративної відповідальності, якщо вивезення чи ввезення культурних цінностей здійснювалося за відсутності відповідного дозволу, а також якщо йдеться про ввезення культурних цінностей, які попередньо були викрадені з музеїв, та релігійних чи світських історичних пам'яток.

Важливою є вказівка на незаконність примусового вивезення та передачі права власності на культурні цінності, якщо вона стала внаслідок прямої чи опосередкованої окупації країни іншою державою (ст. 11). При цьому відсутні механізми для практичного реагування державами-учасницями на дані протиправні дії в контексті міжнародного права; видається, що воно може здійснюватися в межах санкцій статей відповідного національного законодавства.

Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 року; ратифіковано Указом Президії Верховної Ради УРСР 4 жовтня 1988 року.

Під час дослідження тексту даної Конвенції привертає увагу її преамбула, в якій ще понад 50 років тому на міжнародному рівні було визначено та мотивовано важливість збереження унікальних та незамінних цінностей усіх народів світу, незалежно від того, якому конкретно народу вони належать, а також окреслено масштаби й серйозність тих небезпек, які їм потенційно загрожують.

У ній, власне, визначено основні поняття — «культурна спадщина» (ст. 1) та «природна спадщина» (ст. 2). Стосовно кожного з них це було зроблено за принципом, подібним до того, який попередньо використали у Гаазькій конвенції — видовим, шляхом буквального

перерахування усіх належних об'єктів (Правова охорона культурної спадщини. Нормативна база: Збірник документів, 2006, с. 22).

Зі змісту аналізованої Конвенції висновується те, що охорона цінностей всесвітньої культурної та природної спадщини здійснюється на національному та міжнародному рівнях.

Національний, відповідно, передбачає наявність зобов'язань для держав-учасниць Конвенції 1972 року стосовно виявлення, охорони, збереження, популяризації та передачі майбутнім поколінням культурної і природної спадщини за рахунок їх власних зусиль, а також максимального використання можливостей міжнародної допомоги та співробітництва (Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, 1972, ст. 4).

Стосовно міжнародного рівня, то його зміст висновується з поняття «міжнародна охорона всесвітньої культурної і природної спадщини» (ст. 7). Фактично він передбачає функціонування колективної системи охорони відповідних об'єктів, оскільки йдеться про налагодження міжнародного співробітництва та допомоги в їх збереженні та виявленні, коли держави-сторони надають сприяння у відповідних зусиллях іншим державам-учасницям Конвенції, за наявності відповідного запиту.

У Конвенції 1972 року також сформовано низку важливих положень стосовно діяльності Міжурядового комітету з охорони всесвітньої культурної і природної спадщини (Комітет всесвітньої спадщини) як загального представницького органу, який виконує повноваження стосовно складання, поновлення та публікації списків цінностей культурної і природної спадщини у межах відповідних Списків⁹. Також визначено норми про створення та діяльність Фонду охорони всесвітньої культурної і природної спадщини як цільової фінансової структури.

Конвенція про охорону підводної культурної спадщини від 2 листопада 2001 року (включно з Додатком — Правилами що стосуються діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину), ратифіковано 20 вересня 2006 року.

Навіть з назви даного міжнародного документа висновується, що він спрямований на охорону окремої складової культурної

⁹ У даному сенсі йдеться про два списки — Список всесвітньої спадщини та Список всесвітньої спадщини, що перебуває під загрозою.

спадщини — підводної. Прийняття даної Конвенції обумовлено не лише зростанням суспільного інтересу до цього виду спадщини та важливістю його подальшої наукової розвідки для гуманітарної сфери, але й багатьма іншими чинниками, потенційний деструктивний вплив яких на підводні об'єкти є очевидним. До них належить будь-яка незаконна пошукова діяльність — як та, що має економічний характер, так і за його відсутності, а також несприятливі екологічні умови, загальні зміни клімату тощо.

У ст. 1 Конвенції про охорону підводної культурної спадщини, у поєднанні загального та видового принципів побудови понятійно-термінологічного апарату, означено поняття підводної культурної спадщини та її видів. У ній також сформульовано особливості охорони даного виду культурної спадщини залежно від її фактичного місця знаходження (внутрішні, архіпелажні води, територіальне море, прилегла зона, виключна економічна зона та континентальний шельф, дно морів й океанів та його надра за межами національної юрисдикції); визначено порядок вилучення державами-учасниками підводної культурної спадщини та управління нею, а також співробітництво у питаннях дослідження, розкопок та інших розвідок, забезпечення схоронності цих об'єктів та обміну відповідною інформацією.

Положення названої конвенції лише частково впроваджено у національному законодавстві нашої держави. Це висновується з того, що до цього часу поняття «підводна культурна спадщина» спеціально не було виокремлено.

За більш ґрунтового аналізу видового складу об'єктів культурної спадщини можемо відзначити певні ознаки такої приналежності. Йдеться про виділення у межах археологічних об'єктів решток життєдіяльності людини як невідтворюваного джерела інформації про зародження та розвиток цивілізацій, що містяться під водою. На додаток до цього, у ст. 1 Закону маємо окреме поняття «морський меморіал» як «об'єкт підводної культурної спадщини, місце масової загибелі людей, якому надається спеціальний статус, що передбачає його виключну недоторканність, крім потреб наукових досліджень або інвентаризації», яке було додано до нього на підставі Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» щодо надання об'єктам під-

водної культурної спадщини статусу морського меморіалу» від 8 лютого 2018 року.

Конвенція ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини від 17 жовтня 2003 року; Україна приєдналася до неї 6 березня 2008 року.

Вона є першим багатостороннім міжнародним документом, який регулює питання механізмів охорони нематеріальної культурної спадщини. У ній не лише сформульовано визначення основних понять, таких як «нематеріальна культурна спадщина» та «охорона» (у розумінні означеної діяльності саме стосовно нематеріальної культурної спадщини), але й окреслено важливі положення щодо міжнародного співробітництва в даній царині: організаційні аспекти, форми реалізації конкретних програм, проєктів і заходів з охорони нематеріальної культурної спадщини тощо.

Загалом значення ратифікації аналізованої конвенції для національної сфери охорони культурної спадщини оприявнюється в тому, що її схвалення започаткувало основи для подальшого збереження та підтримки форм традиційної культури українського народу в контексті загальносвітової культури, її поширення, розвитку міжнародної співпраці у даній сфері. Також вона є важливою насамперед з огляду на те, що до цього часу законодавство нашої держави не містило спеціалізованих нормативно-правових актів, які б належним чином визначали специфіку діяльності з охорони даної складової культурної спадщини, а також регулювали зобов'язання держави щодо її збереження, розвитку та популяризації.

У науковій доктрині, водночас, знаходимо твердження з приводу того, що приєднання нашої держави до Конвенції ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини сприяло зміцненню авторитету України в світі, приведенню її законодавства в цій сфері у відповідність зі світовими стандартами, більш активній участі в програмах міжнародного культурного співробітництва (Литовченко, 2014, с. 365–366).

Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута) від 16 січня 1992 року; ратифіковано 10 грудня 2003 року.

Це ще один договір, серед міжнародних, що регулює питання охорони окремих видів об'єктів культурної спадщини. Власне,

поняття «археологічна спадщина» наведено у ст. 1, однак спосіб його формулювання певною мірою ускладнено. Це виявляється в тому, що в ч. 1 міститься доволі узагальнене формулювання, відповідно до якого археологічна спадщина є джерелом європейської колективної пам'яті та засобом історичних і наукових досліджень, а вже в наступних частинах — 2 і 3, подаються її складові частини.

Отже, формально, відповідно до Європейської конвенції, археологічною спадщиною є джерело європейської колективної пам'яті та засіб історичних і наукових досліджень, що включають всі матеріальні залишки та об'єкти, а також будь-які інші сліди існування людства у минулих епохах, зокрема споруди, архітектурні ансамблі, розбудовані та облаштовані ділянки території, рухомі об'єкти, інші пам'ятки, а також їхній контекст, незалежно від місця розташування на суходолі або під водою.

До порівняння: у ст. 1 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» дане видове поняття також подано як сукупність об'єктів, включно з пов'язаними територіями та рухомими культурними цінностями, що в загальному розумінні не суперечить положенням аналізованої Конвенції.

У Європейській конвенції, з-поміж інших питань, визначено обов'язки держав — її учасниць у контексті забезпечення заходів з охорони та комплексного збереження археологічної спадщини, способи запобігання нелегальному обігу її об'єктів та незаконним археологічним розкопкам і розвідкам, а також взаємної допомоги, інформаційного обміну та іншої співпраці в означеній сфері.

Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи від 3 жовтня 1985 року; ратифіковано Законом України від 20 вересня 2006 року. Виходячи із усвідомлення того, що архітектурна спадщина є безцінним свідком минулого та спільним надбанням для усіх європейців, підписання цього документа мало на меті, зокрема, досягнення згоди щодо головних напрямків спільної політики стосовно її збереження і подальшого зміцнення.

Для даної Конвенції характерною є особливість, яку вже було неодноразово відзначено серед інших міжнародних угод такого типу, а саме: відсутність загального поняття «архітектурна спадщина» та подання його за видовим принципом як сукупності не-

рухомих об'єктів — пам'яток, архітектурних ансамблів та визначних місць. У даному контексті варто зосередити увагу на тому, що відповідне визначення є максимально наближеним до базових формулювань, використаних для означення поняття «об'єкт культурної спадщини», наведеного в національному законодавстві.

У Конвенції про охорону архітектурної спадщини Європи приділено значну увагу питанням формування комплексної політики щодо збереження архітектурної спадщини її Сторін, обміну практичним досвідом та інформацією в означеній сфері, ставленню до спадщини в контексті регіонального розвитку.

Є також міжнародні конвенції, які потенційно мали б вагомий вплив на питання притягнення до відповідальності за протиправні посягання на матеріальну культурну спадщину, однак на даний час наша держава їх ще не ратифікувала. До них належить Конвенція Ради Європи щодо правопорушень, пов'язаних з культурними цінностями, яку було прийнято 3 травня 2017 року.

На потребі максимально швидкої ратифікації означеного документа вже неодноразово наголошували не лише фахова спільнота і засоби масової інформації, але й представники МКІП. Зокрема, під час узгоджувальної наради щодо врегулювання позицій органів державної влади стосовно проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями» тимчасовий виконувач обов'язків Міністра культури та інформаційної політики України зауважив, що вона є одним з напрямів діяльності, пов'язаної зі збереженням та використанням національного надбання, оскільки культурні цінності мають не лише економічну вартість, а й надзвичайне культурне значення (МКІП, 2023, 19 вересня).

Пропозиції стосовно затвердження Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями, також було подано у тексті аналітичної доповіді «Культурна спадщина та національна безпека» Центру внутрішньополітичних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень (Потапенко, Тищенко & Каплан, 2023, с. 43).

Принциповою відмінністю означеної Конвенції від усіх інших міжнародно-правових інструментів з охорони культурних цінностей називають її кримінально-правову зорієнтованість (Малишев, 2018, с. 10-11). І це цілком закономірно, оскільки замість узагальнених формулювань вона передбачає не лише конкретні правопорушення, пов'язані з рухомим та нерухомими культурними цінностями, але й специфіку покарання за їх вчинення — як для фізичних, так і юридичних осіб, особливості реалізації попереджувальних заходів на національному та міжнародному рівнях, багато інших організаційних та практичних питань.

Європейська ландшафтна конвенція від 20 жовтня 2000 року; ратифіковано нашою державою 7 вересня 2005 року. Означену Конвенцію часто подають у загальному переліку міжнародних документів, які стосуються сфери охорони культурної спадщини, не конкретизуючи ступінь впливу її положень на врегулювання пам'яткоохоронних питань. На перший погляд, це є закономірним, оскільки вона не містить норм, які б сприяли конкретизації прогалин стосовно захисту культурної спадщини чи її окремих складників. Водночас розгляд деяких її статей є важливим у контексті формування правильних термінологічно-понятійних зв'язків. Зокрема, в преамбулі Ландшафтної конвенції наголошено на тому, що «ландшафт ...є основним компонентом європейської природної та культурної спадщини», а у ст. 5, як один із обов'язків держав-Сторін, означено потребу визнавати ландшафти «у законі як суттєвий компонент оточення людей, як вираження різноманітності їхньої спільної культурної та природної спадщини, та як основу їх ідентичності» (Європейська ландшафтна конвенція, 2000).

Таким чином, відслідковується безпосередня належність ландшафтів до культурної спадщини. На підтвердження даного положення, в ст. 2 національного Закону, природні території, які мають історичну цінність, належать до ландшафтних об'єктів культурної спадщини відповідно до наведеної системи класифікації об'єктів культурної спадщини.

Конвенція ЮНЕСКО про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження від 20 жовтня 2005 року; ратифіковано Україною 20 січня 2010 року.

Незважаючи на те, що статті означеного міжнародного документа не мають прямого впливу на основоположні складники сфери охорони культурної спадщини, Конвенція містить важливе положення, яке допомагає усвідомити роль культури в системі міжнародних відносин, а також як допоміжний інструментарій, що сприяє вираженню, розширенню та передачі культурної спадщини.

Відповідно у преамбулі до Конвенції про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження, зокрема, наголошено: «на необхідності залучення культури як одного зі стратегічних елементів до національної та міжнародної політики розвитку, а також до міжнародного співробітництва для розвитку...» (Про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження, 2005). А згідно з ч. 1 ст. 4 визначено взаємозв'язок культурної спадщини людства та культурного розмаїття, оскільки перша виражається, розширяється й передається саме завдяки розмаїттю форм культурного самовираження, а також різних видів художньої творчості, виробництва, поширенню, розподілу та споживання продуктів культурного самовираження, незалежно від засобів і технологій, які при цьому використовуються.

Наголошуємо на тому, що регулювання діяльності з охорони культурної спадщини у нашій державі, окрім міжнародного законодавства, здійснюється відповідно до положень національних законів та інших підзаконних актів, що стосуються різних галузей права та публічних сфер діяльності. При цьому не викликає заперечень твердження про те, що національне пам'яткоохоронне законодавство лише перебуває на шляху до власного формування як окреме галузеве утворення (Харковенко, 2020, с. 8).

Пропонуємо розглянути закони, які становлять сучасну основу для діяльності з охорони культурної спадщини нашої держави.

Закон України «Про культуру» від 14 грудня 2010 року. У вступній частині до цього законодавчого акту, зокрема, визначено, що він «регулює суспільні відносини, пов'язані із створенням, використанням, розповсюдженням, збереженням культурної спадщини та культурних цінностей, і спрямований на забезпечення доступу до них» (Про культуру, 2010). Йдеться, отже, про те, що ним врегульовано також суспільні відносини, які виникають у зв'язку з охороною національної культурної спадщини. Однак фактично у

тексті визначено лише окремі питання в межах означеного регулювання.

Так, у цьому нормативно-правовому акті наведено окремі терміни та термінологічні конструкції, дотичні до пам'яткоохоронної сфери: «національне культурне надбання», «нематеріальна культурна спадщина», «культурні цінності» (не як окреме поняття, а відповідно до того, як його визначено в Законі України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей»), «охорона національного культурного надбання, в тому числі культурної спадщини», «захист і збереження культурної спадщини», «охорона культурної спадщини та культурних цінностей» та інші, пов'язані з ними, які вживаються у контексті визначення державної політики в сфері культури та відповідних пріоритетів.

Можна відзначити лише одну статтю, яка безпосередньо присвячена питанням охорони культурної спадщини — «Збереження культурної спадщини, культурних цінностей та культурних благ» (ст. 16). У ній загалом визначено лише повноваження органів виконавчої влади та місцевого самоврядування в означеній сфері; наголошено на обов'язку збереження документів на об'єкти культурної спадщини та інформації про культурні цінності в страховому фонді документації; з'ясовано, що обов'язок стосовно формування Переліку об'єктів нематеріальної культурної спадщини належить центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв.

Варто підтримати поширену нині думку про те, що в нашій державі відсутній комплексний закон, що охоплює всі організаційно-правові аспекти, пов'язані із культурною спадщиною. Дану тезу закріплено як в аналітичних матеріалах (Аналіз проблем у законодавчому регулюванні збереження та управління культурною та природною спадщиною в Україні, 2018, с. 12), так і в наукових публікаціях. Зокрема, на думку Р. Харковенка:

«немає єдиного закону, який би охоплював всі аспекти охорони культурної спадщини, але є ціла низка законодавчих та нормативно-правових актів, які стосуються управління об'єктами, що мають окреме законодавче закріплення» (Харковенко, 2020, с. 8).

На тому, що в нашій державі відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який би регулював діяльність у сфері охорони та

функціонування культурних надбань, однак є значна кількість законів, у яких розпорошені дані норми, наголошували також фахівці в колективних наукових працях (Архипова & Клевчук, 2021).

Закон України «Про охорону культурної спадщини». Основним документом, який регулює більшість питань стосовно охорони об'єктів культурної спадщини, є вже згадуваний Закон від 8 червня 2000 року. На підтвердження цього навіть у його преамбулі акцентовано на тому, що він «регулює правові, організаційні, соціальні та економічні відносини у сфері охорони культурної спадщини» (Про охорону культурної спадщини, 2000).

Отож у даній його частині названо майже всі визначальні групи суспільних відносин, у яких об'єкти культурної спадщини можуть становити предмет інтересу. У цьому сенсі варто зауважити, що таким чином текстуально було закріплено положення про те, що відповідні відносини саме у сфері культури (духовності) регулюють уже згадуваний Закон України «Про культуру».

На момент прийняття Закон мав важливе значення для пам'яткоохоронної сфери, оскільки у ньому не лише узагальнено досвід охорони різних видів об'єктів культурної спадщини, але й впроваджено основну термінологію в даній сфері, а також, частково, — положення на означення ролі міжнародного законодавства про охорону культурної спадщини.

В умовах сьогодення, якщо першочергово розглянути первинні чинники, які впливають на сучасне сприйняття та оцінку Закону, то навіть суто в розумінні темпорального критерію висновається його невідповідність реаліям, адже з часу його прийняття минуло вже понад 23 роки. І, окрім того, за цей період його текст було змінено 29 разів (до прикладу, вже згадуваний Закон України «Про культуру», який набув чинності набагато пізніше — у 2011 році, зазнав змін не набагато менше, їх було нараховано 27 разів). Це якщо не розглядати окремо кожний випадок відповідних трансформацій. А загалом значна частина з них була дотичною до внесення змін/доповнень до інших нормативно-правових актів, у «чистому» вигляді лише шість стосувалися Закону або ж питань охорони окремих видів об'єктів матеріальної культурної спадщини. У підсумку це суттєво не змінило загальних концептів, закріплених ще від початку 2000-х років.

Починаючи від березня 2015 року, актуалізувалися процеси щодо підготовки ряду законодавчих ініціатив, спрямованих на формування нової редакції Закону. Незважаючи на це, в умовах сьогодення законотворці так і не змогли підготувати той варіант, який би міг водночас відповідати запитам фахового середовища, владного сектора та представників громадськості.

До слова, в національному науковому доробку знаходимо також публікації різних років, автори яких висловлюють загалом спільне бачення потреби перегляду Закону.

Зокрема, на думку В. Бадяка, текст Закону

«із внесеними змінами, який підписав Президент Леонід Кучма у 2004 р., сприймається як реальність, але текст 2011 р., під яким підпис того самого посадовця, ще й за 2000 р., — цілковитий нонсенс» (Бадяк, 2016, с. 346).

Ще більшим нонсенсом можна вважати те, що в 2023 році ми маємо фактично той самий, незначною мірою «підлатаний» закон.

Водночас треба віддати належне його творцям. Адже порівняно з законом-попередником у ньому було не лише суттєво розширено понятійно-термінологічний ряд, а й вперше сформульовано зміст певних основоположних понять, чого не було зроблено раніше.

Зокрема, в Законі «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» детально визначено лише окремі поняття — охорона пам'яток, пам'ятки історії та культури, види пам'яток історії та культури. Натомість у ст. 1 чинного Закону на даний час загалом визначено 28 загальних та видових термінів, дотичних до пам'яткоохоронної сфери, переважну більшість з яких «легалізовано» в правовому полі вперше.

Прикметно, що Р. Харковенко у своїй публікації фактично виокремив у межах Закону декілька груп термінології: окремі юридичні терміни, терміни («культурна спадщина», «об'єкт культурної спадщини», «пам'ятка») та ключові поняття пам'яткоохоронної діяльності (Харковенко, 2020, с. 8). При цьому автор не конкретизує дану позицію у тій її частині, які терміни, на його думку, належать до окремих юридичних термінів. Також виникають певні сумніви стосовно того, чи не йдеться про ототожнення, в межах даного тексту, термінів та наведених ключових понять пам'яткоохоронної діяльності. У такому разі було б більш доречним вести мову не про-

сто про терміни, а термінологію, притаманну пам'яткоохоронній сфері.

Окремими суперечливим питанням Закону є те, що у ньому, незважаючи на назву та загальне визначення культурної спадщини, жодним чином не приділено уваги нематеріальній культурній спадщині.

На перший погляд може виникнути хибна думка про те, що даний нормативно-правовий акт водночас регулює питання охорони як матеріальної, так і нематеріальної культурної спадщини. Але судячи з того, як у ньому визначено основні поняття пам'яткоохоронної сфери, стає очевидним, що він не спрямований на регулювання питань охорони саме нематеріальної культурної спадщини. Також варто замислитись над тим, чому до цього часу на законодавчому рівні відсутній чіткий термінологічний розподіл на матеріальну та нематеріальну культурну спадщину, натомість маємо поняття «культурна спадщина» (*у розумінні її складників відповідно до положень Закону*) та «нематеріальна культурна спадщина» (*як термін, визначений у тексті Закону України «Про культуру» відповідно до положень Конвенції ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини*).

Закон України «Про охорону археологічної спадщини». «Цей Закон регулює відносини, пов'язані з охороною археологічної спадщини України — невід'ємної частини культурної спадщини людства, вразливого і невідновлюваного джерела знань про історичне минуле...» — так зазначається у преамбулі до Закону України «Про охорону археологічної спадщини» від 18 березня 2004 року.

З даного твердження висновується те, що дослідження питання нормативно-правових основ охорони культурної спадщини не буде цілісним, якщо уникнути розгляду означених основ і для охорони археологічної спадщини в сенсі їх співвідношення як загального та спеціального, де культурна спадщина є загальним поняттям, а археологічна — спеціальним.

У ст. 2 означеного нормативно-правового акту перелічено складові законодавства України про охорону археологічної спадщини, до яких належать, як уже згадувані, Конституція та Закон, а також Земельний кодекс України та міжнародні договори України

з питань охорони археологічної спадщини, згоду на обов'язковість яких надано ВРУ.

Як термінологічний апарат визначено, зокрема, такі поняття: «археологічна спадщина України», «об'єкт археологічної спадщини», «охорона археологічної спадщини», «пам'ятка археології» (Про охорону археологічної спадщини, 2004, ст. 1).

У процесі розгляду першого поняття, серед зазначеного, виникає запитання про те, чи керувався якоюсь особливою логікою законодавець, зробивши в законі України (не міжнародному документі) спеціальний акцент на тому, що йдеться саме про археологічну спадщину України. При тому, що така вказівка була відсутня під час формулювання поняття «культурна спадщина» у профільному Законі та «культурні цінності» в Законі України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей».

Важливим складником аналізованого закону є те, що в його тексті, окрім «стандартного» набору загальних положень та положень організаційно-управлінського характеру, оприєвлено основи здійснення наукових досліджень археологічної спадщини як вагомій частини діяльності з її охорони, а також закріплено права та обов'язки осіб, які є її дослідниками.

Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей». Даний закон є попередником базового Закону, а також належить до національних нормативно-правових актів, прийнятих досить давно, а саме 21 вересня 1999 року.

У вступній частині зазначено, що він спрямований на те, щоб регулювати «відносини, пов'язані з вивезенням, ввезенням та поверненням культурних цінностей, і спрямований на охорону національної культурної спадщини та розвиток міжнародного співробітництва України у сфері культури» (Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, 1999).

Загалом у даному законодавчому акті визначено ряд важливих питань:

– термінологічні — загальні та спеціальні терміни, а також відповідні конструкції (як ті, що безпосередньо стосуються поняття культурних цінностей, їх видів, класифікацій, так і власне їх переміщення за межі України);

– організаційно-управлінські — зокрема щодо повноважень центральних органів виконавчої влади у сфері вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей; державної експертизи культурних цінностей; оформлення відповідних дозвільних документів);

– переміщення культурних цінностей через кордон України (їх вивезення та ввезення — як постійного, так і тимчасового, а також повернення на територію нашої держави).

При цьому варто наголосити, що в контексті воєнної загрози аналізований закон не містить жодного положення, яке б регулювало специфіку вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей саме за умов правового режиму воєнного стану та наявності всього можливого спектра супутніх загроз, обумовлених його запровадженням. Також лише частково врегульовані питання міжнародного співробітництва — йде мова про запобігання незаконним вивезенню, ввезенню культурних цінностей і передачі права власності на них, однак це обмежене трактування даного виду співпраці, що загалом не сприяє охороні культурних цінностей.

У підсумку маємо лише загальне формулювання стосовно того, що тимчасове вивезення культурних цінностей може здійснюватися фізичними та юридичними особами, зокрема «в інших випадках, передбачених законодавством України» (ст. 23). При цьому жодним чином не враховано безпекові чинники.

До прикладу, за умови виникнення нагальної потреби тимчасового вивезення культурних цінностей (саме для їх убезпечення від ворожого впливу: обстріли, загроза розграбування і подальшого незаконного вивезення за межі України або ж потреби реставраційно-відновлювальних чи консерваційних заходів, які не можна здійснити на місцях) законодавство не передбачає спеціальної прискореної процедури отримання відповідних дозволів. Також є питання стосовно вивезення такого виду культурних цінностей, як особисті нагороди, за умови втрати власниками чи їх законними представниками документів, які підтверджують їх персональну приналежність, якщо таку втрату обумовили саме воєнні дії. І це лише окремі моменти, однак весь варіативний ряд можливих проблемних ситуацій потребує більш детального розгляду.

Закон України «Про музеї та музейну справу» від 29 червня 1995 року. Його положення відіграють важливу роль у забезпеченні обліку, музеєфікації, зберігання, використання культурних цінностей як складових Музейного фонду України, а також їх розмежуванні з іншими суміжними об'єктами в системі музейної сфери — «музейний предмет», «музейна колекція», «предмет музейного значення». До слова, визначення поняття «культурні цінності» у ст. 1 означеного законодавчого акту було здійснено у повній відповідності до Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (Про музеї та музейну справу, 1995).

Не варто також лишати поза увагою й те, що в системі управління охороною культурною спадщиною та регулювання багатьох пов'язаних відносин управлінського, майнового, господарського, землеупорядкувального характеру, які оприявлюються довкола відповідних об'єктів, є ряд «спеціальних» питань і їх вирішення нерозривно пов'язане з посиланням на ряд інших законів та підзаконних актів. До їх числа, зокрема, належать такі Закони України: «Про землеустрій», «Про архітектурну діяльність», «Про Перелік пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації», «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про основи містобудування», «Про природно-заповідний фонд України» тощо.

Більш детально варто також проаналізувати положення окремих кодифікованих актів нашої держави на предмет того, якою мірою вони регулюють відносини в системі буквального забезпечення заходів з охорони культурної спадщини.

У межах *Кримінального кодексу України* від 5 квітня 2001 року та *Кодексу України про адміністративні правопорушення* від 7 грудня 1984 року маємо норми, які передбачають реалізацію вже згадуваної ст. 66 Конституції, де прямо передбачено обов'язок кожної людини «не заподіювати шкоду культурній спадщині, відшкодовувати завдані нею збитки». Йдеться про встановлення відповідальності за адміністративні правопорушення (ст. 92, ст. 92¹) та кримінальні правопорушення і злочини (ст. 193, ст. 201, ст. 298, ст. 298¹, ст. 438), які посягають на матеріальну культурну спадщину або її окремі складові.

Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року. З огляду на специфіку даного дослідження важливими є його положення

(зокрема, Глава 10, ст. 111–112) у частині регулювання специфіки та визначення правового статусу земель за категорією історико-культурного призначення, на яких розміщуються нерухомі об'єкти культурної спадщини, їх комплекси, охоронювані археологічні території, відповідні охоронні зони тощо.

Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року містить лише окремі статті, які є дотичними до питань регулювання відносин майнового характеру, які виникають саме з приводу певних об'єктів культурної спадщини, зокрема набуття права власності на скарб (ст. 343), викупу пам'яток культурної спадщини та встановлюють обмеження для передачі деяких їх видів під заставу (п. 5 ч. 1 ст. 346, ст. 352).

У *Митному кодексі України* від 13 березня 2012 року, в контексті такого специфічного об'єкта, як культурні цінності, простежується тісний взаємозв'язок з положеннями вже згадуваного Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей». Зокрема, подано визначення поняття «культурні цінності» у повній відповідності до означеного нормативно-правового акту. Водночас певною мірою суперечливою, відповідно до п. 57 ст. 4 Митного кодексу України, є вказівка на приналежність культурних цінностей до товарів, адже це фактично нівелює винятковість цих об'єктів, з огляду на притаманне їм художнє, історичне, етнографічне та наукове значення.

Варто звернути увагу і на окремі підзаконні акти, які є доповненням норм деяких зазначених вище законів. Насамперед йдеться про *Положення про Державний реєстр національного культурного надбання* та *Порядок обліку об'єктів культурної спадщини*.

Назване Положення затверджене Постановою КМУ від 12 серпня 1992 року, № 466. У ньому фактично визначено не саме поняття «національне культурне надбання», а мету створення відповідного облікового інструменту (Державний реєстр), а також види об'єктів, які можуть бути занесені до нього. При цьому впадає в око його відверта застарілість, — у тексті наявне посилання на Основи законодавства України про культуру, які втратили чинність ще в січні 2011 року. Незважаючи на це, саме Положення залишається незмінним уже понад тридцять років.

Порядок був затверджений Наказом Міністерства культури України від 11 березня 2013 року, № 158. Окрім суто термінологічних питань, у ньому визначено ряд організаційних аспектів: порядок взяття на облік об'єктів культурної спадщини, оформлення облікової документації, механізми занесення пам'яток до Державного реєстру нерухомих пам'яток України та вилучення з нього, ведення даного Реєстру тощо. Також до Порядку долучено Додатки — зразки документів та інших облікових форм.

Від початку повномасштабного вторгнення ворога на територію нашої держави перед національним пам'яткоохоронним законодавством постали нові виклики — вочевидь, що його норми готувалися за відсутності конструктивного бачення можливих загроз воєнного характеру і, відповідно, не містять спеціальних вказівок, практичних алгоритмів щодо того, яким чином має здійснюватися охорона об'єктів культурної спадщини в умовах означених обставин.

На вирішення цього питання протягом аналізованого періоду було прийнято лише один нормативно-правовий акт профільного спрямування — Постанова КМУ від 15 листопада 2022 року «Про затвердження Порядку проведення окремих видів робіт на об'єктах культурної спадщини в умовах воєнного стану». У ній, зокрема, визначено механізм оперативного реагування уповноважених органів державної влади, спрямований на ліквідацію наслідків збройної агресії, пов'язаних із пошкодженням об'єктів культурної спадщини, на територіях, на яких відсутні або завершені активні фази бойових дій. Дія цього документа поширюється на чітко визначений перелік робіт – протиаварійні, невідкладні консерваційні та ремонтні роботи на визначених об'єктах відповідно до норм Закону та державних будівельних норм.

Загалом станом на 1 грудня 2023 року до Закону було внесено зміни/доповнення лише чотири рази. Однак лише законодавчий акт від 15 червня 2023 року «Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей формування Державного реєстру нерухомих пам'яток України» має безпосередній вплив на сферу охорони культурної спадщини. У ньому, серед іншого, йдеться про питання незанесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України та вилучення з нього окремих об'єктів культурної спад-

щини. Зокрема, було конкретизовано перелік щойно виявлених об'єктів культурної спадщини та пам'яток, які не повинні підлягати державній реєстрації, а також окремо визначено особливості порядку вилучення з Реєстру тих об'єктів, які є символікою комуністичного тоталітарного режиму або ж символікою російської імперської політики.

У цьому контексті виникає цілком закономірне питання — чому потреба в означених змінах стала очевидною лише після 24 лютого 2022 року? Адже офіційно старт декомунізації, як процесів, пов'язаних із системним звільненням від впливу та згубних наслідків комуністичної ідеології, було дано ще в травні 2015 року, коли набув чинності пакет «декомунізаційних» законів, у яких, до слова, на той час не було означено потребу такого «очищення» у пам'яткоохоронній сфері.

Також 24 серпня 2023 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до Закону України „Про культуру” щодо впровадження та ведення електронних реєстрів обліку та управління культурною спадщиною та культурними цінностями України». Серед іншого, він має сприяти впровадженню електронних реєстрів для обліку культурної спадщини та культурних цінностей України як важливої складової системи обліку та нагромадження даних про названі об'єкти. Питання такого обліку є надзвичайно важливими, адже втраченим може бути кожний, без винятку, нерухомий об'єкт культурної спадщини у межах території нашої держави.

Характеризуючи ситуацію, яка сформувалася щодо охорони ще однієї важливої складової національного культурного надбання — культурних цінностей, то з приводу цих унікальних об'єктів матеріальної та духовної культури на цей час уже наявні певні управлінські рішення. Вважаємо, що це першочергово обумовлено видовим складом та фізичними характеристиками культурних цінностей, більшість з яких, на відміну від нерухомих об'єктів культурної спадщини, можуть вільно змінювати своє положення в просторі (бути переміщуваними) без втрати їхнього художнього, історичного, етнографічного та наукового значення.

Зокрема, згідно зі змінами, внесеними до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» 9 липня 2022 року, перелік

заходів правового режиму воєнного стану був доповнений підпунктом такого змісту:

«191) проводити евакуацію матеріальних і культурних цінностей, що перебувають у державній власності, у разі виникнення загрози їхнього пошкодження або знищення згідно з переліком, що затверджується Кабінетом Міністрів України...» (Про правовий режим воєнного стану, 2015).

Питання евакуації культурних цінностей, визначених Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», зокрема тих, які включені до Музейного фонду України, Державного реєстру національного культурного надбання України та документів Державного бібліотечного фонду України, також певною мірою регулює Методика планування заходів з евакуації, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України 10 липня 2017 року, та Порядок проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій, затверджена Постановою КМУ від 30 жовтня 2013 року (зі змінами та доповненнями). Водночас відповідальними за планування такої евакуації визначено МКІП, а також інші центральні й місцеві органи виконавчої влади та Національну академію наук України.

1.2. Понятійно-термінологічний апарат національної сфери охорони культурної спадщини: загальний та спеціальний рівні

Використання для потреб даного дослідження словосполучення «понятійно-термінологічний апарат» обумовлено тим, що розгляд виключно *термінів* як певних слів чи словосполучень, відірваних від окреслених ними *понять*, позбавляє чіткості та комплексності їх сприйняття саме в контексті наявної пам'яткоохоронної проблематики. Зокрема, тієї ситуації, що в реаліях сьогодення не всі складові термінології, якими послуговуються для потреб даної сфери, означені належним чином, а для деяких термінів не сформульовано відповідних понятійних конструкцій.

У сприйнятті терміна через систему відношення «об'єкту-амок-дефініція-термін» представниками термінознавства (Пшенічна, 2012, с. 36) його було номіновано як завершальний етап наукового пізнання навколишнього світу. При цьому терміни є не лише невід'ємною складовою відповідного фахового спілкування, способом номінування певних категорій у публічному просторі, але й запорукою належного ступеня упорядкованості наукових текстів.

Важко заперечувати також твердження, що «спеціальні поняття та терміни є важливою складовою будь-якого дослідницького інструментарію» (Мазур, 2019, с. 34). З огляду на це для досягнення наукового завдання з фундаментального дослідження питань культурологічного виміру пам'яткоохоронної діяльності важливо мати чітке розуміння не лише системи базового понятійно-термінологічного апарату в сфері національної культури, але й тієї його частини, яка належить до основ діяльності, пов'язаної з охороною культурної спадщини.

Загалом у національному науковому просторі фактично відсутній системний підхід до питань дослідження термінології в сфері культури. Натомість переважно маємо розрізнені публікації щодо специфіки використання, розмежування окремих понять, а також певних видів термінологічної лексики.

Цілком доречним у даному контексті є твердження про те, що питання термінології викликали і продовжують викликати дискусії поміж пам'яткознавців (Гріффен & Титова, 2016, с. 9).

Потреба більш ґрунтовного дослідження специфіки понятійно-термінологічного апарату в сфері охорони культурної спадщини також актуалізується наступними обставинами: поетапні зміни вітчизняного законодавства в сфері культури (як фактичні, так і потенційні/очікувані); розвиток національної правової доктрини, зокрема в контексті посилення євроінтеграційних процесів; використання різного спектра термінології на позначення культурної спадщини та її складових, а також інших споріднених понять, приналежних до даної галузі, і, як наслідок, актуалізація проблематики, обумовленої складнощами їх розмежування та необхідності подальших законодавчих удосконалень.

Системний підхід до термінології у національній сфері охорони культурної спадщини обумовлює необхідність її розгляду та впорядкування, виходячи з наступного:

- усіх наявних термінологічних одиниць, сукупно визначених відповідно до змісту чинного законодавства у сфері культури, а також її спеціалізованої складової у частині діяльності, пов'язаної з охороною об'єктів культурної спадщини. У даному контексті йдеться про ті терміни, які нині закріплено в текстах ряду нормативно-правових актів відповідної сфери, зокрема Законів України («Про культуру», «Про охорону культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини», «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», «Про музеї та музейну справу»), профільних Постанов КМУ, міжнародних договорів, ратифікованих нашою державою у визначеному порядку, а також інших дотичних галузевих документах;

- спеціальних термінів та понять, які з різних причин ще не було легалізовано в правовому полі (відповідним термінам та поняттям не надано офіційного статусу, шляхом закріплення на рівні норм закону, однак їх з різним ступенем інтенсивності використовують у публічному просторі та науково-дослідницькій сфері на позначення процесів, пов'язаних з охороною національної культурної спадщини);

- наявних неточностей тлумачення окремих термінів, які оприявнюються у національному науковому дискурсі та практичній діяльності в контексті впровадження конкретних заходів з охорони об'єктів культурної спадщини (занадто розширене чи звужене тлумачення, їх необґрунтоване ототожнення, підміна тощо);

– творення потенційно нових елементів пам'яткоохоронної термінології, обумовлених дійсними загрозами повномасштабного агресивного вторгнення росії на територію України, а також наявними суспільними запитами, які формуються відповідно до фактичного стану та перспектив подальших трансформацій сучасної сфери охорони культурної спадщини.

На наше переконання, загальний рівень термінології становлять терміни, які, з огляду на їх зміст та специфіку, мають відповідний ступінь впливу (*загальний*) на регулювання визначальних процесів у межах сфери охорони культурної спадщини, а не якихось окремих її аспектів чи складових.

Вважаємо, що до їх числа належать такі з них: «культурна спадщина», «об'єкт культурної спадщини» «охорона культурної спадщини», «нематеріальна культурна спадщина», «національне культурне надбання», «культурні цінності».

Попередньо вже було розглянуто питання правових основ охорони культурної спадщини, таким чином, на даному етапі основну увагу зосередимо на означенні, співвідношенні та розмежуванні загальної та спеціальної термінології, яка висновується з огляду на положення чинного національного законодавства у відповідній сфері.

Культурна спадщина, об'єкт культурної спадщини. В окремих публікаціях наявні твердження про те, що «законодавець не дає чіткого визначення поняття «культурна спадщина» і часто воно переплітається і ототожнюється із поняттями «культурні цінності», «історико-культурна спадщина» (Тептюк & Худолей, 2018, с. 14).

З першою частиною цитованого твердження не можна погодитись у тому сенсі, що поняття *культурної спадщини* нині визначено на законодавчому рівні в ст. 1 Закону як «сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини». Відповідно з метою повного розкриття його змісту необхідно звернутись до тієї ж таки ст. 1, але іншої її частини, у якій сформульовано поняття *об'єкта культурної спадщини* (Про охорону культурної спадщини, 2000).

У підсумку, законодавче визначення терміна «культурна спадщина», подане в повній відповідності до тексту Закону, має такий зміст — сукупність успадкованих людством від попередніх

поколінь визначних місць, споруд (витворів), комплексів (ансамблів), їхніх частин, пов'язаних з ними рухомих предметів, а також територій чи водних об'єктів (об'єктів підводної культурної та археологічної спадщини), інших природних, природно-антропогенних або створених людиною об'єктів незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність.

Друга ж частина зазначеної наукової публікації цілком об'єктивно відобразила фактичну ситуацію, яка нині склалась довкола проблематики неточного тлумачення змісту терміна «культурна спадщина» та ряду інших суміжних понять — складових термінології у сфері охорони національної культурної спадщини.

Загалом усебічна оцінка аналізованої дефініції залежить від того, чи буде вона здійснена з урахування всіх наявних суперечностей і «слабких» місць, а також відповідного «тла» — загального стану справ у сучасній гуманітарній сфері.

Передусім варто зауважити, що наведеному формулюванню терміна «культурна спадщина» не притаманний достатній рівень універсальності — серед наявних характеристик не можна виокремити необхідної кількості ознак для чіткого, неускладненого номінування та відмежування відповідних об'єктів культурної спадщини з-поміж інших складових національної культури. Натомість є вказівка, що це певна загальна єдність об'єктів, яка сформувалась у результаті напрацювань попередніх поколінь. Надалі необхідно піддати ґрунтовному аналізу склад усіх перелічених типів та видів об'єктів культурної спадщини з метою виокремлення ще якихось додаткових ознак. Щонайменше це потребує базового рівня фахової підготовки та знання пам'яткоохоронного законодавства.

У результаті проведеної пошуково-аналітичної роботи ми, однак, позбавлені можливості сформувати цілісне бачення загального поняття культурної спадщини. Прикметно, що означена ситуація також суттєво ускладнює популяризацію у національному публічному просторі нагальних потреб стосовно її збереження та охорони. Адже вироблення у суспільстві чіткого усталеного розуміння того, що є культурна спадщина, може бути запорукою її належного рольового сприйняття у загальній ієрархії системи

цінностей сучасних українців, а також свідомого залучення громадянськості до спільної справи її охорони.

Попередньо вже було наголошено на тому, як багато важить для вітчизняної пам'яткоохоронної сфери ратифіковане міжнародне законодавство, спрямоване на охорону культурної спадщини. На підтвердження цього в ст. 19 (ч. 1–2) Закону України «Про міжнародні договори України» конкретизовано положення про те, що міжнародні договори нашої держави, згоду на обов'язковість яких було надано ВРУ, є частиною національного законодавства і застосовуються вони у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. При цьому у разі суперечностей між правилами, встановленими в національному та міжнародному договорі — визначено пріоритетність дії останнього (Про міжнародні договори України, 2004).

Для з'ясування того, чи наявна відповідність між визначенням поняття культурної спадщини у національному законодавстві та даною дефініцією, відповідно до того, як її було сформульовано у зазначеній Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини ЮНЕСКО, розглянемо їх більш детально.

У цьому контексті варто зауважити, що в Законі одночасно подано і загальне поняття «культурна спадщина» (ст. 1), і, при формулюванні типології та класифікації об'єктів культурної спадщини (ст. 2), перераховано конкретні їх види.

Під час порівняння, як відповідне поняття означено в тексті Конвенції 1972 року, простежується певна узгодженість, зокрема у виокремленні саме трьох видових груп об'єктів, загалом тотожних за своїм складом та типовими характеристиками — споруди (вони є подібними за складом до об'єктів, приналежних до даної видової групи, згідно з Законом, однак у Конвенції вони іменовані *пам'ятками*), комплекси (ансамблі), визначні місця (Про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, 1972; Про охорону культурної спадщини, 2000).

Однак незважаючи на зазначене вище, не можна констатувати факт цілковитої відповідності, адже в національному законодавстві спеціально не виокремлено поняття «природна спадщина». Видається, що частково це було врівноважено за рахунок того, що окремі складові даної категорії подано для визначення типів та

видів об'єктів культурної спадщини, які, вочевидь, мають природне, а не штучне (виробниче) походження. Зокрема, до них належать природні ландшафти, як елементи паркового будівництва, а також природні території, які мають історичну цінність.

Таким чином, у питаннях імплементації норм даного міжнародного документа до профільного національного Закону в останньому поняття *культурної спадщини*, безумовно, було сформульовано з урахуванням відповідних термінологічних концептів, впроваджених Конвенцією 1972 року, однак воно охоплює більш широке коло об'єктів. Це пов'язано з тим, що національні нормативно-правові акти не містять окремого поняття «природна спадщина» на позначення об'єктів відповідного походження.

У національній науковій сфері також наразі немає одностайності у визначенні поняття культурної спадщини. Загалом, якщо бути більш точними, то фактично відсутній такий історичний період, коли вона мала місце хоча б на рівні переважної більшості оприятлених наукових розвідок.

Означеній ситуації також сприяла тривала відсутність закріплення даного терміна на законодавчому рівні, попри те, що в преамбулі до Закону «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» його вже було використано для певного узагальнення у визначенні повноважень держави стосовно охорони пам'яток: «радянська держава, дотримуючись ленінських принципів ставлення до **культурної спадщини**¹⁰, створює всі умови для збереження і ефективного використання пам'яток...» (Про охорону і використання пам'яток історії та культури, 1978).

Нині вітчизняні науковці пропонують використовувати різні, деколи доволі протилежні визначення для фактичного означення терміна «культурна спадщина».

Так, культурну спадщину, вочевидь з огляду на зміст аналізованих міжнародних конвенцій, ототожнюють з культурними цінностями, визначаючи її як «сукупність культурних цінностей, які містять у собі духовну культуру людства, у тому числі мистецтво, науку, освіту та організацію культурної діяльності з усіма її творчими досягненнями (витворами), інститутами, організаціями» (Тептюк &

¹⁰ У тексті цитованого Закону виділено автором монографії.

Худолей, с. 118). У даному випадку, незважаючи на цілком закономірне прагнення авторів надати більш узагальнене визначення для відповідного терміна, пропонувана дефініція надмірно розширила його обсяг, долучивши елементи, які є доречнішими для характеристики складових поняття охорони культурної спадщини.

В. Акуленко та Ю. Шемшученко у процесі формулювання юридичного поняття культурної спадщини означили її як сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів матеріальної і духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення. При цьому автори акцентували на тому, що дотичним до культурної спадщини є поняття культурних цінностей, однак їх не варто ототожнювати між собою, натомість термін «історико-культурна спадщина» іноді вживають у внутрішньому законодавстві як синонім до аналізованого терміна (Акуленко & Шемшученко, 2001, с. 430–431).

Доволі узагальнене визначення аналізованого поняття було запропоновано С. Чукут. Так, культурною спадщиною необхідно вважати не лише сукупність продуктів творчості особистості чи групи людей (як первинних, так і вторинних засобів спадкоємності), котрі несуть у собі відбиток її оригінальності, неповторності та є проявом її внутрішнього світу, а також складові, які, мають переважно дотичний стосунок до неї — різноманітні державні та соціальні інститути, які забезпечують спілкування між людиною та творінням і розраховані на масовий вплив (Чукут, 1999, с. 92–93).

Долучення авторкою до культурної спадщини елементів, які, вочевидь, не мають безпосереднього впливу на визначальні індивідуальні та видові характеристики складових даного поняття, утруднюють його тлумачення, фактично відводячи від цінності самого об'єкта, натомість спрямовуючи до практичних складових сфери його охорони.

Під час дослідження впливу культурної спадщини на розвиток регіонів України К. Поливач було виокремлено вісім можливих підходів до розгляду поняття культурної спадщини¹¹: ге-

¹¹ На момент публікації дослідження за темою «Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України» у 2012 році авторка К.А. Поливач провела аналіз актуальних на той час підходів до розгляду поняття «культурна спадщина» — систематизовано наявні та доповнено їх відповідно до власного бачення.

нетичний, географічний, історичний, інформаційний, правовий, соціально-економічний, збалансований та гуманітарний (Поливач, 2012, с. 15).

Навіть не вдаючись до ґрунтовного розгляду кожного з них (прикметно, що й сама науковиця, у межах цитованої праці, детально не розглядала зміст їх усіх), стає очевидним, що не всі означені підходи набули свого розвитку в подальших наукових дослідженнях. Однак і вважати даний перелік вичерпним також немає достатніх підстав, оскільки авторка, зокрема, не врахувала щонайменше ще один підхід, який є вкрай важливим для визначення змісту аналізованого поняття – культурологічний. Можливо, це обумовлювалося тим, що в науковій праці викладено теоретико-методичні основи суспільно-географічного, а не означеного напряму дослідження культурної спадщини.

Яким же є поняття культурної спадщини? Вочевидь, навіть використавши весь наявний арсенал дослідницького інструментарію, у сучасних умовах не видається можливим надати однозначну відповідь на це питання у такий спосіб, щоб вона повною мірою задовольняла потреби представників як культурно-мистецької, так і всіх інших сфер, де дана категорія становить предмет підвищеного інтересу.

Для вирішення окресленої ситуації важливо обрати правильний вектор подальших трансформацій: кардинальні перетворення чи уточнювально-розмежувальні заходи.

У першому випадку йдеться про пошук нових підходів для розробки, вже у межах нового законодавчого акту, такого поняття культурної спадщини, яке водночас буде охоплювати специфіку матеріальних та нематеріальних об'єктів відповідного ступеня універсальної цінності, а також зміст неоприятлених належним чином норм міжнародного законодавства.

Уточнювально-розмежувальні заходи передбачають конкретизацію — в назві та тексті Закону того, що він має на меті забезпечувати охорону матеріальної культурної спадщини, уточнення інших складових загальної термінології на предмет їх приналежності до культурної спадщини, а також розробку профільного нормативно-правового акту, спрямованого на охорону нематеріальної культурної спадщини.

Аналіз пам'яткоохоронного законодавства, яке діяло до моменту набуття чинності Законом, зокрема періоду радянської України та вже після проголошення нашою державою незалежності, дає змогу дійти до висновку, що тривалий час не існувало та й, відповідно, практично не використовувалося поняття «об'єкт культурної спадщини», а також інші його похідні. Натомість за змістовим наповненням йому загалом відповідали поняття «пам'ятки» та «пам'ятки історії та культури», визначені Законом УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» від 13 липня 1978 року, який був чинним до 12 липня 2000 року.

Попередньо під час дослідження термінів «культурна спадщина» та «об'єкт культурної спадщини» вже наголошувалося на тому, що в національному законодавстві зміст першого з них пов'язаний з визначенням другого. Однак у даному випадку специфіка останнього полягає в наступному — переважну частину поданих ознак було сформульовано з використанням «оцінних понять», що значною мірою ускладнює цілісне сприйняття аналізованого терміна, а також його застосування в практичній діяльності.

Більшість дослідників свого часу висловлювалися з приводу того, що в науковій літературі наявне багатоманіття не лише визначень змісту оцінних понять, але і їх функцій.

Видається, що найбільш доречним є використання визначення оцінних понять, яке було сформульовано в теорії права, відповідно до якого вони становлять відображені в нормі права положення (приписи), у яких закріплені найбільш загальні ознаки, властивості, якості, зв'язки і відносини різних предметів, явищ, дій, процесів, детально не роз'яснені законодавцем з метою конкретизації шляхів оцінки вже безпосередньо в процесі застосування права, що дасть змогу здійснювати в межах зафіксованої в ньому спільності індивідуальну піднормативну регламентацію суспільних відносин (Орловський, 2014, с. 71).

Стосовно терміна «оцінні поняття» (або ж «оцінні категорії», «оцінні ознаки» чи «оцінні терміни»)¹², то варто погодитись з дум-

¹² У науковій сфері на даний час використовують різні формулювання на позначення потреб конкретизації певних ознак об'єктів, явищ, матеріальних наслідків тощо в кожному окремому, індивідуально визначеному випадку застосування норм права.

кою про те, що при фактичній оцінці понять вони виконують значну кількість функцій, у межах механізму правового регулювання, які складно, а іноді й неможливо реалізувати шляхом застосування у законодавчій техніці певних формально-визначених категорій (Тітко, 2010, с. 21).

У цьому сенсі ідея конкретизації всіх наявних понять цього виду для їх порівняно «безпечного» використання у практичній площині видається доволі фантастичною, оскільки сам факт надмірної формалізації не перекриває тих причин, які змусили законодавця вдаватися до такого типу побудови норми права в кожному конкретному законодавчому акті.

Загалом значну кількість базових термінів у сфері охорони культурної спадщини сформульовано шляхом використання оцінних понять. Проте відповідну проблематику у сфері пам'яткоохоронної діяльності не було досліджено належним чином. Її розробкою, хоча й з огляду на власні дослідницькі завдання, переважно займалися представники правничої науки.

Під час визначення об'єктів культурної спадщини можемо виокремити такі оцінні поняття, як:

- «визначний» — у розумінні притаманності цієї ознаки кожній з видових категорій, перерахованих в абзаці 3 ст. 1 Закону (відповідно, визначне місце, визначна споруда (витвір), визначний комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також визначні території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини));

- «пов'язані з ними рухомі предмети» — встановлення наявності/відсутності означеної характеристики потребує фахової експертної оцінки, також вона може залежати й від специфічних ознак кожного такого об'єкта та відповідних предметів;

- «цінність» — хоча б за одним із восьми визначених у Законі критеріїв (поглядів): археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього;

- «збереження автентичності» — як обов'язкова умова для об'єкта, якому потенційно може бути надано відповідний охоронний статус.

Варто наголосити на тому, що аналізовані поняття самі по собі не створюють значного проблемного поля, більш загрозливою у да-

ному випадку необхідно вважати відсутність відкритого переліку чітких критеріїв для істинного визначення наявності/відсутності відповідних проявів, станів, якостей, ознак у кожного конкретного об'єкта.

Вельми спірним у визначенні терміна «об'єкт культурної спадщини» видається використання у самій дефініції формулювання – «незалежно від стану збереженості». Це обумовлено тим, що в ст. 15 Закону передбачено можливість вилучення пам'ятки, в тому числі, якщо її було зруйновано або вона втратила предмет охорони. Таким чином, з формального боку, якщо відповідний об'єкт зазнав руйнування ще до моменту офіційного надання державою охоронного статусу, це вже може перебувати на заваді розгляду питання про його включення до Реєстру за категорією національного чи місцевого значення. Адже в розумінні пам'яткоохоронного законодавства йдеться про охорону автентичного стану визначного матеріального об'єкта, а не візуальної пам'яті, «слідів» його перебування в публічному просторі.

Доволі необґрунтованим під час визначення об'єктів культурної спадщини видається виокремлення таких специфічних ознак: створення працею людини, обов'язкова реєстрація у встановленому законодавством порядку, виняткове значення з погляду історії українського народу (Малець, 2022, с.436).

Пропоноване означення не лише звужує можливий перелік відповідних об'єктів, але й суперечить наявним класифікаціям об'єктів культурної спадщини як на рівні національного, так і міжнародного законодавства. Адже відповідно до законодавства до таких об'єктів належать також фізичні утворення, що не становлять результат людської праці (як складові природної спадщини). Окрім того не варто також ігнорувати рівень впливу національної культурної спадщини на становлення та розвиток загальносвітової культури, в тому числі шляхом охорони об'єктів всесвітньої спадщини, розташованих на території нашої держави. Стосовно акцентування на обов'язковому факті реєстрації об'єктів культурної спадщини, то в цьому випадку йдеться про фактичне ототожнення останніх з пам'ятками, які набувають відповідного статусу лише після їх взяття на державний облік шляхом занесення до Реєстру.

Із об'єктів культурної спадщини також необхідно відзначити окрему їх групу — *об'єкти археологічної спадщини*. Даний термін означено у ст. 1 Закону України «Про охорону археологічної спадщини». Побудова відповідної дефініції загалом є подібною до тієї, яку було використано законотворцем під час формулювання терміна «об'єкт культурної спадщини».

Основними ознаками, які вирізняють об'єкти археологічної спадщини від об'єктів культурної спадщини:

- під час визначення перших є вказівка на цінність лише з археологічного, антропологічного та етнографічного погляду, що вочевидь засвідчує їх приналежність до об'єктів культурної спадщини, а не навпаки;
- під час визначення автентичності йдеться про можливість не лише її повного, але й часткового збереження;
- також не йдеться про приналежність до об'єктів археологічної спадщини пов'язаних з ними рухомих предметів (у розумінні рухомих культурних цінностей) та природних і природно-антропогенних об'єктів як складових суто природної спадщини.

Охорона культурної спадщини. Для з'ясування змісту терміна «охорона культурної спадщини» початково необхідно звернутися до Закону, де, власне, його було закріплено на нормативному рівні.

Відповідно до абзацу 7 ч. 1 ст. 1 нею є «система правових, організаційних, фінансових, матеріально-технічних, містобудівних, інформаційних та інших заходів з обліку (виявлення, наукове вивчення, класифікація, державна реєстрація), запобігання руйнуванню або заподіяння шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного використання, консервації, реставрації, ремонту, реабілітації, пристосування та музеєфікації об'єктів культурної спадщини» (Про охорону культурної спадщини, 2000).

Наведене визначення цього поняття формує узагальнене уявлення про охорону культурної спадщини. Відповідно до нього ключові його ознаки такі:

Вона є **системою**. Для потреб сфери охорони культурної спадщини можемо трактувати зміст цього слова як цілісне утворення, яке складається з певного набору елементів, з притаманними їм взаємозв'язками.

До слова, науковці також переважно виходять з того, що дане поняття є поєднанням, сукупністю певних складових. Зокрема, С. Кот визначив охорону пам'яток історії та культури як «комплекс заходів, що здійснюються на державному або громадському рівні...» (Кот, 2010, с. 728).

Визначено обмежений перелік форм, у яких можливе оприятлення охорони культурної спадщини: облік, запобігання руйнуванню або заподіяння шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідне використання, консервація, реставрація, ремонт, реабілітація, пристосування, музеєфікація.

Натомість у межах кожної з названих форм у системі охорони культурної спадщини законодавець розширив варіативний ряд заходів, використавши такий поширений у багатьох національних законодавчих актах формулювання, як «та інших».

Перелічена система заходів, у контексті виокремлених форм проявів охорони культурної спадщини, поширюється виключно на обмежене коло об'єктів — об'єкти культурної спадщини. Очевидно, що йдеться саме про об'єкти культурної спадщини, попередньо визначені в Законі.

Отже, посилання лише на законодавче визначення охорони культурної спадщини позбавляє можливості його комплексного сприйняття. З-поміж інших чинників це обумовлене відсутністю у ньому вказівки на суб'єктний склад відповідної діяльності. Він висновується опосередковано, з огляду на аналіз Розділу II Закону «Управління охороною культурної спадщини».

Визначаючи поняття охорони культурної спадщини, М. Малець наголосила на тому, що охороною необхідно вважати напрям діяльності публічної влади щодо реалізації системи взаємозалежних заходів забезпечення правових гарантій безпеки культурної спадщини, зокрема прийняття правових актів, затвердження документів стратегічного планування, здійснення наглядово-контрольної діяльності публічної адміністрації щодо культурної спадщини (Малець, 2022, с. 438).

Вочевидь, акцентування у пропонованому формулюванні на публічній владі як суб'єкті реалізації охоронних функцій щодо об'єктів культурної спадщини обумовлено тим, що основною дослідницькою метою авторки статті був розгляд теоретичних підхо-

дів до розуміння пам'яток культурної спадщини як об'єктів адміністративно-правової охорони, тому вплив відповідної галузі права відслідковується й на висвітленні пам'яткоохоронних питань.

Натомість ґрунтовний аналіз змісту Розділу II та IV Закону сприяв такому висновку — не лише публічна влада в особі уповноважених представників органів державної влади та місцевого самоврядування становить єдиний суб'єкт для впровадження заходів з охорони культурної спадщини, ними можуть бути також і приватні особи (зокрема, досвідчені фахівці у сфері охорони культурної спадщини, окремі громадяни на правах громадських інспекторів, суб'єкти, яким належить право приватної власності на пам'ятки та інші), заклади науки, освіти та культури, громадські організації.

У науковій монографії Т. Курило виокремила поняття державної охорони культурної спадщини. На думку авторки, воно охоплює цілий комплекс заходів, зокрема: організація обліку; державний контроль за тим, як пам'ятки охороняються та використовуються; заходи, які попереджають їх необґрунтоване знесення, руйнацію чи переміщення, а також заходи, що оберігають пам'ятки культурної спадщини від руйнування та псування; встановлення відповідальності за порушення законодавства про охорону культурної спадщини (Курило, 2014, с. 51).

Видається, що у зазначений спосіб науковиця намагалася акцентувати на тій важливій ролі, яку держава відіграє у забезпеченні потреб пам'яткоохоронної сфери. Однак на даний час відсутня достатня мотивація для розгляду окремих видів охорони культурної спадщини залежно від того, хто із суб'єктів наділений правами чи обов'язками здійснювати відповідні заходи: приватна охорона культурної спадщини, громадська охорона культурної спадщини тощо.

Водночас у деяких наукових публікаціях автори виокремлюють охорону та збереження названих об'єктів, поєднуючи ці діяльнісні вияви: «Процес збереження та охорони культурної спадщини...» (Литовченко, 2014).

У розумінні Закону зазначене поєднання видається не досить доречним, оскільки за його змістом охорона є загальним поняттям, що може передбачати також реалізацію функцій захисту чи

збереження. Проте коли йдеться лише про збереження культурної спадщини, то до їх числа переважно належать пасивні вияви реалізації повноважень владних суб'єктів (як-то фактичне утримання нерухомих об'єктів культурної спадщини в певних умовах, що мінімізує деструктивні впливи тощо), ніж під час їх охорони, яка, залежно від обставин, набуває як пасивних, так і більш активних форм (захист від реальних загроз, зокрема притягнення до юридичної відповідальності осіб, які завдали матеріальної шкоди об'єктам культурної спадщини; вжиття заходів з їх виявлення та державної реєстрації; реставрації пам'яток, які зазнали руйнівного впливу тощо).

Нематеріальна культурна спадщина. Незважаючи на практичне використання даного терміна, тривалий час його не було закріплено на рівні чинного законодавства. Певні кроки на шляху до вирішення даної ситуації було зроблено лише в контексті імплементації до національного законодавства положень Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини, вже після приєднання до неї Україною у 2008 році.

На рівні національного законодавства термін «нематеріальна культурна спадщина» було означено в Законі України «Про культуру», надалі, в контексті конкретизації заходів з охорони нематеріальної культурної спадщини, – Порядку ведення Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України від 11 грудня 2017 року. На даний час останній з названих документів уже втратив чинність на підставі наказу МКІП від 25 серпня 2023 року, яким затверджено новий Порядок ведення Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України.

На відміну від культурної спадщини під час визначення нематеріальної культурної спадщини помітно чітку відповідність положень національного законодавства та міжнародної Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини. Насамперед у тому, що зміст поняття нематеріальної культурної спадщини у п. 16 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про культуру» переважно відповідає визначенню даного терміна в офіційно перекладеному тексті названої Конвенції — «звичаї, форми показу та вираження, знання, навички, що передаються від покоління до покоління, постійно від-

творюються спільнотами та групами під впливом їхнього досвіду, оточення, взаємодії з природою, історії та формують у них почуття самотності та наступності, сприяючи таким чином повазі до культурного розмаїття і творчості людини» (Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини, 2003).

Певна відмінність між ними є у тому, що в ст. 2 Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини зміст останньої відображено в дещо розширеному контексті, оскільки дане поняття охоплює також «пов'язані з ними інструменти, предмети, артефакти й культурні простори», а набувати такого юридичного статусу вона може не лише під час визнання та постійного відтворення спільнотами чи групами, а й «у деяких випадках окремими особами як частина їхньої культурної спадщини» (Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини, 2003).

Прикметно, що в ст. 2 Порядку ведення Національного переліку є спеціальна вказівка на те, що термін «нематеріальна культурна спадщина» вживається в тексті даного документа у значенні, поданому в згадуваній Конвенції та Законі України «Про культуру».

Позитивні зрушення стосовно визначення нематеріальної культурної спадщини могли відбутися ще 2015 року, коли Міністерством культури України було підготовлено та винесено на загальне обговорення проект профільного Закону України «Про нематеріальну культурну спадщину». Серед іншого, він мав на меті визначити та уточнити термінологію у сфері охорони нематеріальної культурної спадщини, сформулювати специфіку заходів з її охорони, а також унормувати особливості ведення обліку елементів нематеріальної культурної спадщини. Однак до цього часу питання нормативно-правового забезпечення означеної сфери на національному рівні не було вирішено належним чином — наявні пропозиції не набули необхідної підтримки ні на рівні держави, ні громадськості.

Незважаючи на те, що тривалий час, зокрема й з огляду на зазначені обставини, були відсутні фундаментальні дослідження, спрямовані на розробку наукового поняття «нематеріальна культурна спадщина», нині в цьому питанні вже помітні певні позитивні зрушення. Так, І. Кудерська, досліджуючи проблематику

адміністративно-правового забезпечення охорони нематеріальної культурної спадщини в нашій державі, сформулювала авторські визначення основоположних понять в сфері нематеріальної культурної спадщини: правова охорона нематеріальної культурної спадщини, нематеріальна культурна спадщина України, види, прояви та об'єкти нематеріальної культурної спадщини (Кудерська, 2021, с. 18–94). Безумовно, дані напрацювання потребують більш детального розгляду. Означена необхідність актуалізуються також з огляду на те, що на порядку денному перебуває питання розробки базових понять у сфері нематеріальної культурної спадщини саме в їх культурологічному контексті.

Культурні цінності. Вочевидь розгляд даної термінологічної одиниці не може здійснюватися відірвано від розуміння набагато більш глобального поняття — «культура», оскільки культурні цінності, разом з різноманітними моделями поведінки людей, допоміжними засобами та іншими матеріалізованими продуктами їхньої діяльності є виявом аналізованого суспільного феномена.

Уже неодноразово наголошувалося на тому, що нині не існує єдиного універсального визначення культури, а обсяг та зміст даного поняття більшою мірою залежить від підходів, якими послуговуються дослідники та специфіки оприявлення їх персонального наукового доробку. Переважно це зводиться до розгляду культури в ноосфері духовності як сукупності певних норм, ідей, навичок чи ідеалів (*духовна культура*) або ж як результату опредметнення навколишнього світу через історичні трансформації людської діяльності (*матеріальна культура*).

У першому випадку це призводить до фактичного нівелювання матеріальних складових, без яких культура може перетворитися на суто абстрактне явище. Натомість культурні цінності, саме через сприйняття їх як предметно-речових виявів розвитку соціуму, є матеріалізованими свідченнями історичної пам'яті, набутого досвіду минулих поколінь.

Відомий культуролог та мистецтвознавець В. Скуратівський сформулював визначення культурних цінностей, яке у специфічний спосіб сприяє поєднанню обидвох зазначених підходів. Відповідно до нього культурними цінностями визнаються «фундаментальні світоглядні засади життєдіяльності будь-яких людських

спільнот та їхні історичні, інституційні форми й обсяги: від великих культур давнини і сучасності, від країн чи регіонів, носіїв цих культур до виокремлених у них осередків, етнічних, соціальних, релігійних груп і середовищ». Також, на думку автора, від певного часу до даної видової групи можуть включати і суто матеріальні витвори культури, «що вже своєю появою виразно маніфестують її світоглядні устремління (наприклад, архітектурні явища та ужитковий світ минулого...)» (Скуратівський, 2016). З огляду на це варто підтримати цілком виправдане твердження стосовно того, що загально-філософський та культурологічний контексти поняття культурних цінностей мають набагато ширше значення, ніж правовий (Кот, 2011, с. 10–11).

Формальне (юридичне) визначення терміна «культурні цінності» міститься в ст. 1 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», відповідно до нього до їх числа належать «об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичнє, етнографічне та науковє значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України» (Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, 1999).

У даному випадку, як і в законодавчому формулюванні культурної спадщини, вбачається подібність підходу, використаного для побудови даного терміна — подано загальне поняття і водночас перераховано належні до нього види.

У співвідношенні змісту терміна «культурні цінності» відповідно до його формулювання у тексті Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» та Конвенції про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності, знову ж таки висновується певна схожість застосованих підходів стосовно подачі, у межах означених понять, базового набору характеристик цих об'єктів, а також перерахування приналежних до них видових категорій.

Варто звернути увагу на те, що в національній системі музейної діяльності можемо виокремити ще два терміни, які за своєю суттю є тотожними до культурних цінностей — музейний предмет та предмет музейного значення.

Музейний предмет та предмет музейного значення. Зміст названих термінів визначено в Законі України «Про музеї та музейну справу» саме з прив'язкою до того, що в обох випадках це культурні цінності. Однак стосовно першого, то наголошено на потребі наявності у цього об'єкта певної якості або особливої ознаки, які роблять необхідними для суспільства його збереження, вивчення та публічне представлення, стосовно другого — особливої ознаки, яка є підставою для внесення до складу Музейного фонду України та подальшого набуття статусу музейного предмета з метою збереження, вивчення і публічного представлення. Відповідно культурна цінність (як предмет музейного значення) може набутися статусу «музейний предмет», якщо буде встановлено наявність у неї певної якості або ознаки і, внаслідок цього, взято на облік.

При цьому в самому тексті названого Закону відсутні критерії чи будь-які інші додаткові уточнення, які б сприяли конкретизації процедури надання культурним цінностям відповідного статусу (музейного предмета чи предмета музейного значення). Натомість вказано на те, що унікальні музейні предмети Музейного фонду України (розуміємо, що йдеться про унікальні культурні цінності) можуть бути включені до Державного реєстру національного культурного надбання (Про музеї та музейну справу, 1995, ст. 16).

Варто також окремо розглянути специфіку розмежування поняття культурних цінностей та антикварних речей¹³. Початково на рівні теорії та практичної діяльності може формуватися дещо неточне уявлення про їх повну тотожність. На синонімічності даних термінів наголошують і окремі науковці, посилаючись більшою мірою на практичний аспект даного питання (Колодій & Чередниченко, 2017, с. 63).

Вочевидь, це висновується з визначення антикварних речей, наведеного в Правилах торгівлі антикварними речами, затверджених наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України та Міністерства культури і мистецтв України від 29 грудня 2001 року. Згідно з ним антикварними речами визнаються «культурні цінності як об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове

¹³ У науковій літературі на позначення антикварних речей також використовують узагальнений термін «антикваріат».

значення, підлягають збереженню, відтворенню та охороні і створені понад 50 років тому» (Про затвердження Правил торгівлі антикварними речами, 2001).

Таким чином, в означенні кожного із названих термінів йдеться про ключові ознаки, які є спільними для них, а саме:

- є об'єктами матеріальної та духовної культури;
- мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення;
- підлягають збереженню та охороні відповідно до законодавства.

Однак у випадку з антикварними речами маємо також чітку вказівку на відправну точку хронологічної межі створення даних об'єктів — більш як 50 років (у розумінні не рівно 50, а 50+), що значно віддаляє дату їх створення від теперішнього часу¹⁴. Для культурних цінностей таких чітких рамкових обмежень не передбачено, але під час детального розгляду законодавства все ж відслідковуються певні маркери часу.

Зокрема, у тексті Інструкції про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України, затвердженої наказом Міністерства культури і мистецтв України, № 258 від 22 квітня 2002 року маємо виключення стосовно її поширення на деякі групи предметів — Перелік сувенірних виробів, предметів культурного та ужиткового призначення серійного і масового виробництва, які нормотворці апріорі не наділяють якимись винятковими ознаками. У ньому наведено певні обмеження в роках, які сутнісно є своєрідними орієнтирами для встановлення неможливості присвоєння відповідного «статусу» матеріальним об'єктам.

До прикладу, згідно зі змістом Додатку 1 до п. 1.5 названої Інструкції не потребують дозволу на вивезення (тимчасове вивезення) Державної служби контролю *(розуміємо дане положення як те, що вони не є культурними цінностями, тому дотримання спеціальної дозвільної процедури не є обов'язковою вимогою)* вітчизняні та зарубіжні предмети побуту масового і серійного вироб-

¹⁴ Вочевидь, що стосовно антикварних речей, рік створення яких достеменно невідомий або ж стосовно цього є обґрунтовані сумніви, він буде визначатися окремо — в результаті проведення експертної оцінки.

ництва, створені після 1950 року; живопис, пластика малих форм, авторська графіка, gobелени, вироби декоративно-ужиткового мистецтва з кераміки, фарфору, фаянсу, скла, дерева, металу, текстилю та інших матеріалів, створені після 1950 року; годинники, виготовлені після 1950 року; музичні інструменти, за наявності одного з визначених документів, виготовлені після 1950 року; твори друку, видані після 1945 року та інші (Інструкція про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України, 2002).

До слова, у названому документі вказівка на рік створення розміщена при означенні дев'яти груп предметів. Так, якщо віддати його схвалення минуло вже майже 22 роки, то необхідно шукати дієві механізми для більш гнучкого регулювання відповідних хронологічних меж. Це висновується з того, що предмети, які у 2002 році могли і не вважатися антикваріатом (і, за визначенням, культурними цінностями), нині вже потенційно можуть бути, за наявності інших обов'язкових ознак, віднесені до даної категорії.

Отже, у співвідношенні обсягу понять культурних цінностей та антикварних речей прослідковуються наявність зв'язку загального та конкретного. Це має свій вияв у виокремленні серед усіх культурних цінностей окремої групи старовинних предметів, створених понад 50 років тому. Але на рівні практичних потреб поширені випадки їх ототожнення, що вочевидь не сприяє з'ясуванню істинного змісту означених термінів.

Відповідно до специфіки його формулювання розгляд спеціального терміна «рухомі предмети, пов'язані з нерухомими об'єктами культурної спадщини» видається більш доречним у контексті дослідження об'єктів культурної спадщини. Однак більш ґрунтовне заглиблення у його зміст спрямовує також до його прямого зв'язку з культурними цінностями.

Відповідно до ст. 1 Закону до рухомих предметів належать «елементи, групи елементів об'єкта культурної спадщини, що можуть бути відокремлені від нього, але складають з ним єдину цілісність, і відокремлення яких призведе до втрати археологічної, естетичної, етнологічної, історичної, архітектурної, мистецької, наукової або культурної цінності об'єкта».

Схема 1

Матеріальні культурні цінності

Попередньо вже було визначено, що з огляду на частину цих ознак зокрема вказівку на те, що це рухомі предмети і їм притаманне художнє, історичне або наукове значення, деякі види рухомих культурних цінностей належать до об'єктів культурної спадщини (Міщенко, 2016). Даний контекст актуалізує потребу внесення уточнень до чинного Закону, а саме заміни формулювання «рухомі предмети, пов'язані з нерухомими об'єктами культурної спадщини» на «культурні цінності, пов'язані з нерухомими об'єктами культурної спадщини».

У підсумку варто наголосити на тому, що в структурі матеріальних культурних цінностей наявні співвідношення на рівні за-

гального (усі об'єкти з відповідним статусом) та конкретного поняття (інші серед розглянутих тотожні об'єкти — термінологічні одиниці у сфері охорони культурної спадщини), що, відповідно до нашого бачення даної ситуації, було відображено у Схемі 1.

Національне культурне надбання. Щодо даного терміна, то його було визначено у ст. 1 Закону України «Про культуру» як:

«сукупність унікальних культурних цінностей, об'єктів культурної спадщини, що мають виняткове історичне значення для формування культурного простору України» (Про культуру, 2010).

З наведеного визначення очевидним стає те, що до культурного надбання належать такі видові групи об'єктів:

- унікальні культурні цінності;
- об'єкти культурної спадщини, що мають виняткове історичне значення для формування культурного простору України.

Таке специфічне формулювання видового ряду одразу привертає увагу нашаруванням зазначених оцінних понять, що суттєво ускладнює тлумачення змісту аналізованого терміна — як на рівні теорії, так і потреб практичної діяльності.

У цьому сенсі варто пригадати, що під час визначення об'єктів культурної спадщини вже наголошувалося на тому, що однією з їх визначальних ознак, зокрема, може бути збереження цінності з історичного погляду. Отже, стосовно окремої групи об'єктів культурної спадщини, як складників культурного надбання, справедливим є твердження, що буквально може йтися про ті, що зберегли цінність з історичного погляду і водночас мають виняткове історичне значення для формування культурного простору України.

У процесі визначення *унікальних культурних цінностей* виникає потреба встановити зазначену ознаку (унікальність) як таку, що вирізняє їх з-поміж усіх інших культурних цінностей у межах даного виду. І це попри те, що для таких об'єктів в обов'язковому порядку повинен бути попередньо з'ясований відповідний ступінь художнього, історичного, етнографічного чи наукового значення як особливості, притаманна кожній з культурних цінностей.

До слова, відсутній окремий нормативно-правовий акт, який би більш детально регулював питання визначення, обліку, збереження культурного надбання, розмежування його з-поміж інших складників матеріальної культурної спадщини. Таким чином, ми

формуємо зміст даного терміна, виходячи із визначення, поданого в Законі України «Про культуру», а також видів пам'яток та інших об'єктів, які можуть бути включені до Реєстру культурного надбання, відповідно до Положення. Однак означена ситуація не лише не вирішує наявні проблемні питання, а й створює додаткові, пов'язані зі специфікою вживання окремих термінів та понять. Зокрема, у ст. 2 Положення визначено, що до нього можуть бути занесені пам'ятки історії, пам'ятки археології, пам'ятки містобудування і архітектури, пам'ятки мистецтва, документальні пам'ятки (Про Державний реєстр національного культурного надбання, 1992). Вбачаємо в цьому певну невідповідність — у Законі не було підтримано означену класифікацію пам'яток, натомість наявний їх розподіл за категоріями національного та місцевого значення.

Таким чином, серед об'єктів культурної спадщини маємо окрему групу рухомих пам'яток, які, порівняно з іншими, мають більш важливе значення для формування національної самосвідомості українського народу і визначають його внесок у всесвітню культурну спадщину. При цьому, вочевидь, саме на МКІП покладено обов'язок прийняття рішення про те, чи може бути об'єкт занесено до Реєстру культурного надбання і, відповідно, чи притаманний йому весь набір необхідних характеристик.

До спеціальної термінології, за нашим переконанням, належать ті терміни, що є окремими елементами, складниками певних загальних термінів, оприявлення яких обумовлене тлумаченням змісту останніх та їх подальшим практичним використанням. Зокрема, до них належать такі термінологічні одиниці: «пам'ятка культурної спадщини», «нерухомий об'єкт культурної спадщини», «рухомі предмети, пов'язані з нерухомими об'єктами культурної спадщини», «унікальні культурні цінності», «об'єкти культурної спадщини, що мають виняткове історичне значення для формування культурного простору України».

Пам'ятка культурної спадщини (пам'ятка). Даний термін фактично є видовим для загального — «об'єкт культурної спадщини». Це висновується з дефініції аналізованого терміна, відповідно до якого ним є «об'єкт культурної спадщини, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, або об'єкт культурної спадщини, який взято на державний облік відповідно до за-

конодавства, що діяло до набрання чинності цим Законом, до вирішення питання про включення (невключення) об'єкта культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» (Про охорону культурної спадщини, 2000).

Отож серед усіх об'єктів культурної спадщини статус пам'ятки можуть набути ті з них, які занесено до Реєстру або взято на державний облік відповідно до законодавства, що діяло до набрання чинності Законом, до вирішення питання про включення (невключення) означеного об'єкта до нього. Щодо останньої категорії, то на даний час її вже не можна вважати нагальною. Це висновується з того, що долучення даної видової групи до тексту юридичної норми, вірогідно, було обумовлено особливостями набуття чинності діючим Законом, з огляду на зміст його Прикінцевих положень, а також доволі тривалими термінами, упродовж яких могли бути ухвалені рішення про взяття нерухомих пам'яток під охорону держави.

Очевидним є те, що за понад двадцять три роки, які минули від моменту набуття чинності профільним Законом, усі процедури «перехідного» періоду, пов'язані з наданням об'єктам статусу пам'ятки вже набули логічного завершення.

Нерухомий об'єкт культурної спадщини. Аналізований термін було вперше закріплено в ст. 1 Закону в такому формулюванні: «Об'єкт культурної спадщини, який не може бути перенесений на інше місце без втрати його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності» (Про охорону культурної спадщини, 2000). У наведеному визначенні, фактично в спосіб, подібний до того, який було попередньо розглянуто в процесі аналізу складових загальної термінології у сфері пам'яткоохоронної діяльності, істинне розуміння сутності нерухомих об'єктів культурної спадщини формується з огляду на його прямий взаємозв'язок із законодавчим поняттям об'єкта культурної спадщини, а також додатково впроваджену якість — фізично-просторову характеристику.

Таким чином, відповідно до буквального тлумачення тексту абзацу 3 ст. 1 Закону висновується, що до них належать визначні місця, споруди (витвори), комплекси (ансамблі), їхні части-

ни, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти, інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду й зберегли свою автентичність, але водночас не можуть бути перенесені на інше місце без втрати відповідної цінності та автентичності.

Варто також звернути увагу на те, що в тексті означеного законодавчого акту під час висвітлення питань, які виникають у процесі здійснення державної реєстрації об'єктів культурної спадщини, неодноразово згадується поняття «Державний реєстр нерухомих пам'яток України». У підсумку маємо два співзвучні поняття — «нерухомі об'єкти культурної спадщини» та «нерухомі пам'ятки України». Загалом, судячи зі змісту, їхнє співвідношення варто розглядати на рівні загального та спеціального, де відповідний об'єкт культурної спадщини може набути статусу пам'ятки місцевого чи національного значення лише за певною процедурою, тому кількісний склад останніх є порівняно меншим (Міщенко, 2023, с. 170).

Аналітичний огляд видового складу об'єктів культурної спадщини дав можливість визначити, що, незважаючи на наявність чіткого переліку нерухомих об'єктів культурної спадщини — городища, залишки стародавніх поселень, військові табори, кургани, ділянки історичного культурного шару та інші, до складу археологічних законодавець відносить також «пов'язані з ними рухомі предмети», однак відповідне формулювання норми права значно порушує наявні логічні зв'язки. Таке твердження висновується з того, що під час визначення інших видів об'єктів культурної спадщини (історичні, об'єкти монументального мистецтва, об'єкти містобудування, об'єкти садово-паркового мистецтва, ландшафтні та об'єкти науки і техніки) такої деталізації зроблено не було, хоча також не заперечується і їхня фактична «нерухомість», саме в розумінні певного виду об'єктів культурної спадщини.

Загальноприйняте тлумачення прикметника «нерухомий» у контексті того, яким чином його зміст було роз'яснено під час визначення нерухомих об'єктів культурної спадщини, також спрямо-

вує до того, що початково було допущено певні неточності.

Зокрема, може виникати запитання, чому мовиться саме про неможливість перенесення, а не будь-які інші, зокрема більш узагальнені, способи активної зміни положення об'єкта в просторі (переміщення, перевезення, пересилання тощо). Адже видовий склад об'єктів культурної спадщини, окрім пов'язаних рухомих предметів, включає переважно монументальні габаритні утворення — будівлі, архітектурні споруди, їхні комплекси, промислові об'єкти та інші, буквально перенесення яких у фізичному сенсі не видається можливим.

У даному контексті в Законі (зокрема, ст. 22) йде мова про ототожнення переміщення та перенесення, оскільки вжито таке формулювання — «переміщення (перенесення)» під час визначення винятків із встановленої заборони знесення, зміни, заміни пам'яток та їх переміщення (перенесення), а також порядку фінансування відповідних заходів.

На практиці також маємо приклади сумнівного використання слова «перенесення» в документах КМУ, які засвідчують прийняття управлінських рішень у пам'яткоохоронній сфері. Зокрема, розпорядженням від 2 червня 2021 року його знову ж таки було ототожнено з переміщенням, оскільки в назві та тексті йдеться про надання дозволу на переміщення (перенесення) пам'ятки історії та архітектури національного значення (Про надання дозволу на переміщення (перенесення) пам'ятки історії та архітектури національного значення — Миколаївської церкви XVII–XVIII століття, 2021).

У цьому сенсі необхідно на законодавчому рівні змінити вектор сприйняття — від акцентування на впливі сторонніх фізичних/силових чинників до зосередження на спеціальних характеристиках об'єкта. Тому було б більш доречним вжити формулювання такого типу: об'єкт культурної спадщини, який характеризується постійним географічним розташуванням і розглядається невід'ємно від своїх територіальних меж.

Характеризуючи нерухомі об'єкти культурної спадщини, варто звернути увагу на те, що через специфічність вжитого формулювання нівелюються ознаки, які є базовими в контексті правильного тлумачення норми права — визначеність, комплексність та кон-

кретність. Тому для того, щоб мати справжнє розуміння нерухомих об'єктів культурної спадщини, необхідно водночас з'ясувати зміст поняття «об'єкт культурної спадщини», розглянути його види, а також усі або декілька (виходячи з дійсної потреби) оцінні категорії відповідно до змісту статей Закону. Таким чином фактично здійснюючи безпосереднє тлумачення норм закону, текстів постанов КМУ чи управлінських рішень спеціально уповноважених органів охорони культурної спадщини (статті 1–2 Закону, чинні накази МКІП про занесення об'єктів культурної спадщини до Реєстру за відповідною категорією тощо).

До суто зовнішніх ознак (візуальних «маркерів») приналежності певних об'єктів до нерухомих об'єктів культурної спадщини відносять наявність визначених законодавством охоронних дощок, знаків, інших дозволених пам'яткоохоронним законодавством інформаційних написів.

Окремо варто зосередити увагу на термінах, які набули установленної форми та залишаються у науковому «обігу» на позначення понять пам'яткоохоронної сфери — як для потреб виконання окремих досліджень чи подальшого його використання через ланцюгове запозичення, так і для наповнення інформацією публічного простору в системі охорони культурної спадщини. Зокрема, до означеної групи належить термін «пам'яткоохоронна діяльність», яким послуговуються на рівні теоретичних напрацювань та практики діяльності, пов'язаної з охороною матеріальної культурної спадщини.

В аналізованому науковому доробку простежується дотичне використання названого терміна під час визначення активних форм поведінки уповноважених суб'єктів, а також громадських організацій щодо виявлення, наукового вивчення, класифікації, державної реєстрації, запобігання руйнуванню або заподіяння шкоди, а також інших проявів складових охорони об'єктів культурної спадщини.

Пам'яткоохоронна діяльність. На даний час термін «пам'яткоохоронна діяльність» також ідентифікується в текстах публікацій у національних засобах масової інформації, переважно інтернет-виданнях, під час висвітлення процесів, дотичних до охорони національної культурної спадщини.

Прикметно, що досліджуючи проблематику становлення та розвитку пам'яткоохоронної діяльності в Україні, науковці більшою мірою використовували його для висвітлення особливостей функціонування відповідних спеціалізованих державних та громадських інституцій у різні історичні періоди.

Наведемо деякі наукові публікації періоду 2015–2021 рр., зокрема статті:

– Железко А. «Пам'яткоохоронна діяльність Київської крайової інспектури на Київщині у 1926–1930 рр.»;

– Омельчука Б. «Пам'яткоохоронна діяльність на сучасному етапі: юридичний аспект збереження та консервації пам'яток доби Галицько-Волинського князівства»;

– Грубіко А. «Пам'яткоохоронна діяльність у контексті деокупації Криму та частини Донбасу»;

– Вечерського В. «Шляхи забезпечення модернізації пам'яткоохоронної діяльності у м. Києві»;

– Гаврилюка О. «Пам'яткоохоронна діяльність волинських громадських товариств (1920-ті–1980-ті рр.)»;

– Качковської Л. «Пам'яткоохоронна діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини й мистецтва впродовж 1910–1913 рр.: становлення та розвитку».

Також варто зазначити, що в розглянутих наукових працях не було спеціально означено зміст терміна «пам'яткоохоронна діяльність», що створює початково хибне уявлення про його однозначність та очевидність. Таким чином, сутність даної дефініції, у кожній окремо взятій статті, висновується з огляду на дослідницьку мету та завдання, а також власні судження автора.

Попередній аналіз текстів чинних національних нормативно-правових актів, які регулюють сферу охорони культурної спадщини, дає змогу дійти висновку, що законодавче визначення пам'яткоохоронної діяльності нині відсутнє. При цьому цілком очевидним є те, що сутнісно означений термін є найбільш наближеним до поняття охорони культурної спадщини, оскільки також містить сукупність заходів, активних виявів поведінки чи волевиявлення, спрямованих, зокрема, на запобігання знищенню, пошкодженню пам'яток як складових культурної спадщини, забезпечення стану їх фактичного збереження.

Відповідно до того, в який спосіб сформульовано даний термін, пам'яткоохоронну діяльність можемо розуміти як діяльність з охорони пам'яток. З огляду на це правильне тлумачення його сутності безпосередньо взаємопов'язане із з'ясуванням змісту системоутворювальних складових цього поняття — терміна «пам'ятка», слів «діяльність» та «охорона» (в його діяльнісному контексті — охороняти).

У Законі наявне визначення терміна «пам'ятка культурної спадщини», який надалі по тексту даного нормативно-правового акту застосовується в дещо спрощеному вигляді — пам'ятка¹⁵. Під ним розуміють об'єкт культурної спадщини, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, або об'єкт культурної спадщини, який узято на державний облік відповідно до законодавства, що діяло до набрання чинності цим Законом, до вирішення питання про його включення (невключення) до Реєстру (Про охорону культурної спадщини, 2000).

Таким чином, для витлумачення змісту зазначеного терміна оприявлюється потреба виконання такої послідовності дій — початково необхідно звернутися до ст. 1 Закону, звідки можна почерпнути зміст терміна «об'єкт культурної спадщини». Надалі, заглибившись у процедуру державної реєстрації, відповідно до Розділу III «Державна реєстрація об'єктів культурної спадщини» Закону та Порядку обліку об'єктів культурної спадщини, визначити категорії, відповідно до яких об'єкт може бути занесений до Реєстру, переглянути винятки, за яких умов він може не підлягати обліку, а також витлумачити зміст термінологічної конструкції «об'єкт культурної спадщини, який взято на державний облік відповідно до законодавства, що діяло до набрання чинності Законом».

Відповідно до Великого тлумачного словника української мови слово «діяльність» має декілька значень, зокрема як «праця, дії людей у якій-небудь галузі», «робота, функціонування якоїсь організації, установи, машини і т. ін.» (Словник української мови: в 11 томах: Том 2, 1971, с. 311).

¹⁵ На даний час у такому спрощено-скороченому форматі воно, переважно, й використовується під час висвітлення проблематики сфери охорони культурної спадщини.

Попри те, що аналізований термін не закріплено на нормативно-правовому рівні, це не є на заваді його використання у науковому дискурсі та практичній діяльності. При цьому, судячи зі змісту чинного законодавства, аналізованих наукових публікацій, за обсягом воно може охоплювати більш широке коло процесів, учасників та форм їх поведінки, ніж це визначено відповідно до переліку складових охорони об'єктів культурної спадщини у контексті виконання функцій спеціально уповноважених органів охорони культурної спадщини. Також варто більш ґрунтовно дослідити питання можливості/доцільності надання офіційного статусу відповідному поняттю в системі наявної термінології.

Загалом у процесі системного визначення обсягу та співвідношення термінів «охорона культурної спадщини» та «пам'яткоохоронна діяльність» важко дійти остаточної висновків. У цьому сенсі означені критерії насамперед належить формулювати відповідно до об'єктного складу, на який поширюються охоронні заходи, а також переліку суб'єктів, яким належить реалізовувати їх у практичній площині.

Щодо першого, то пам'яткоохоронна діяльність поширюється на нерухомі об'єкти культурної спадщини, які занесено до Реєстру або взято на державний облік до вирішення питання про їх включення чи невключення до нього, а також на пов'язані з ними рухомі предмети. Натомість у разі загального, не прив'язаного суто до положень Закону чи міжнародних договорів тлумаченні культурної спадщини формується усвідомлення набагато ширшого кола об'єктів охорони – пам'ятки; нерухомі об'єкти, які не мають спеціального статусу, обумовленого їх потенційним включенням до Реєстру; рухомі культурні цінності (як самі по собі, так і в контексті їх приналежності до об'єктів культурної спадщини); елементи нематеріальної спадщини.

Незважаючи на те, що від початку повномасштабного вторгнення росії на територію нашої держави чинне законодавство про охорону культурної спадщини не зазнало вагомих змін у частині наявної системи термінології, в публічному просторі сформувалися певні фактичні передумови для творення її нових складників. На підтвердження цієї тези було детально проаналізовано змістове наповнення інтернет-ресурсів спеціальних уповноваже-

них органів охорони культурної спадщини, як-от офіційного сайту МКІП.

До прикладу, у контексті висвітлення шкоди, заподіяної російськими окупантами культурній спадщині України, починаючи від березня до вересня 2022 року, в стрічці новин та офіційних повідомленнях представників профільного міністерства тотожні термінологічні конструкції, як-от: «воєнні злочини росіян проти культурної спадщини», «злочини російських окупантів проти культурної спадщини України», «воєнні злочини росії проти української культурної спадщини», «злочини проти культурної спадщини України», було в цілому використано понад п'ятнадцяти разів.

Це сприяло їх подальшому поширенню в публікаціях національних інтернет-видань (статті на Урядовому порталі (Єдиному веб-порталі органів виконавчої влади України), Укрінформ, онлайн-виданнях «Юридична газета online», «Українська правда», «Interfax-Україна», «Дзеркало тижня. Україна», «Espresso.tv» та багатьох інших), а також навіть в практичній площині отримання додаткових професійних навичок¹⁶.

При цьому чинні нормативно-правові акти, включно з Кримінальним кодексом України, не містять відповідної термінології. Згідно з положеннями національної кримінально-правової доктрини кваліфікація фактів знищення та/або пошкодження об'єктів національної культурної спадщини охоплюється ст. 438 «Порушення законів та звичаїв війни» і за об'єктивними та суб'єктивними ознаками належить до кримінальних правопорушень проти миру та міжнародного правопорядку.

Від жовтня 2022 до грудня 2023 року відповідна офіційна риторика почала зазнавати певних змін — поступово вектор уваги в текстах інформаційних повідомлень змістився від безпосередньої юридичної оцінки ворожої агресії в публічному просторі до фактичного оприявлення її матеріальних наслідків у вигляді руйнування чи пошкодження пам'яток національного чи місцевого значення. Лише в окремих статтях дотично зазначалося про «воєнні злочини російських військ проти об'єктів культурної інфраструктури».

¹⁶ Йдеться про те, що 3 лютого 2023 року Тренінговий центр прокурорів України провів онлайн-тренінг за назвою «Воєнні злочини проти культурної спадщини України».

Деякі ілюстративно-супровідні матеріали на згаданому ресурсі МКІП містять нагадування, що «руйнування об'єктів культурної спадщини — воєнний злочин за Гаазькою конвенцією 1954 року» (МКІП, 2022, 4 вересня). Хоча, як уже зазначалося, в даному документі поняття «об'єкт культурної спадщини» не використовується, натомість вжито «культурні цінності», на позначення не лише рухомих та нерухомих цінностей з притаманним їм значенням, але й будівель та центрів, призначених для їх зберігання, у тому числі й тимчасового, що є ще одним додатковим аргументом на користь тези про неузгодженість національної термінології в сфері охорони культурної спадщини та відповідного міжнародного законодавства.

Отже, нині відсутня як внутрішня — у межах чинних галузевих нормативно-правових актів відповідної сфери, так і зовнішня узгодженість складових термінологічно-понятійного апарату пам'яткоохоронної діяльності з положеннями ратифікованих норм міжнародного права. Тому варто не лише зосередити увагу на вирішенні зазначених проблем, але й додатково дослідити потребу трансформацій аналізованої термінології, які необхідно здійснити саме в контексті належного реагування на характер та масштаби злочинних посягань держави-агресора на українську культуру.

Варто зауважити, що на даний час відсутні можливості для кардинальної зміни тенденції, відповідно до якої, у межах культурологічних досліджень, фахівці не приділяють належної уваги розгляду особливостей означеного термінологічно-понятійного апарату. При цьому в системі наукового доробку з питань проблематики правової охорони культурної спадщини є фахові публікації, присвячені специфіці як окремих термінів, так і аналізу/характеристичі їх системи загалом.

1.3. Наукова рефлексія, пов'язана з дослідженням національної пам'яткоохоронної сфери

У контексті ґрунтовного дослідження питань сучасного стану та перспективних напрямів діяльності з охорони об'єктів культурної спадщини нашої держави, а також прагненні виокремити основоположні концепти, довкола яких має вибудовуватися відповідне теоретичне знання, варто зацентрувати увагу на підходах, які сформувалися з приводу його критики та переосмислення, а також аналізу специфіки способів та методів пізнання, якими послуговуються в означеній сфері досліджень. Загалом усе це охоплює також рефлексію, яка нині оприявнюється у ноосфері розвідки відповідної проблематики.

До слова, рефлексію як «спосіб усвідомлення специфіки буття людини в сучасному світі, осмислення особливостей функціонування соціуму і перспективи розвитку цивілізації» називають одним з основних методів пізнання культурної картини світу. Цілком закономірним є твердження стосовно того, що саме використання даного методу дає можливість виявити основні тенденції культурних трансформацій, які зумовлені мінливістю культурних характеристик людини, зміною традиційних засад ідентифікації особистості, об'єднанням спільнот, які досягли постіндустріальної стадії розвитку в єдину цивілізаційну групу із загальним культурним ядром (Копієвська, 2013, с. 149).

У цьому сенсі спрямування до рефлексії, як продукту персонального самоусвідомлення відповідних процесів, а також її використання для оприявнення результатів дослідження проблематики охорони культурної спадщини може бути виправданим саме з огляду на її важливу роль у підтримці та формуванні національної ідентичності, у забезпеченні сталості відповідних складників національної культури, а також у визначенні особливої «вразливості» матеріальної культурної спадщини в умовах негативних впливів процесів сьогодення.

У прагненні дати об'єктивну оцінку масиву наукових публікацій, різною мірою дотичних до питань охорони культурної спадщини, першочергово варто зауважити, що їх загальна кількість є доволі значною. Не зменшилася вона й від початку повномасштаб-

ного вторгнення, навіть навпаки — зросла, і це вже чітко відслідковується, виходячи з аналізу текстів фахових наукових видань, як колективних, так і одноосібних монографій, матеріалів, укладених за результатами проведення науково-комунікативних заходів тощо. Вочевидь, воєнні реалії та видимі прояви ворожої агресії спричинили більш чітке усвідомлення дослідниками дійсної загрози того, що матеріальна культурна спадщина нашої держави може бути втраченою невідворотно.

Важливо наголосити на тому, що наукові розвідки проблематики сфери охорони культурної спадщини мають певну специфіку, яка полягає в тому, що переважно відповідні дослідження відсутні у «чистому» вигляді. Адже незважаючи на очевидну дотичність культурної спадщини до сфери культури — як сутнісно, так і з огляду на специфіку забезпечення процесів управління її матеріальними складовими, дана категорія входить до кола дослідницьких інтересів не лише культурологів чи мистецтвознавців, але й представників багатьох інших сфер гуманітарного напрямку: правознавців, істориків, філософів, державних управлінців, соціологів.

Першочергово пропонуємо зосередити увагу на відповідних дослідженнях фахівців — представників сфери юриспруденції. Це обумовлюється вагомим внеском їх авторів у наукову розвідку багатьох важливих формальних аспектів, які є визначальними для охорони культурної спадщини. До них, зокрема, належать питання нормативно-правового, понятійно-термінологічного забезпечення, а також проблематики управлінської діяльності та формування державної політики в означеній сфері.

Таким чином, окремий пласт становлять наукові дослідження у системі юридичної відповідальності, як узагальнено, за певними видовими групами кримінальних та адміністративних правопорушень, які посягають на об'єкти матеріальної культурної спадщини, так і за деякими видами суспільно небезпечних діянь, зокрема:

1. «Контрабанда культурних цінностей». Означену проблематику в полі правничої науки досліджували, зокрема, Є. Гайворонський, В. Гришук, О. Кравченко, О. Омельчук, О. Процюк. Вочевидь, що ці автори спеціально не виокремлювали пам'яткоохоронні питання. Проте оприявлюючи бачення об'єктивних та суб'єктивних

ознак відповідного суспільно небезпечного діяння, вони в різний спосіб формулювали загальне поняття культурних цінностей та їх розмежування із суміжними термінами та поняттями.

У даному контексті є також можливість чітко відстежити еволюцію формування відповідної норми кримінального закону, де відповідальність у Кримінальному кодексі Української РСР 1960 року була початково передбачена за контрабанду цінностей (без прямої вказівки на можливий предмет злочину — унікальні цінності, як складові матеріальної культури), поступово трансформувавшись у відповідальність за контрабанду культурних цінностей у межах загального складу злочину «Контрабанда» (ст. 201), і, вже у підсумку, в поточній редакції даної норми КК України — «Контрабанда культурних цінностей та зброї» (Кримінальний кодекс України, 2001).

2. «Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини» (ст. 298 КК України). У контексті дослідження специфіки даного суспільно небезпечного діяння є, зокрема, наукові праці Б. Одайника та В. Базелюка. Прикметно, що означені автори свого часу детально розглядали видову приналежність та сутнісний контекст пам'яток як об'єктів культурної спадщини, суспільну небезпеку, яку потенційно несуть злочинні посягання на них, а також зміст матеріальних наслідків для названих складових культурної спадщини у вигляді їх знищення, пошкодження або руйнування.

3. Загальні питання відповідальності за видові злочини чи кримінальні правопорушення, які посягають на культурну спадщину. У даному контексті варто відзначити вагомий науковий доробок Т. В. Каткової та Т. Г. Каткової (зокрема, їх спільна робота, присвячена розслідуванню злочинів, пов'язаних з посяганням на культурну спадщину, а також дисертаційне дослідження Т. Г. Каткової за тематикою окремих аспектів діяльності органів внутрішніх справ України з питань захисту культурної спадщини), В. Кузнецова (у контексті дослідження науковцем окремих посягань на об'єкти культурної спадщини в загальній системі злочинів проти громадського порядку та моральності), Т. Курило (у тому числі в публікаціях, присвячених становленню та практичній реалізації

законодавства про охорону культурної спадщини та поняттю правової охорони культурної спадщини).

Варто зосередитись також на дослідженнях, спрямованих на означення, а також врегулювання управлінських та адміністративно-правових питань охорони матеріальної і нематеріальної культурної спадщини. За даним напрямом вагомими є також здобутки Н. Кудерської та І. Кудерської.

Прикметним є те, що дослідниці не лише зробили важливі кроки на шляху до заповнення наявної лакуни, пов'язаної з науковою розробкою адміністративно-правового забезпечення охорони нематеріальної культурної спадщини нашої держави, уточнення змісту та формулювань низки спеціальних понять (нематеріальна культурна спадщина, види нематеріальної культурної спадщини та інші), але й, у більш загальному плані, акцентували на потребі виділення права культурної спадщини України в окрему галузь права, а правової охорони нематеріальної культурної спадщини — у міжгалузевий самостійний правовий інститут (Кудерська, 2021; Кудерська, 2014).

Закономірним у цьому сенсі є пошук відповіді на питання: в чому ж полягає істинна цінність означеного доробку для пам'яткоохоронної діяльності в її культурологічному вимірі?

Фахівці, переслідуючи загалом власні цілі та прагнучи вирішити означені дослідницькі завдання, прямо чи опосередковано приділили значну увагу аналізу галузевого законодавства в сфері охорони національної культурної спадщини, а також формуванню системи відповідного понятійно-термінологічного апарату.

Правознавці долучилися також до творення нової фахової термінології, важливої і для національної пам'яткоохоронної сфери, зокрема виокремлення спеціального терміна *«правова охорона культурної спадщини»*. Окреслення змісту цього терміна є важливим з огляду на те, що фахівці, які в різні періоди розвитку науки долучилися до його розробки та подальшого означення, зробили вагомий внесок не лише у висвітлення суто правничих аспектів охорони культурної спадщини, ними також було приділено значну увагу проблематиці нормативно-правового забезпечення та загальної термінології означеної сфери з огляду на зміни чинного законодавства.

У сучасній юриспруденції названий термін є доволі поширеним та широко вживаним, а його номінування в публічному просторі переважно здійснюється за такими напрямками: означення правової охорони культурної спадщини під час проведення як загальних досліджень національного чи міжнародного законодавства у сфері охорони культурної спадщини, так і огляду окремих спеціалізованих нормативно-правових актів відповідного спрямування; власне, наукові розвідки, спрямовані на визначення поняття та змісту правової охорони культурної спадщини.

До прикладу, Т. Курило присвятила значну кількість наукових праць проблематиці правової охорони культурної спадщини, які охоплювали не лише публікації, підпорядковані меті сформулювати власне визначення даної термінологічної одиниці, але й інших термінів, які є визначальними для становлення відповідної системи (культурна спадщина, пам'ятки, національне культурне надбання тощо), відповідальності за правопорушення у сфері збереження культурної спадщини. У підсумку авторка запропонувала таке визначення поняття правової охорони культурної спадщини: «комплекс правових норм, покликаних гарантувати таку систему суспільних відносин, яка б запобігала небажаним або шкідливим змінам та подіям» (Курило, 2014, с. 137).

Відповідно до змісту наведеного визначення висновується таке — дослідниця подала вельми звужену дефініцію аналізованого поняття, обмеживши його суто нормами, однак самі по собі вони не можуть «працювати», у такому сенсі більш доречно говорити не про правову охорону, а про її нормативно-правове забезпечення.

Окремі дослідники, номінуючи свій науковий доробок — «Правова охорона культурної спадщини в Україні», натомість йшли шляхом перерахування його теоретичних основ, змісту чи складових (так, було проведено аналіз законодавства, яким передбачається та гарантується охорона культурної спадщини; визначено співвідношення загального поняття “культурна спадщина” до інших однорідних чи суміжних — “культурні цінності”, “культурне надбання та інше), однак даний термін безпосередньо не означували (Кулакова, 2014, с. 190-195).

Т. Мазур, досліджуючи питання правової охорони культурної спадщини, підійшла до даного питання всебічно, оскільки запро-

понувала його у двох розуміннях: вузькому та широкому. Відповідно до першого, дефініцію визначено як «діяльність уповноважених суб'єктів щодо розроблення й ухвалення законодавчих і підзаконних актів, спрямованих на забезпечення обліку, захисту, збереження, утримання, використання, консервації, ремонту, реставрації, реабілітації, пристосування, музеєфікації, а також протидії пошкодженням і руйнуванням об'єктів культурної спадщини». У широкому розумінні вона має включає всі можливі форми, способи та засоби захисту об'єктів культурної спадщини (Мазур, 2021, с. 334).

З огляду на викладене видається, що науковиця фактично ототожнила правову охорону культурної спадщини і захист відповідних об'єктів, хоча, на наше переконання, правова охорона все ж становить окрему складову в загальній системі охоронних заходів. Адже нині не всі можливі форми, способи та засоби захисту об'єктів культурної спадщини мають суто юридичну природу, і це, зокрема, доведено специфікою охорони пам'яток та культурних цінностей в умовах воєнного стану.

Отже, незважаючи на те, що поняттям «правова охорона культурної спадщини» активно послуговуються як науковці, так і практики, нині відсутнє його єдине сприйняття та трактування. Водночас цілком закономірним є те, що його істинний зміст загалом формується у процесі ґрунтовного дослідження тих юридичних норм, які, відповідно, й спрямовані на забезпечення такого виду охорони, специфіки їх практичного впровадження, а також характеру та проявів суспільно небезпечної поведінки суб'єктів, які посягають на окремі об'єкти культурної спадщини, особливостей притягнення до юридичної відповідальності за такі посягання, спричинених ними матеріальних наслідків та інших супутніх обставин.

Пропонуємо більш детально зупинитись на доробку окремих дослідників, чия роль у становленні та подальшому розвитку проблематики охорони культурної спадщини, без надмірного перебільшення, нині можна вважати неоціненною.

Зокрема, йдеться про доктора юридичних наук, професора В. Акуленка, який від початку 70-х років XX ст. і донині (загалом уже більш як 50 років професійної наукової діяльності) не полишає справу дослідження законодавчих, термінологічних та міжнародно-правових аспектів охорони культурної спадщини.

До слова, він перебував біля витоків формування та особисто сприяв остаточному вирішенню однієї з найперших дискусій національного пам'яткознавства — розмежування та відповідного використання термінів «пам'ятник» і «пам'ятка». Прикметно, що своєрідний «пік» публікаційної активності щодо даного питання припав на період кінця 1960-х – другої половини 80-х років, шляхи його розв'язання пропонувалися в багатьох наукових статтях того часу.

Цілком очевидним є те, що до першопричин, які обумовили наявність означеної полеміки, належать загальна невпорядкованість щодо використання термінології у сфері охорони культурної спадщини даного періоду, а також переважаюче використання в законодавчих актах, публічному просторі, наукових публікаціях саме терміна «пам'ятник» — як на позначення конкретних монументів, споруджених з метою меморіалізації пам'яті про здобутки видатних діячів минулого чи сучасності, так і для мети узагальненого номінування всіх виняткових матеріальних об'єктів, які мають відповідний ступінь цінності для історії, культури, науки, освіти та відповідають іншим визначеним критеріям.

Підживлювало «пам'ятнико-пам'яткову» дискусію й те, що в її розпал продовжувало діяти Положення про охорону пам'ятників культури на території УРСР 1948 року та ряд інших нормативно-правових актів¹⁷, у текстах яких було вжито термін «пам'ятник».

Містився він також в офіційних назвах спеціалізованих пам'яткоохоронних інституцій загальносоюзного та загальнореспубліканського значення¹⁸, аналогічно й у виданнях — і суто наукового спрямування, і навчально-допоміжних чи довідкових, де цей термін використовували доволі інтенсивно. Так, у 1970 році

¹⁷ До їх числа належать також Постанови Ради Міністрів УРСР: від 20 лютого 1967 року «Про стан і заходи по дальшому поліпшенню охорони та збереження пам'ятників архітектури, мистецтва, археології та історії в Українській РСР»; від 24 серпня 1963 року «Про впорядкування справи обліку та охорони пам'ятників архітектури на території Української РСР»; від 28 серпня 1965 року «Про організацію республіканського добровільного Товариства охорони пам'ятників історії і культури Української РСР» та низка інших документів.

¹⁸ Зокрема, йдеться про Українське товариство охорони пам'ятників історії та культури (таку назву воно мало включно до 1988 року), Всеросійське товариство охорони пам'ятників.

вийшов друком збірник нормативних актів — «Законодавство про пам'ятники історії та культури» за редакцією О. Якименка (Видавництво політичної літератури України, м. Київ).

Вельми показовою у даному сенсі видається публікація В. Акуленка 2019 року — стаття-нарис «Про термін „пам'ятка” і „пам'ятник”: остаточно і мемуарно» у науковому збірнику «Праці центру пам'яткознавства». Незважаючи на те, що науковець неодноразово, ще з середини 1970-их років, висвітлював дану проблематику, саме означена стаття в історичній ретроспективі детально демонструє досвід його участі в систематизації нормативно-правових актів про охорону історико-культурної спадщини УРСР, а також шлях боротьби «пам'ятко-термінологічних новацій проти ідеологічно-правничої стагнації». Замість «класичних» висновків чи «сухого» підсумку автор навів заголовки праці академіка АН УРСР В. Русанівського «Усе ж таки пам'ятка» — як персональне переконання та остаточною відповідь на суперечливе питання того періоду: «Пам'ятник чи пам'ятка?» (Акуленко, 2019, с. 5–32).

Урешті-решт на даному етапі розвитку пам'яткознавчої науки аналізовану дискусію можна вважати остаточно завершеною, оскільки нині як на рівні чинного законодавства, так і в науковій спільноті простежується чітке розуміння того, за яких умов доречним є застосування терміна «пам'ятка», а коли необхідно використовувати — «пам'ятник». Вкрай нечастими є випадки, коли їх продовжують ототожнювати, однак це переважно має місце у текстах публікацій непрофільних інтернет-видань.

Ще один напрям термінологічної дискусії, який, відповідно до нашого бачення, вплинув на характер та зміст наукових досліджень у сфері охорони культурної спадщини, становить ситуація багаторічного паралельного (та у багатьох випадках взаємозамінюваного) використання, для позначення узагальненого поняття надбань матеріальної культури, а також решти цінних для історії, науки, мистецтва об'єктів, термінів «культурна спадщина» та «історико-культурна спадщина».

Щодо останнього, то вочевидь на початку 1990-х років його широке використання було обумовлене не лише фактичним розмежуванням пам'яток на два види: пам'ятки історії та культури. Були спроби його закріплення на рівні закону. Так, Українське товари-

ство охорони пам'яток історії та культури надало пропозиції стосовно розгляду та прийняття профільного Закону про охорону та використання історико-культурної спадщини (Дорошко, Кот, Лугова, Попович, Сокол & Федоренко, 1998, с. 65–66). Відповідний термін використовували також у фахових наукових виданнях того часу.

До слова, незважаючи на те, що в межах сучасного наукового дискурсу переважно сформоване узагальнене сприйняття культурної спадщини без її спеціального розмежування на культурну та історичну, виявлено окремі актуальні публікації, присвячені проблематиці саме історико-культурної спадщини. Для прикладу, до їх числа належать наукові статті: «Історико-культурна спадщина України у цивільному діалозі» (Матлай С., 2014), «Національна історико-культурна спадщина в системі історичної пам'яті та викликів сучасної глобалізації» (Барановська Н., 2016), «Історико-культурна спадщина як чинник розвитку регіональної туристичної дестинації» (колектив авторів, 2019), «Історико-культурна спадщина як чинник стимулювання економічного розвитку регіону» (Химинець В., Цімболинець І., 2020), «Історико-культура спадщина Львівщини та її використання для розвитку туризму у малих містах та селах регіону (На прикладі Архітектурного комплексу баронів Бруницьких)» (Божко Н., 2021) та інші.

Однак після детального розгляду відповідних текстів можемо дійти висновку, що окремі автори фактично не розмежовують терміни «культурна спадщина» та «історико-культурна спадщина», використовуючи їх як повні синоніми. Зокрема, йдеться про статтю «Історико-культурна спадщина як чинник стимулювання економічного розвитку регіону», де останній з названих термінів вжито в назві, у тексті ж більшою мірою автори звертаються до поняття культурної спадщини (Химинець В., Цімболинець І., 2020, с. 57–63).

Подібне є характерним і для публікації «Історико-культурна спадщина України у цивільному діалозі», де в анотації до статті зазначено, що в ній, серед іншого, «проаналізовано історичні аспекти становлення європейської цивілізації та культурної спадщини», і як висновок, наголошено на тому, що у забезпеченні подальшої соціальної модернізації наша держава, на додаток до всього, повинна також враховувати досвід розбудови державності попередніх поколінь та свою багату культурну спадщину (Матлай С., 2014, с. 46–48).

Здійснювалися і науково-комунікативні заходи, у назві яких відстежуємо дану термінологію, як от: Всеукраїнська науково-методична конференція «Історико-культурна спадщина у контексті відродження самобутності регіонів України» (Миколаїв, 12–16 листопада 2018 року).

Використання терміна «історико-культурна спадщина», на наше переконання, одночасно з терміном «культурна спадщина» або у якості його замітника є суперечливим у контексті тривалих намагань універсалізувати та конкретизувати сучасну систему термінології в означеній сфері. Також подібне розмежування у сфері охорони культурної спадщини вочевидь порушує тісний взаємозв'язок між історією та культурою, на наявність якого неодноразово наголошено в багатьох фахових публікаціях, а також галузевих нормативно-правових актах.

Зокрема, це віддзеркалюється й у більшості доктринальних визначень культури. Так, нею називають «певний історичний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, утілений у типах і формах організації життя та діяльності людей, а також у цінностях, створюваних ними» (Гончаренко, 2011, с. 248). Культуру означають і як «історично та соціально зумовлене, об'єктивоване в продуктах людської діяльності (артефактах) ставлення людини до природи, суспільства, до самої себе» (Шевнюк, 2002, с. 16).

Досліджуючи пояснення поняття «культура» в сучасному філософському дискурсі, Л. Саракун наголосила на визначальному місці культури в суспільно-історичному розвитку, а також на тому, що феномен культури завжди відображав процеси становлення і розвитку людства у процесі історії (Саракун, 2011, с. 540).

У ході розгляду співвідношення природного та соціального В. Андрущенко зауважив, що останнє, за своєю специфікою, і є культурою. Що, на його думку, «не лише не виключає „природу” з „культури”, не „виганяє” її з історії, але й, навпаки, підкреслює їх глибокий внутрішній взаємозв'язок, який існує в межах означеної єдності» (Андрущенко, 2014).

На підтвердження думки про наявність тісного взаємозв'язку культури та історії, для формулювання загального поняття культурної спадщини пропонуємо зосередити увагу на логіко-семантичному аналізі тексту Закону (ст. 1–2). Зокрема, прикметник «історичний» у

різних його варіаціях та відмінкових закінченнях – як окремо, так і в поєднанні з іншими словами чи словосполученнями, було використано більш як двадцять разів. Включно з тим, що під час визначення терміна «об'єкт культурної спадщини», а також більшості інших його видових складових, у варіативному переліку критеріїв для з'ясування цінності відповідних об'єктів належить цінність з історичного погляду.

У цьому сенсі ми жодним чином не намагаємося робити акцент на ототожненні історичної та культурної спадщини, оскільки це вочевидь різні категорії. Нормативне означення культурної спадщини шляхом встановлення «маркерів», які вказують на безпосередній зв'язок з історією, першочергово має на меті формування порівняно більш міцної системи її охорони. Адже в такому випадку відсутня потреба розпорошення відповідних заходів та ресурсів, що могло б відбуватися під час формального розподілу національної спадщини на історичну та культурну.

Деяким аспектам досліджень у сфері охорони культурної спадщини, авторство яким належить представникам національної історичної науки, також притаманна певна специфіка, яка походить від її мети та дослідницьких завдань. Загалом їх зміст може бути цінним для розгляду певних спеціальних питань пам'яткоохоронної діяльності. Так, осердя досліджень доктора історичних наук, старшого наукового співробітника С. Кота становили не лише питання охорони пам'яток у їх історичному контексті (зокрема, аналіз певних історичних документів, специфіки діяльності історичних діячів чи громадських організацій на предмет їх дотичності до охорони об'єктів культурної спадщини), але й, що є вельми актуальним для поширеного в умовах сучасної воєнної дійсності розграбування окупантами національних цінностей з тимчасово окупованих територій, пошуку, повернення та реституції культурних цінностей, у контексті впливу означених процесів на культурно-мистецьке та політичне життя України. До слова, науковець також неодноразово брав активну участь у підготовці інформаційно-аналітичних матеріалів, присвячених ратифікації міжнародних конвенцій, спрямованих на охорону культурних цінностей.

Водночас наявна вагома кількість наукових праць, інтерес до яких, у контексті даного дослідження, обумовлений виключно

тим, що вони розкривають окремі складники необхідного історичного контексту. Зокрема, у даному випадку йдеться про специфіку творення національного чи міжнародного законодавства у сфері пам'яткоохоронної діяльності, функціонування державних чи громадських організацій відповідного спрямування впродовж різних історичних періодів.

Для прикладу можемо означити такі з них: Горькова А. «Охорона археологічної спадщини у діяльності державних та громадських установ Києва (1835 — 1934)»; Горбик В. та Денисенко Г. «Проблеми дослідження і збереження пам'яток історії та культури в Україні»; Новак О. «Становлення системи пам'яткоохоронних інституцій в Україні (1917–1921 рр.): організаційний аспект»; Нестуля О. «Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні: доба Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії»; Принь О. «Літопис охорони культурної спадщини в Україні 1945–1991 років (за матеріалами Донецької та Луганської областей): монографія» та інші.

Стосовно наукового доробку культурологів та мистецтвознавців, то в цьому секторі в межах аналізованих публікацій нині важко виокремити єдині концептуальні підходи науковців щодо дослідження проблематики охорони об'єктів культурної спадщини. Тому їх більш доречно визначати відповідно до сформованих векторів, мети та завдань, а також того місця, яке належить культурній спадщині, у кожному конкретному дослідженні. У цьому сенсі технічне перерахування усіх таких праць та їх авторів не становить наукової цінності, а тому спеціально означуватимемо по тексту даної роботи для формулювання певних висновків.

Пам'яткознавство. У першу чергу варто наголосити на тому, що в національній практиці тривалий час була відсутня наука, яка б мала як окремий об'єкт дослідження діяльність з охорони культурної спадщини, включно з усіма іншими, дотичними до неї проявами.

Початково фахівці означають пам'яткознавство як відносно молоду науку, яка фактично оформилося в останній чверті ХХ ст. (Гріффен & Титова, 2016, с. 7). Натомість, на думку С. Руденка, у 2013 році «пам'яткознавство вже давно пройшло свій «пелюшковий» період. Конститування його в реальності (принаймні, в

Україні) завершилося вже двадцять-тридцять років тому...» (Руденко, 2013, с. 50).

Публікації, присвячені теоретичним основам та методології пам'яткознавства наприкінці 80-х — початку 90-х років, знаходимо, зокрема, у доробках О. Дулова, С. Заремби, С. Кота, О. Титової, також багато уваги даному питанню приділив Л. Гріффен.

Нині пам'яткознавці визначають відповідну науку як спеціальну наукову дисципліну, яка займається всебічним дослідженням, охороною, збереженням та популяризацією пам'яток історії та культури як складової національної та всесвітньої культурної спадщини. Принципово таке базове визначення пам'яткознавства не викликало заперечень у більшості авторів, але воно все ж не містило того, що мало чітко конституювати його за своїм специфічним об'єктом та предметом дослідження, які могли б вирізняти її серед усіх інших наук. Відповідно до цього питання про об'єкт та предмет пам'яткознавства як науки належать до його найважливіших методологічних проблем.

Варто також пригадати, що ще на початку становлення пам'яткознавства існували суперечності стосовно його розмежування з історичним джерелознавством. Зокрема, науковці (наприклад, П. Боярський) навіть вдавалися до розробки спеціальних функціональних схем з метою розрізнення двох означених наук відповідно до предметів їх дослідження. У підсумку Л. Гріффен означив, що саме відмінності у функціях предметів старовини (старовинних артефактів), виконуваних ними у системі зв'язків минулого та сучасності, формують їх як пам'ятку (що веде до пам'яткознавства) або історичне джерело (що спрямовує до джерелознавства) (Гріффен, 2010, с. 18–19).

У вже згадуваній праці, формуючи власне бачення щодо означення та класифікації базової пам'яткоохоронної термінології, автор пропонував віднести пам'яткознавство до культурологічного знання і розглядати як метанауку, що досліджує матеріальну історико-культурну пам'ятку як узагальнювальне поняття відповідного соціокультурного явища, представленого різноманітним історико-культурним цінностей. І загалом це не викликає категоричних заперечень, однак тут же дослідник виокремлює такі пам'яткознавчі науки: пам'яткознавство нерухомих пам'яток, ар-

хівне пам'яткознавство, бібліотечне пам'яткознавство та музеєзнавство (музеологія) (Руденко, 2013, с. 49).

З наведеного твердження виникає питання, чи має практичне обґрунтування дана класифікація, тоді як сам дослідник наголошував на тому, що в контексті даних досліджень учені «занадто глибоко занурилися у теоретичні дослідження» і «перспективними є пам'яткознавчі дослідження, що мають на меті розв'язання конкретних практичних проблем».

Вплив, який чинять на дослідження проблематики охорони об'єктів культурної спадщини, включно з її культурологічними аспектами, посягання на суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність нашої держави. Варто наголосити на специфіці означеного впливу, відповідно до таких хронологічних меж — починаючи від березня 2014 року, коли було анексовано Крим, а потім частину Донецької та Луганської областей, включно з початком активної фази ворожого вторгнення на територію України — 24 лютого 2022 року.

Можна з цілковитою впевненістю стверджувати, що означені події виконали роль своєрідного каталізатора в системі мотиваційної сфери науковців, у розумінні прискореного ухвалення ними рішень стосовно розгляду проблематики, яка не була та, за великим рахунком, не могла бути актуальною для національної пам'яткознавчої науки поза межами зазначеного періоду, у тому числі з огляду на попередню відсутність сучасного практичного досвіду охорони пам'яток за умов воєнного стану.

У цьому сенсі пропонуємо розглянути визначальні аспекти досліджень у даній сфері та, відповідно, оприявленої у них рефлексії, за хронологією воєнної інтервенції:

1) дослідження, здійснені у період від початку 2014 року включно до 23 лютого 2022 року. На даному етапі йдеться про результати наукових праць, у текстах яких ще не можна було повною мірою досягнути реальні та можливі наслідки повномасштабного вторгнення ворога на територію нашої держави, відповідна проблематика означувалася лише частково — в контексті охорони культурної спадщини на тимчасово окупованих територіях та реституції незаконно переміщених культурних цінностей. Зокрема, до їх числа належать наукові публікації А. Грубінко, С. Кота, Д. Кошикова, В. Малікова, О. Титової.

Прикметно, що мав місце науковий та аналітичний доробок, присвячений захисту національного культурного надбання на тимчасово окупованих територіях Криму¹⁹;

2) дослідження, які було проведено чи розпочато протягом 24 лютого 2022 року — грудня 2023 року. Незважаючи на всю критичність ситуації, яку обумовлює реальна загроза військової інтервенції для культурної спадщини, науковий доробок, підготовлений з означених питань у березні-грудні 2022 року, здебільшого складала матеріалами спеціалізованих наукових конференцій та круглих столів. Натомість робота над фундаментальними дослідженнями або тільки розпочалася, або про її початок було оголошено на широкий загал.

У окремих текстах, оприєвлених упродовж січня-грудня 2023 року, вплив Великої війни відслідковується вже більш чітко. Свідченням цього є акцентування на науковій розвідці питань умисного знищення чи пошкодження об'єктів культурної спадщини як воєнних злочинів, а також перспективах притягнення винних до відповідальності за їх вчинення у контексті реалізації норм міжнародного права.

До слова, лише деякі з аналізованих наукові дослідження мають комплексний характер, охоплюючи питання охорони культурної спадщини впродовж двох зазначених періодів. Зокрема, до їх числа належить наукова стаття «Культурно-історична спадщина в умовах війни: досвід російсько-українського збройного протистояння (2014–2022 рр.)». Охопивши хронологічний період: квітень 2014 — квітень 2022 років, її автори не лише розглянули проблематику знищення/пошкодження матеріальної культурної спадщини нашої держави на початкових етапах прояву агресії, але й організаційні питання її збереження та захисту вже за активної фази вторгнення (Куцька, Герус & Куцька, 2022, с. 564–577).

Таким чином, переважна більшість проаналізованих фахових публікацій не мали на меті дослідження питань охорони та збере-

¹⁹ Зокрема, йдеться про матеріали, що їх підготували фахівці громадської організації «Кримський інститут стратегічних досліджень» у 2019 році — «Міжнародні механізми захисту культурних цінностей на окупованих територіях» та «Стан об'єктів культурної спадщини в окупованому Криму (2014-2019)», група авторів: Е.Н. Абляїмова, Є.С. Андреюк, К. І. Бусол, Д.О. Коваль, Д. В. Яшний.

ження культурної спадщини України саме *в умовах повномасштабного військового вторгнення*, оскільки були відсутні реальні підстави передбачити актуалізацію означеної проблематики для нашої держави.

Окремої уваги потребує детальний огляд якісного складу переліків бібліографічних джерел наукових публікацій, прямо чи опосередковано присвячених розгляду проблематики в сфері охорони об'єктів культурної спадщини.

Чому власне постало дане питання? Загалом окремо, як об'єкт для наукової розвідки, воно спеціально не означувалося, однак очевидно, що в умовах боротьби за власну національну ідентичність — не лише на фактичному, але й «культурному» фронті та встановлення офіційних обмежень на ввезення та розповсюдження видавничої продукції, що стосується держави-агресора²⁰, в публічному просторі дедалі частіше актуалізуються «гострі» питання стосовно потреби категоричної відмови від будь-яких паралелей чи запозичень від ворожої сторони, особливо тих, які можуть становити пряму загрозу для існування української національної ідентичності.

Водночас відповідно до детального огляду певного масиву наукових текстів у розумінні не лише їх змістового наповнення, але й тієї літератури, на якій автори, у тому числі, засновували власні судження, то формується теза, що в період з 2014 до 2022 роки в багатьох з них мало місце посилення на публікації науковців з росії. Навіть, у окремих випадках, йдеться про певне зловживання даною практикою.

Відкинувши непотрібну компліментарність доробку окремих дослідників, варто визнати те, що тривалий час, зокрема це кінець 1990-х — початок 2000-х років, загальна оцінка національних напрацювань із зазначеної проблематики зводиться до переважної відсутності незалежних унікальних результатів дослідницької діяльності. Вочевидь, це обумовлюється не лише порівняно «молодим» віком пам'яткознавчої науки, але й наявністю специфічного

²⁰ Відповідний законодавчий акт за назвою — «Про внесення змін до деяких законів України щодо встановлення обмежень на ввезення та розповсюдження видавничої продукції, що стосується держави-агресора, Республіки Білорусь, тимчасово окупованої території України», його було ухвалено 19 червня 2022 року.

«шлейфу» радянського минулого, який змушував у переважній більшості сфер, не лише науковій чи пам'яткоохоронній, інерційно запозичувати висновки та судження, схвалені більшістю авторитетних представників відповідної спільноти. Це призвело до того, що дослідники, формулюючи власні наукові гіпотези, у багатьох випадках активно посилалися на публікації колег з сусідніх, нині вже вороже налаштованих держав, при цьому навіть не в усіх випадках піддаючи їх об'єктивному критичному аналізу. Інколи означене цитування навіть могло переважати посилення на науковий доробок не менш талановитих національних фахівців.

Таким чином, у даному контексті не йдеться про встановлення наявності наукового плагіату як такого, оскільки це могло б суттєво ускладнити процес перевірки кожної праці та не має вирішального значення у контексті розв'язання завдань даного дослідження, а виключно про фактичну наявність цитувань відповідних джерел у текстах, оформлених згідно з чинними бібліографічними стандартами.

Безумовно, в сучасних умовах відповідна негативна тенденція поступово мінімізується, про що свідчать окремі наукові праці. До прикладу, в дисертаційному дослідженні «Культурні цінності як об'єкт цивільних прав» (Зверховська, 2015, с. 186-212) з 253 джерел понад 150 — російськомовні, при цьому їх авторами є науковці з росії чи білорусі. Натомість, уже у дослідженні «Історична пам'ять як фактор політичного впливу в незалежній Україні» (Бабка, 2016, с. 183-222) їх вже 67 з 380, а в дисертаційній роботі «Охорона культурної спадщини в Україні: історико-й теоретико-правове дослідження» (Мазур, 2021, с. 351-412), лише 16 з 529. І це враховуючи те, що в даних кількісних показниках з уваги було виключено ті публікації, посилення на які уникнути фактично неможливо, зокрема це першоджерела певних нормативно-правових актів періоду радянської України (їх переклад українською мовою не здійснювався з очевидних причин).

Загалом, цілком закономірно вбачається таке: лише свідоме позбавлення від означеної практики може стимулювати розвиток національної пам'яткознавчої науки.

Використані джерела за Розділом першим

- Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of armed conflict (the «Hague Convention»), with regulations for the Execution of Convention, as well as the Protocol to the Conventions and the Conference resolutions (1954, 14 May). *Conventions and Recommendations of UNESCO concerning the protection of cultural heritage*. Paris, 1985. P. 18.
- Edwin R. Micewski, Gerhard Sladek. Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict – a Challenge in Peace Support Operations. Vienna: Austrian Military Printing Press. 2002. 77 p.
- Акуленко, В. (2019). Про термін «пам'ятка» і «пам'ятник»: остаточно і мемуарно. *Збірник наукових праць «Праці центру пам'яткознавства»*. Вип. 35. Київ. С. 5–32.
- Акуленко, В. І. & Шемшученко, Ю.С. (2001). Культурна спадщина. *Юридична енциклопедія*. Київ: Українська енциклопедія. Т. 3. 792 с.
- Аналіз проблем у законодавчому регулюванні збереження та управління культурною та природною спадщиною в Україні. Підготовлено експертами Всеукраїнської Мережі ОГС для підтримки громад зі спадщиною під загальною редакцією Кирила Рубановського. Івано-Франківськ, 2018. 158 с.
- Андрущенко, В. (2014). Поняття культури: філософський дискурс на рубежі століть. *Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія*. Випуск 33. С. 5–9.
- Архипова, Є.О. & Клевчук, О.О. (2021). Державне регулювання у сфері охорони культурної спадщини України. *Інвестиції: практика та досвід*. № 13-14. С. 51–57. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.13-14.51.
- Бабка, В.Л. (2016). Історична пам'ять як фактор політичного впливу в незалежній Україні. *Рукопис. Дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03*. Ніжин: Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. 249 с.
- Бадяк, В. (2016). Нормативно-правова охорона культурної спадщини. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. Випуск 28. С. 331–348.
- Біда, О.А., Блага, А.Б., Коваль, Д.О., Мартиненко, О.А. & Статкевич, М.Г. (2016). Зі щитом чи на щиті?: захист культурних цінностей в умовах збройного конфлікту на сході України. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. Київ: КИТ. 72 с. ISBN 978-966-2279-59-7.

- Гончаренко, С. (2011). Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне: Волинські обереги. 552 с.
- Гріффен, Л.О. & Титова, О.М. (2016). Пам'яткознавство: основні напрями досліджень. *Сіверщина в історії України*. Випуск 9. С. 7–12.
- Гріффен, Л.О. (2010). До питання про теоретичні основи пам'яткознавства. *Праці Центру пам'яткознавства*. Випуск 18. Київ. С.6–21.
- Дорошко, О.П., Кот, С.І., Лугова, О.І., Попович, С.І., Сокол, Т.Г. & Федоренко, Н.В. (1998). *Історико-культурна спадщина України: проблеми дослідження та збереження*. Київ: НАН України. Інститут історії України; Інститут туризму ФПУ. 399 с.
- Другий Протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року від 26 березня 1999 року (2020, 23 жовтня). *Офіційний вісник України*. № 83. Ст. 35.
- Європейська ландшафтна конвенція від 20 жовтня 2000 року (2006, 27 вересня). *Офіційний вісник України*. № 37. Ст. 133.
- Зверховська, В.Ф. (2015). Культурні цінності як об'єкт цивільних прав. *Рукопис. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03*. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія». 212 с.
- Коваль, Д.О. (2014). Міжнародно-правовий захист культурних цінностей у зв'язку зі збройним конфліктом. *Автореф. дис. ... канд. юрид. наук*. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія». 20 с.
- Колодій, І.М. & Чередниченко, І.С. (2017). Цивільно-правове регулювання антикваріату в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. Ужгород: Ужгородський національний університет. №2. С. 63-66. Відновлено з https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/2_2017.pdf.
- Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 року (1997). *Правова охорона культурних цінностей: Україна в міжнародно-правових відносинах. Книга 2*. Київ: Юрінком Інтер.
- Конвенція про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження від 20 жовтня 2005 року (2010, 20 січня). *Офіційний вісник України*. №55. Ст. 367.
- Конституція України, зі змінами та доповненнями (1996, 28 червня). *Відомості Верховної Ради України*. № 30. Ст. 141.
- Копієвська, О.Р. (2013). Рефлексія як метод наукового осмислення культурних трансформацій. *Культура народів Причорномор'я*. №262. С.148–152.
- Кот, С. І. (2010). Охорона пам'яток історії та культури. Енциклопедія історії України. Т.7. Київ: Наукова думка. 728 с. Відновлено з http://www.history.org.ua/?termin=Okhorona_pamiatok.

- Кот, С.І. (2011). «Культурні цінності»: поняття і термін у контексті повернення та реституції предметів культури. *Праці Центру пам'яткознавства*. Вип. 20. С. 10–26.
- Кошиков, Д.О. (2022). Правові аспекти захисту культурних цінностей в умовах збройної агресії російської федерації. *Juris Europensis Scientia*. Випуск 6. С. 48–52.
- Кримінальний кодекс України, зі змінами та доповненнями (2001, 5 квітня). Відомості Верховної Ради України, 2001, № 25–26. Ст. 131.
- Кудерська, І.О. (2021). Адміністративно-правове забезпечення охорони нематеріальної культурної спадщини в Україні. *Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії*. Київ: Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України. 253 с.
- Кудерська, Н.І. (2014). Право культурної спадщини України. Загальна частина. *Підручник*. Київ: НАКККиМ, Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі. 258 с.
- Кулакова, Н.В. (2014). Правова охорона культурної спадщини в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. Випуск 24. С.190-195.
- Купрійчук, В.М. (2018). Роль національної культурної спадщини у формуванні української ідентичності. *Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти: монографія*. В.П. Трощинський, В.А. Скуратівський, Н.П. Ярош та ін.; за заг. ред. В.П. Трощинського. Київ: НАДУ. С. 78.
- Курило, Т.В. (2014). Правова охорона культурної спадщини України. *Монографія*. Львів: Львівський юридичний інститут МВС України, «Новий світ – 2000». 152 с.
- Куцька О., Герус О. & Куцька К. (2022). The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: *Scientific monograph*. Riga, Latvia: Baltija Publishing. с.564–577.
- Литовченко, В.В. (2013, 26–29 листопада). Збереження і охорона культурної спадщини в сучасній Україні: внутрішні і зовнішні аспекти. Міжнародний науковий вісник: збірник наукових статей за матеріалами XXVII Міжнародної науково-практичної конференції. Ужгород — Будапешт. Випуск 8 (27). С. 361–367. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ».
- Литовченко, В.В. (2014). Збереження і охорона культурної спадщини в сучасній Україні: внутрішні і зовнішні аспекти. Міжнародний науковий вісник: збірник наукових статей за матеріалами XXVII Міжнародної науково-практичної конференції, Ужгород — Будапешт (26–29 листопада 2013 року). Ужгород: ДВНЗ «УжНУ». Випуск 8 (27). С. 361–367.

- Мазур, Т.В. (2019). Розвиток понятійно-термінологічного апарату правової охорони культурної спадщини в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. Том 112. № 3. С. 36–44. doi: <https://doi.org/10.33270/01191123.36>.
- Мазур, Т.В. (2021). Охорона культурної спадщини в Україні: історико-й теоретико-правове дослідження. *Рукопис. Дис. доктора юрид. наук: 12.00.01*. Київ: Національна академія внутрішніх справ. 423 с.
- Малець, М.Р. (2022). Пам'ятки культурної спадщини як об'єкт адміністративно-правової охорони. *Юридичний науковий електронний журнал*. №10. С. 436–439.
- Малишев, О. (2018). Нова Конвенція Ради Європи щодо правопорушень, пов'язаних з культурними цінностями (Нікосія, 2017). Вісник рятівної археології. Випуск. 4. Львів: НДЦ «Рятівна археологічна служба» ІА НАН України. С. 8–20.
- Матлай, Л.С. (2014). Історико-культурна спадщина України в цивілізаційному діалозі. *Historical and Cultural Studies*. Vol.1, Number 1. Львів: Національний університет “Львівська політехніка”. С. 45–48.
- Міністерство культури та інформаційної політики України (2023, 1 грудня). *Через російську агресію в Україні постраждали 863 пам'ятки культурної спадщини*. Відновлено з <https://mcip.gov.ua/news/chez-rosijsku-agresiyu-v-ukrayini-postrazhdaly-835-pamyatok-kulturnoyi-spadshhyny/>.
- Міністерство культури та інформаційної політики України (2023, 19 вересня). МКІП наполягає на максимально швидкій ратифікації Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями Відновлено з https://mcip.gov.ua/news/mkip-napolyagaye-na-maksymalno-shvydkij-ratyfikacziyi-konvencziyi-rady-yevropy-pro-pravoporushennya-povyazani-z-kulturnymy-czinnostyamy/?fbclid=IwAR3xsFf1VnqI0UL-3V_XUqtAmDoscNXFVnuuYrLzuNg1oaHmyk8ulwwDzo.
- Міщенко, М. (2016). Кримінально-правова охорона культурних цінностей в Україні. *Монографія*. Київ: ПП «Гранмна». 192 с.
- Міщенко, М.О. (2023). Охорона нерухомих об'єктів культурної спадщини в умовах агресивної війни: теоретико-практичні аспекти. *Культурологічна думка: щорічник наук. праць*. К.: ІК НАМ України. Том 23. № 1. С. 168–177.
- МКІП зафіксувало півтисячі епізодів воєнних злочинів рф проти українських об'єктів культурної спадщини та закладів культури (2022, 4 вересня). *Міністерство культури та інформаційної політики України*. Відновлено з <https://mcip.gov.ua/news/mkip-zafiksuvalo>

- pivtysiachi-epizodiv-voiennykh-zlochyniv-rf-proty-ukrainskykh-ob-
iektiv-kulturnoi-spadshchyny-ta-zakladiv-kultury/.
- Орловський, Р.С. (2014). Оціночні поняття в законодавчій регламентації інституту співучасті. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. Том 3. Випуск 3. С. 70–74.
- Поливач, К.А. (2012). Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України. К.: Інститут географії НАН України. 208 с.
- Потапенко, В., Тищенко, Ю. & Каплан, Ю. (2023). Культурна спадщина та національна безпека: аналітична доповідь. Київ: НІСД. 58 с. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.08>.
- Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: із Закону України, зі змінами та доповненнями (1999, 21 вересня). *Відомості Верховної Ради України*. № 48. ст. 405.
- Про Державний реєстр національного культурного надбання: із Положення, затвердженого Постановою КМУ від 12 серпня 1992 року № 466. Відновлено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-92-%D0%BF#Text>.
- Про затвердження Порядку ведення Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України: із Наказу МКІП від 25 серпня 2023 року № 449. Відновлено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1718-23#n7>.
- Про затвердження Правил торгівлі антикварними речами: з Наказу Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України та Міністерства культури і мистецтв України №322/795 від 29 грудня 2001 року. Відновлено з <https://ips.ligazakon.net/document/REG6346?an=2384>.
- Про культуру: із Закону України, зі змінами та доповненнями (2010, 14 грудня). *Відомості Верховної Ради України*. № 24. Ст. 168.
- Про міжнародні договори України: із Закону України, зі змінами та доповненнями (2004, 29 червня). *Відомості Верховної Ради України*. № 50. ст. 540.
- Про музеї та музейну справу: із Закону України, зі змінами та доповненнями (1995, 29 червня). *Відомості Верховної Ради України*. № 25. Ст. 191.
- Про надання дозволу на переміщення (перенесення) пам'ятки історії та архітектури національного значення — Миколаївської церкви XVII-XVIII століття: із Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 червня 2021 року №571-р. Відновлено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/571-2021-%D1%80#Text>.
- Про охорону археологічної спадщини: із Закону України, зі змінами

- та доповненнями (2004, 18 березня). *Відомості Верховної Ради України*. № 26. Ст. 361.
- Про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини: з Конвенції ЮНЕСКО від 16 листопада 1972 року (2006). *Правова охорона культурної спадщини. Нормативна база: Збірник документів*. Київ: Видавництво ХІК, 596 с.
- Про охорону і використання пам'яток історії та культури: із Закону УРСР, втратив чинність на підставі Закону України від 8 червня 2000 року (1978, 13 липня). *Відомості Верховної Ради УРСР*. № 30. Ст. 426.
- Про охорону культурної спадщини: із Закону України, зі змінами та доповненнями (2000, 29 вересня). *Відомості Верховної Ради України*. № 39. Ст. 333.
- Про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України: з Інструкції, затвердженої наказом Міністерства культури і мистецтв України №258 від 22 квітня 2002 року. Відновлено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0571-02#Text>.
- Про правовий режим воєнного стану: із Закону України, зі змінами та доповненнями (2015, 12 травня). *Відомості Верховної Ради України*. № 28. Ст. 250.
- Пшенична, Л. (2012) Термінологічна культура фахівця — освітньо-навчальний проєкт. Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». № 733. С. 34–41.
- Руденко, С.Б. (2013). Про поняття «пам'яткознавство». *Міжнародний вісник: Культурологія. Філологія. Музикознавство*. Випуск 1. Київ: Міленіум. С.46–53.
- Саракун, Л.П. (2011). Експлікація поняття «культура» в сучасному філософському дискурсі. *Науковий вісник Чернівецького університету*. С. 539–540.
- Скуратівський, В.Л. (2016). Культурні цінності. *Енциклопедія Сучасної України (Електронний ресурс)*. Редколегія: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Відновлено з <https://esu.com.ua/article-51489>.
- Словник української мови: В 11 томах, (1971). Том 2: Г — Ж. К.: Наук. думка. 550 с.
- Сухенко, С.В. (2018). Особливості розвитку системи державного управління охороною культурної спадщини в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. Том 29 (68) № 3. С. 6–10.

- Тептюк, Л.М. & Худoley, О.С. (2018). Визначення поняття культурної спадщини у сучасному українському законодавстві. *Гуманітарний вісник ЧДТУ. Серія: Історичні науки*. Число 29. Випуск 13. С. 114–120.
- Тітко, І.А. (2010). Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України. *Монографія*. Харків: Право. 216 с.
- Уложение о наказаниях уголовных и исправительных, издание 1885 года (1909). Екатеринбург: Типография артели Екат. рабочих печатного дела. 570 с.
- Харковенко, Р.В. (2020). Актуальні питання стану справ у сфері охорони культурної спадщини в Україні. Сіверщина в історії України: Збірник наукових праць. Глухів. Вип. 13. С. 7–14.
- Химинець, В.В. & Цімболинець Г.І. (2020). Історико-культурна спадщина як чинник стимулювання економічного розвитку регіону. *Регіональна економіка*. №3. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». С. 57–64.
- Чукот, С. (1999). Охорона культурної спадщини як актуальна проблема сьогодення. *Зб. наук. праць Укр. акад. держ. управління при Президентові України*. К.: Вид. УДАУ. Вип. 1. С. 92–93.
- Шевнюк, О.Л. (2002). Українська та зарубіжна культура. *Навчальний посібник*. Київ: Знання-Прес. 277 с.

РОЗДІЛ 2

СУТНІСНО-РОЛЬОВІ КОНЦЕПТИ СУЧАСНОЇ СФЕРИ ОХОРОНИ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

2.1. Сутнісно-рольове сприйняття об'єктів культурної спадщини у національному соціокультурному просторі

Попередній аналіз понятійно-термінологічного апарату діяльності з охорони національної культурної спадщини дав можливість дійти важливого висновку — нині відсутня єдність як теоретичного, так і практичного розуміння базових понять означеної сфери. З огляду на це виявилася не лише нагальна потреба дослідити істинний зміст дефініції культурної спадщини та її складників, але й встановити, яким є їх фактичне сприйняття у сучасному українському суспільстві та чи існує відповідність між дійсним та бажаним сутнісно-рольовим позиціонуванням означених об'єктів в умовах його неминучих трансформацій та наявних загроз.

Початково звернімось до сутнісного аспекту аналізованих понять. У даному сенсі не можемо уникнути й дотичного розуміння поняття «цінностей» та ціннісних орієнтацій особистості в сфері культури саме з огляду на те, як вони трактуються в сучасному соціумі.

Попри значну кількість різнопланових публікацій, присвячених дослідженню поняття та видових класифікацій цінностей, сучасну наукову розвідку означених питань, саме в контексті її здійснення національними фахівцями, може суттєво ускладнювати те, що тривалий час дослідники під час формулюванні доробку за даною проблематикою надмірно спиралися на праці не лише російських, але й авторів радянського періоду. Відповідно до цього необхідно виокремити наявне теоретичне знання у його «чистому», не обтяженому жодними видимими чи прихованими ідеологічними наративами, вигляді.

Загалом у системі багатоманіття сформованих визначень та підходів до поняття «цінність» означений феномен цілком законо-

мірно було названо багатомірним, що виявилось «у розмаїтті властивостей, багатогранності...» (Денисюк, 2009, с. 38).

Та цінність не виникає спонтанно (Омонов, 2021, р. 199). Для їх виникнення та певного «усталення» має бути сприятливе соціально-економічне, політичне та духовне тло. Історичний розвиток, трансформації відповідних умов і можливостей також безпосередньо впливають на зміст та систему цінностей, ставлення суспільства до них.

Прикметно, що об'єктам культурної спадщини не притаманна універсальна цінність. І це висновується не лише з тексту Закону (ст. 1), де їх цінність може визначатись відповідно до восьми поглядів: археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього (Про охорону культурної спадщини, 2000).

Означену тезу неодноразово висвітлювали фахівці в науковій сфері та публічному комунікативному просторі, а також було підтверджено практикою ринкових відносин, які вибудовуються довкола об'єктів культурної спадщини або їх окремих складників. І тут найбільш очевидним, у системі їх сутнісного сприйняття, є те, що вони є не лише визначними утвореннями як втілення унікальних здобутків духовної культури людства, означені об'єкти водночас можуть розглядатися як речі матеріального світу, яким притаманна певна грошова вартість. У даному контексті, цілком закономірним є твердження про те, що поняття «цінність» балансує на хиткій межі матеріального та ідеального (Невмержицька, 2015, с. 116). Цей факт, а також проблематика означеного дослідження спрямовують увагу до потреби розгляду відповідної дефініції саме у світлі таких визначних аспектів – матеріального та духовного.

Щодо матеріального сенсу цінностей, то він, зокрема, зводиться до того, чи може певний об'єкт потенційно задовольнити економічні потреби — як окремої особи, так і спільноти людей.

Навіть зі словотворчого погляду, слово «цінність» вочевидь пов'язане з «ціною».

То чи мають матеріальну цінність для членів сучасного соціуму складники культурної спадщини? Яка відмінність між їх матеріальною цінністю та грошовою вартістю?

Під час публічного обговорення проблематики охорони об'єктів культурної спадщини більшість пам'яткознавців різного часу висловлювали спільну думку стосовно того, що вони є безцінними елементами культури. У даному контексті дослідники в своїх наукових працях також наголошували на подібній позиції. Зокрема, у спільній публікації за темою «Цінність об'єкта культурної спадщини у визначенні його ринкової вартості (приклади з практики Львова)» група авторів акцентувала на тому, що «існують безцінні об'єкти, як не мають ціни і неможливо визначити їх грошовий еквівалент, тобто для яких цінність важливіша за вартість» (Габрель & інші, 2019, с. 110).

Однак означене фактично не співвідноситься з тим, що у практичному розумінні в межах спеціалізованих інтернет-сайтів, створених з метою конкурентного продажу²¹ даних об'єктів (наприклад, у нашій державі певну популярність має ресурс Violity (Віоліті) — <https://violity.com/ua>), ціна, встановлена на окремі види культурних цінностей чи антикварних речей, варіюється від десятків до сотень тисяч гривень.

До прикладу, у розділі «Стародавні та середньовічні предмети (до 1700 року)» за посиланням <https://violity.com/ua/auction/176-drevnie-i-srednevekovye-predmety-do-1700-goda> золоті сережки, датовані IV-V ст., були виставлені власником для продажу за початковою вартістю 350 тисяч гривень; золотий скіфський браслет на етапі аукціонних торгів готові були придбати за ціною понад 32 тисячі гривень. Щодо розділу «Нумізматика», то в ньому ми знайшли монету «100 крон 1908 року», яка продається за понад 130 тисяч гривень. І це лише окремі приклади.

Безумовно, вартість формується не лише відповідно до політики «ринку» з продажу даних унікальних речей, але й наявного попиту на них, а також персональної пропозиції ціни, сформованої кожним продавцем у певному індивідуальному випадку.

Однак йдеться не лише про грошовий еквівалент оцінки, а

²¹ Таким чином, у даному сенсі ми не беремо до уваги «чорний» ринок культурних цінностей, антикваріату та археологічних предметів, реальний обсяг обігу яких важко оцінити. А вартість відповідних речей, зазвичай здобутих незаконним або напівлегальним шляхом, може бути набагато вищою та вимірюватися в іноземній валюті.

й про специфічну роль відповідних речей чи об'єктів в економічних відносинах, зокрема їх приналежність до власності, що може оприявлюватися у певних особливостях реалізації правомочностей уповноваженими суб'єктами щодо користування, володіння, розпорядження ними. У цьому сенсі поняття «цінність» стає бажаним матеріальним благом, що підтверджується на законодавчому рівні та водночас динамічно відображає мінливість сучасного світу, коли з плином певних історичних процесів одні об'єкти набувають матеріальної цінності, а інші можуть невідворотно її втратити.

Що ж, власне, закон говорить про майновий еквівалент цінності об'єктів культурної спадщини? У даному питанні лише стосовно пам'яток є пряма вказівка на їх грошову оцінку. Щодо інших складників матеріальної культурної спадщини потреба її проведення, вочевидь, висновується зі змісту окремих правових норм чи встановлених юридичних фактів.

Так, зі змісту ст. 19 Закону висновується факт безумовності майнової цінності усіх пам'яток: «кожна пам'ятка має майнову цінність, що обчислюється у грошовій одиниці України». Подібне формулювання виключає можливість, натомість закріплюючи обов'язковість відповідної ознаки для кожної з них. Тут же зазначено, що відповідні об'єкти підлягають грошовій оцінці на базі нормативів та методик, затверджених на рівні КМУ.

Першочергово йдеться про Методику грошової оцінки пам'яток, затверджену в березні 2002 року постановою КМУ. Відповідно до п. 1 нею визначено процедури проведення «грошової оцінки пам'яток археології, історії, монументального мистецтва, архітектури та містобудування, садово-паркового мистецтва, ландшафтних пам'яток національного та місцевого значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» (Про затвердження Методики грошової оцінки пам'яток, 2002).

Навіть за умови не досить детального заглиблення у зміст даного документа назовні виринає низка неточностей:

Неточність між вже згадуваним вище п. 1 та п. 3, у якому визначено, що дія аналізованої Методики поширюється на випадки проведення грошової оцінки пам'яток та щойно виявлених об'єктів культурної спадщини до вирішення питання про занесення їх до Реєстру. Таким чином, у п. 1 початково встановлено, що Методи-

кою визначено процедури проведення грошової оцінки обмеженого переліку об'єктів, а саме семи видів пам'яток, однак уже надалі (у п. 3) його розширено за рахунок долучення щойно виявлених об'єктів культурної спадщини. То чи не було б більш доречним уже у п. 1 вжити більш зрозуміле формулювання: «ця Методика визначає процедури проведення грошової оцінки пам'яток національного та місцевого значення, а також щойно виявлених об'єктів культурної спадщини до вирішення питання про занесення їх до Державного реєстру нерухомих пам'яток України».

У переліку пам'яток, на які може поширюватись дія Методики, немає вказівки на об'єкти науки і техніки, які також належать до видів об'єктів культурної спадщини за ч. 2 ст. 2 Закону, та, відповідно, в перспективі можуть набути статусу «пам'ятка» за категорією національного чи місцевого значення.

У загальному контексті даний документ не створює якихось виняткових принципів для оцінки пам'яток, які б якісно відрізнялися від тих, що використовуються під час проведення оцінки інших об'єктів нерухомоті, не наділених унікальними ознаками.

Фахівці, описуючи практичний досвід у сфері майнової оцінки відповідних об'єктів, характеризують названу Методу як таку, що була сформована на основі методу витрат, хоча, у підсумку, вона переважно формує набагато нижчу грошову вартість об'єктів оцінки, ніж коли це здійснюється у разі сукупного використання інших методів — дохідного та порівняльного (Габрель & інші, 2019, с. 110).

Запровадження кримінальної відповідальності за пошкодження об'єктів культурної спадщини чи їх частин (Кримінальний кодекс України, 2001, ст. 298) цілком закономірно обумовлює, у тому числі, проведення експертиз економічного характеру для визначення розміру спричиненої шкоди та матеріальних збитків щодо початкового стану таких об'єктів. Означені експертні процедури також є необхідними і в сенсі потреби оцінки наявних втрат та реальних збитків, спричинених культурній спадщині внаслідок ворожої воєнної агресії.

Стосовно майнової оцінки культурних цінностей, то зі змісту розділу V «Право власності на культурні цінності» Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей»

висновується можливість її здійснення, оскільки означені предмети в певних випадках можуть передаватися *безоплатно* у дохід держави, однак можуть і придбаватися²².

Для юридичних та фізичних осіб, які здійснюють торгівельну діяльність культурними цінностями, встановлено обов'язок ведення її обліку в форматі спеціального реєстру. В ньому, серед іншого, має міститися опис культурної цінності та її вартість (Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, 1999, ст. 29).

Духовний контекст цінностей є симбіозом світоглядних, етико-моральних уявлень про «ідеальні» суб'єкт-суб'єктні відносини, як у межах певного суспільства, так і окремих його індивідів.

Такий підхід цілком відповідає концептам, визначеним у працях відомого американського психолога А. Маслоу. Зокрема, пропонованих автором рівнях цінностей — послідовно від загального (загальнолюдські цінності, які обумовлені потребами здорової людини) до групового (цінності певних груп людей) та індивідуального (цінності окремих індивідів) (Maslow, 1970).

Досліджуючи природу цінностей у культурі, Ш. Шварц виокремив п'ять основних ознак, притаманних їм (Schwartz, 1997, р. 71–72):

- цінності є переконаннями;
- цінності стосуються бажаних цілей і способів поведінки, які сприяють їх досягненню;
- цінності виходять за межі конкретних дій та ситуацій, що й вирізняє їх від вузьких понять, таких як норми та установки;
- цінності спрямовують вибір або оцінку дій, політики, людей та подій. Тобто вони є певними стандартами або критеріями;
- цінності впорядковані за ступенем важливості одна відносно одної. Їх впорядкований набір утворює систему ціннісних пріоритетів для кожної окремо взятої культури чи індивіда.

Відповідно до цього висновується наступне — під час фактичного визначення найважливіших ціннісних вимірів культури, як духовних, так і матеріальних, базовим орієнтиром є відповідне «середнє» значення у межах певного суспільства, культура «домінантної групи більшості», де персональне бачення окремого індивіда важливе, але в

²² Таке набуття, зокрема, може відбуватися і внаслідок купівлі культурних цінностей за певною ціною у її грошовому еквіваленті.

глобальному розумінні воно не надто впливає на формування відповідного сутнісно-рольового сприйняття та видового складу цінностей.

Здатність людини до творення нового, іншими словами, передбачування, як збагачення матеріальних та ідеальних полюсів культури в різні часи, невід'ємно пов'язане зі зворотними процесами переходу відповідних властивостей предметів у «живі» діяльнісні прояви. Загалом це не лише впливає на внутрішні трансформаційні процеси — перетворення суб'єкта на особистість, але й, завдяки подальшій активізації розумово-мисленневих процесів, може сприяти віднайденню та засвоєнню нею якісно нового в уже відомому. Це також стосується і вже визнаних культурних надбань, які, залежно від зміни усталених підходів, можуть сутнісно набувати інших, абсолютно протилежних сенсів.

Вочевидь, що впродовж кожного нового періоду історії ставлення до унікальних цінностей матеріальної культури не було сталим, воно змінювалося не лише в контексті поточної оцінки конкретних видів пам'яток (а вона цілком могла мати ситуативний або ж вельми суб'єктивний характер), але й у світлі насаджуваних ідеологічних наративів чи у вирі активності політичних течій, притаманних кожному наступному етапу.

Тривалий час фактично було відсутнє усвідомлене сприйняття об'єктів культурної спадщини як специфічної охоронної категорії, якій могло б надаватися особливе значення у системі тогочасного соціуму. Означені речі переважно розглядали відповідно до таких контекстів: економічної цінності, належності до власності окремих людей чи їх спільнот; виходячи з корисних властивостей, притаманних об'єктам чи виконуваних ними функцій у певній системі суспільних відносин.

Таким чином, Л. Гріффен і О. Титова цілком закономірно зазначили, що об'єкти культурної спадщини початково «зберігалися заради них самих, а не заради минулих культурних досягнень людства, що в них втілювалися, а отже, не були пам'ятками історії та культури в сучасному розумінні». Науковці також наголосили, що зацікавленість предметами старовини в їх історичному розумінні — як свідками певних історичних процесів та культури минулих часів, з'являється в Європі лише із періоду Середньовіччя (Гріффен & Титова, 2016, с. 7).

У науковій літературі трапляються твердження про те, що біля витоків спрямованої діяльності зі збереження, відновлення та дослідження матеріальних пам'яток, саме в контексті надання їх значної суспільної ролі, періоду XVII–початку XVIII ст. перебували відомі релігійні, політичні та громадські діячі (Горбик & Денисенко, 2003, с. 143–145).

Зокрема, до їх числа належать П. Могила, І. Мазепа, Р. Заборовський, Д. Апостол, які свого часу доклали значних зусиль для відбудови багатьох церков, соборів та інших національних святинь. І це лише окремі приклади, але більш детальне заглиблення у національну історію може виявити багато інших, не таких широко відомих українців, які локально відновлювали та підтримували старовинні пам'ятки.

Загалом пошвавлення пам'яткоохоронних процесів довкола окремих визначних персоналій має цілком логічне пояснення — маючи не лише високий рівень освіти та духовності (зазвичай це найбільшою мірою могло сприяти формуванню відповідного усвідомленого ставлення до національних культурних надбань), а й вагомий статус у тогочасному суспільстві, вони також володіли значними коштами, що уможливлювало «інвестувати» їх на потреби реставрації та відновлення культових споруд чи інших пам'яток.

Друга половина XVIII — середина XIX ст. — це період активного вивчення та спроб систематизації наявних наукових та практичних знань про пам'ятки старовини в контексті діяльності значної кількості наукових об'єднань, які діяли як окремо, так і в системі вищих навчальних закладів у межах різних регіонів та територій України. На той час у суспільстві роль об'єктів культурної спадщини починає еволюціонувати, вона проходить складний шлях від певних старовинних матеріальних речей, цінних для обмеженого кола «збирачів» чи ситуативних набувачів, до основи формування національної самосвідомості, важливого елемента, без якого неможливе вивчення української культури та історії.

Початковий період впровадження радянської влади характеризується тим, що збурені маси людей за відсутності реального бачення картини подій ставали «знаряддям» ідеологічного впливу, беручи безпосередню участь у фізичному нищенні багатьох монументальних об'єктів культурної спадщини. Значну частину вартіс-

них культурних цінностей було просто розграбовано або з різною метою вивезено за межі держави — як їх власниками, які намагалися втекти від розправи комуністичним режимом, так і представниками політичного керівництва держави в обмін на цінні технології, продовольство, покриття інших поточних потреб.

У цьому сенсі, означуючи питання співвіднесення культури, культурної спадщини та ідентичності в загальносвітовому історичному контексті, професорка М.-Т. Альберт наголосила на тому, що відповідно до поширеної стратегії найважливіші матеріальні та нематеріальні вияви людської культури та ідентичності знищувалися, осквернялися або паплюжилися з метою підготовки підґрунтя та створення основи для впровадження нових владних структур. Таким чином, руйнування спадщини мало на меті знищення ідентичності, що давало новій владі достатньо простору для впровадження нових ідеологій без жодного тягаря минулого (Albert, 2020).

На початку 1920-х років механізми тоталітарного режиму активізували процеси умисного руйнування значної кількості архітектурних пам'яток уже на рівні загальнодержавної діяльності. На той час їх захист не належав до пріоритетних напрямів політики. Внаслідок численних кампаній антирелігійного характеру було закрито, а в подальшому перепрофільовано та доведено до плачевного матеріально-технічного стану значну кількість унікальних споруд культового призначення²³.

Лише завершення Другої світової війни та подальша ратифікація міжнародних конвенцій, спрямованих на формування світової системи захисту культурної спадщини, певною мірою активізували процеси реальної, а не декларованої охорони пам'яток історії та культури — як на нормативному рівні за рахунок створення належного юридичного підґрунтя, так і шляхом реалізації практичних охоронних заходів.

Не можемо не погодитись із твердженням, що «Сьогодні показником зрілості суспільства є ставлення до пам'яток історії та культури» (Мина & Кокор, 2016, с. 79). У межах соціуму його члени є вагомою рушійною силою активізації багатьох важливих установчих та трансформаційних, зокрема й для культуротворення, процесів.

²³ Тільки за період від жовтня 1929 до жовтня 1930 року кількість закритих культових споруд сягнула цифри 533 (Дорошко, Кот, Лугова, Попович, Сокол & Федоренко, 1998, с. 33).

Отож виникає питання — яким є фактичне сприйняття пам'яток у сучасному українському суспільстві?

Варто наголосити на тому, що тривалий період — починаючи від проголошення нашою державою незалежності і до початку повномасштабного вторгнення, не було сформовано підґрунтя для побудови належного рольового сприйняття об'єктів культурної спадщини. Більше того, за умов сьогодення реальному сутнісно-рольовому сприйняттю пам'яток у його «чистому» необтяженому виді може завадити сукупність певних чинників. До них, зокрема, належить тривале, вибудоване на тлі насаджуваної меншовартості, спотворення та перекручування національної історії, у тому числі й за рахунок поширення так званих історичних міфів, що розпочалося ще в імперський період, а потім більшою мірою посилювалося вже за часів радянської влади.

У проєкції на систему охорони культурної спадщини дана ситуація сукупно сприяла тому, що певним монументальним об'єктам, які сутнісно не становлять реальної історичної цінності (саме в контексті визнання їх матеріальними маркерами, свідченнями правдивої історії України), було надано охоронний статус — пам'ятка національного чи місцевого значення. Як наслідок, незважаючи на те, що їх фактичний історичний контекст та культурна цінність можуть бути піддані цілком обґрунтованим сумнівам, вони міцно вплелися в суспільну та туристичну інфраструктури і для широких мас населення вважаються мало чи не асоціативними «візитівками» певних регіонів чи окремих населених пунктів нашої держави.

До слова, в сучасних умовах не лише аматори, які відповідно до власних переконань/можливостей популяризують у публічному просторі факти з української історії, але й фахові науковці почали порівняно більше уваги приділяти не лише дослідженням окремих її періодів чи оглядам персональних здобутків певних національних діячів, але й фактично докладати зусиль до формування окремого інформаційного «пласту», присвяченому остаточному розвінчуванню поширених історичних міфів.

Зокрема, в колективному дослідженні «Деміфологізація історії та творення міфів в українській науці та публічному просторі» цілком закономірно було наголошено на тому, що «нині перед

науковцями стоїть важливе завдання деміфологізувати історію та протистояти продукуванню нових міфів, залучаючи до своїх досліджень якомога більше джерел і критично оцінювати факти» (Удод, Калакура & інші, 2021, с. 6). Адже адекватне сприйняття національного минулого саме в його глобальному історичному контексті дає можливість не лише краще усвідомити події сучасності, але й шукати оптимальні шляхи подальшого розвитку.

У практичній площині вже маємо програмні заходи, підпорядковані означеній меті. Так, на рівні Українського культурного фонду було профінансовано деякі проекти відповідного тематичного спрямування. До їх числа належить «Історична правда в деталях», у межах якого історик та журналіст В. Кіпіані спілкується з експертами на різні резонансні теми національної історії. Названий проект орієнтований більшою мірою на молодіжну інтернет-аудиторію (YouTube та соцмережі), спрямований на привернення уваги до національної історії, протидії пропаганді, розвіювання міфів, вибудованих навколо видатних постатей, та підвищення загальної обізнаності глядачів. У результаті, ознайомившись з підготовленими відео-матеріалами, більше людей потенційно зможуть опиратися інформаційній війні та відрізняти достовірні історичні факти від поширених фейків (Український культурний фонд, 2022, 13 травня).

Отже, встановлення історичної справедливості все ж потребує визначити істинні, а не хибні паралелі історієтворення та, за умови безпосередніх зв'язків з трагічним досвідом імперського чи тоталітарного минулого, вживати необхідних заходів.

Наочним свідченням негативного впливу імперської політики на становлення української нації, зокрема, можемо вважати контекст, сформований довкола пам'ятки архітектури національного значення «Тріумфальна арка», яка належить до комплексу споруд, розташованих на території колишньої родинної садиби Кочубеїв у селищі Диканька Полтавської області. На перший погляд нібито не повинно виникати питань — споруда вочевидь старовинна (її датовано 1820 роком, автором даного проекту з високою імовірністю вважають відомого архітектора італійського походження Луїджі Руска), загалом зберегла до нашого часу свою унікальну «фізичну» оболонку, а в більшості профільних та популярних інформаційних джерел її позиціоновано чи не як єдиний об'єкт подібного типу

на території сучасної України, який має на меті меморіалізацію пам'яті про військову звитягу — перемогу над військом імператора Наполеона у війні 1812 року²⁴.

Однак основним, на що варто звернути увагу, є автентичний напис, який розміщено на верхній частині цієї архітектурної форми — «В пам'ять про відвідування його величністю Імператором Олександром І серпня 3 дня 1820 року» (у перекладі з російської мови, первісний вигляд наведено на **Зображенні 1**). Згідно з наявними історичними джерелами саме в зазначений період імператор відвідував палац родини Кочубеїв, на честь даної події було прокладено дорогу та з боку в'їзду споруджено означену арку.

Прикметно, що сам палац (або як його ще іменують у документальних джерелах — Садиба Кочубеїв) не зберігся до нашого часу. Цінності з приміщень частково розграбували ще за часів громадянської війни 1917 року, інші перемістили на зберігання до міста Полтави (до слова, деякі з них до цього часу перебувають в експозиційних залах/сховищах Полтавського краєзнавчого музею), сама ж будівля була знищена пожежею у 1919 році. Її залишки поступово розібрали місцеві мешканці орієнтовно до завершення 1924 року.

Було декілька спроб відновити первісний вигляд даного монументального об'єкта архітектури (за наявною інформацією вони мали місце у 1954 та 2008 роках), проте цьому завадило те, що бронзові барельєфи, які початково прикрашали його, на момент реставраційних робіт були остаточно втрачені.

Стосовно фактичного юридичного статусу арки, то її було взято під спеціальну охорону за охоронним номером 589 відповідно до Постанови Ради Міністрів УРСР від 24 серпня 1963 року, що до цього часу лишається незмінним.

²⁴ Зокрема, це означено в публікації на сайті СУСПІЛЬНЕ ПОЛТАВА (<https://suspilne.media/poltava/146152-arka-dubi-ta-cerkvi-so-vidvidati-u-dikancina-poltavsini/>), «Тріумфальна арка — історичний символ Диканьки» (<https://www.shukach.com/uk/node/1488>), в науковій статті О. Решетиллова «Дослідження технічного стану Тріумфальної арки в смт Диканьці» (2010 рік), статті «Садиба Гоголя, піраміди та Тріумфальна арка: що подивитися і де відпочити у Полтавській області» на порталі Інформатор Україна (<https://informator.ua/uk/sadiba-gogolya-piramidi-ta-triumfalna-arka-shcho-podivitisya-i-de-vidpochiti-u-poltavskiy-oblasti>) та багатьох інших.

*Зображення 1. Світлина Тріумфальної арки
(збільшений формат), джерело: <http://surl.li/sqvzj>*

Таким чином, виходячи зі змісту наведеного напису, висновується те, що він фактично не може слугувати матеріальним свідченням існування у даній місцевості величного архітектурного об'єкта — палацу, створеного спільними зусиллями декількох поколінь нащадків українських козаків. Він є лише джерелом інформації про особисті контакти та поїздки Олександра І.

Отже, в умовах сьогодення на національному рівні під охороною держави перебуває не стільки цінний для нашої історії артефакт (і в цьому випадку його цінність для архітектури або інших сфер не виключається, однак вже не є першочерговими), як матеріальне свідчення того, що нащадки Генерального писаря війська Запорозького Василя Кочубея шукали вельми своєрідні способи засвідчити власну прихильність до самодержця Олександра І. Однак останній, незважаючи на початкові прагнення провести радикальні реформи політичного ладу в імперії, загалом якісно не вирізнявся з-поміж інших правителів даної династії та здійснював

«традиційну» імперську політику стосовно всіх корінних неросійських народів.

Ще одним наочним прикладом надмірного хибного звеличення окремих монументів, яке фактично засновується на тривалому поширенні та пропагуванні спотворених фактів національної історії, є вагомий суспільний резонанс, який виник довкола рішення про демонтаж «Пам'ятника засновникам Одеси», встановленого в 1900 році. Популярною назвою означеного об'єкта є «пам'ятник Катерині II», хоча фактично він становив собою ансамбль з п'яти фігур і включав постать не лише самої імператриці Катерини II (основна й найбільш масивна), але також і її сподвижників — Григорія Потьомкіна, Платона Зубова, Хосе де Рібаса та Франца де Воллана.

Не вдаючись до тривалого історичного дискурсу, наголосимо лише на тому, що саме популяризація чергового історичного міфу про те, що місто Одесу було засновано саме Катериною II, й сприяло тривалому звеличенню її особи не лише місцевими мешканцями, але й загалом на рівні даного регіону. Хоча нині вже загальновідомі основні віхи «послужного» списку даної самодержавиці, які мали на меті придушити, винищити в зародку державницькі та національні прагнення етнічних українців: ліквідація Гетьманщини, українського козацького та запорозького війська, тотальне закріпачення селянства, жорстка русифікація етнічного населення.

У контексті означення історичної ролі українців у становленні міста Одеси доктор історичних наук професор ОНУ ім. Мечникова Т. Гончарук цілком закономірно наголосив на тому, що дана історія написана «з точки зору переможців над Україною». А тому російська цензура позитивно оцінила лише єдино можливий варіант датування дня заснування міста. «Ідея транслюється така, що до приходу російської влади тут нічого не було. Насправді ще в істориків ХІХ ст. виникали певні питання щодо віку міста. Але тоді на території Російської імперії існувала цензура, яка не дозволяла публікувати дані, що суперечили владним інтересам» (Зубар, 2022, 27 квітня). Натомість роль українських козаків у становленні та подальшій розбудові містечка Хаджибея, який поступово й переріс в Одесу, просто замовчувалася.

Зображення 2. Світлина, на якій відображено епізод початку демонтажу пам'ятника «Засновникам Одеси», джерело: <https://suspilne.media/odessa/348338-v-odesi-demontuvali-pamatnik-katerini-ii/>

У правовому полі процеси щодо перенесення/демонтажу пам'ятника «Засновникам Одеси» розпочалися ще далекого 2012 року, але численні судові засідання на рівні різних судових інстанцій, включно з Верховним судом України, оскаржувалися чи скасовувалися включно до квітня 2019 року. Вбачається, що лише повномасштабне вороже вторгнення прискорило процеси стосовно позбавлення його пам'яткоохоронного статусу та, як наслідок, демонтажу. У підсумку 24 листопада 2022 року міська рада Одеси підтримала відповідне рішення, реалізовано його було проти ночі 29 грудня 2022 року.

З огляду на викладене вище саме за рахунок послідовного впровадження стратегії систематичного, обґрунтованого руйнування усталених міфів про національну історію ми можемо поступово досягнути сприйняття сучасним українським суспільством справжньої ролі об'єктів культурної спадщини в системі націю-

нальної пам'яті, встановленні їх взаємозв'язків з певними персоналіями чи історичними подіями.

Водночас у даній справі вже наявні певні здобутки, адже і на національному телебаченні, і в мережі Інтернет маємо наочні приклади популярних проєктів, спрямованих на повернення втраченої, спотвореної національної історії. До їх числа, зокрема, належить цикл відеоматеріалів «Реальна історія» відомого українського журналіста та, за влучним висловом кореспондента «Української Правди» Р. Кравця, «одного із найпомітніших популяризаторів історії в українському Youtube» А. Галімова. Основна його мета, залучаючи фахівців-істориків та базуючись на реальних архівних автентичних матеріалах, фахово і водночас у доступному форматі розкривати важливі та найбільш «болючі» історичні теми, які до цього часу становлять предмет маніпуляцій російської пропаганди.

Варто спеціально наголосити на тому, що незважаючи на загальне публічне декларування потреб усебічної популяризації національних культурних надбань та використання їх потенціалу в системі патріотичної освіти і виховання, у нашій державі відсутні належна практика та стандартизовані підходи до означеної діяльності.

До прикладу, ми проаналізували Навчальні програми 6-9-х та 10-11-х класів відповідно до Державних стандартів базової та повної загальної середньої освіти України. За результатами якісного огляду навчальних дисциплін на офіційному сайті Міністерства освіти і науки України (<https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi>) визначено, що переважно лише в межах дисциплін «Мистецтво», «Мистецтво» (профільний рівень) та «Мистецтво» (рівень стандарту) потенційно може означуватися сутнісний контекст пам'яткоохоронної діяльності²⁵. Однак при цьому, відповідно до загальної побудови тематичних структур навчальних програм, у них спеціально не виокремлено

²⁵ Вочевидь, що також у межах інших навчальних дисциплін, зокрема історичного циклу або в рамках факультативних курсів, може певною мірою означуватися пам'яткоохоронний контекст, однак найбільш сприятливі умови для цього висновуються виходячи зі змістової частини наведених предметів шкільної програми.

тематику та мотиваційну складову охорони національної культурної спадщини.

Стосовно навчальних підручників за названими дисциплінами, то оглянувши загалом 19 примірників такого виду літератури для учнів 7-11-х класів закладів загальної середньої освіти, можемо зауважити, що лише в трьох з них має місце фрагментарне наголошення на культурній спадщині чи окремих її видах у контексті форм поширення мистецтва чи діяльності вибраних закладів культури. Так, у підручнику «Мистецтво» для 9-го класу загальноосвітніх навчальних закладів автором частково акцентовано на потребі збереження культурної спадщини та визначено окремі поняття у даній сфері (Гайдамака, 2017, с. 140–141).

Натомість у виданні «Образотворче мистецтво: підручник для 7 класу загальноосвітніх навчальних закладів» є згадка про архітектурні пам'ятки України, однак лише в сенсі представлення їх окремих видів як видатних зразків архітектурного надбання, дотичних до історичних подій, без акцентування на їх суспільній ролі (Рубля, 2015, с. 164–165).

У підручнику «Мистецтво» для учнів 9-го класу приділено значну увагу формам збереження культурної спадщини, однак це реалізовано в форматі висвітлення діяльності окремих бібліотек і відомих музейних установ України та світу. При цьому ні поняття «культурна спадщина», ні її об'єкти у тексті не подається (Назаренко & інші, 2017, с. 151–161).

Таким чином, на рівні загальної середньої освіти для найбільш психологічно «чутливої» та піддатливої, виходячи з вікових особливостей (у розумінні як сприятливих, так і негативних емоційних впливів), групи дітей відсутні основи для впровадження систематичних просвітницьких заходів про істинну роль унікальних здобутків матеріальної культури у формуванні національної ідентичності. Це викликає певний подив, оскільки наступні ланки освітнього процесу нашої держави, з огляду на високий рівень подальшої профільної зорієнтованості, не матимуть безпосередньої мети — формування національно свідомого українця, натомість вони адаптовані переважно під здобувача певного рівня освіти, який прагне отримати знання та майбутню професію.

Щодо наукової розвідки питань ролі/місця об'єктів культурної спадщини в системі формування національної ідентичності, то вона не мала фундаментального характеру. Є лише окремі публікації та аналітичні огляди, присвячені означеній проблематиці (зокрема, Купрійчук В. «Роль національної культурної спадщини у формуванні української ідентичності») або ж даний контекст дотично означувався у дослідженні загальних питань формування сучасної національно-культурної ідентичності (зокрема, Бойко С. «Формування національно-культурної ідентичності українського суспільства: сучасні виклики і загрози»; Яремчук С., Дияк В., Тушко К. «Проблеми формування української культурної ідентичності в умовах війни»; Шлепакова Т. «Українська національна ідентичність як важливий фактор сучасного культуротворчого процесу» та інші).

З цього висновується, що усвідомлення втрат та реальної загрози для багатьох українців стали тим вагомим чинником, який спонукав їх переосмислити себе, власне ставлення до мови, релігії, історичного минулого, інших «маркерів» національної ідентичності. Адже відповідно до актуалізованих даних з офіційного сайту МКІП за період з 24 лютого 2022 року до 25 листопада 2023 року зазнало різного ступеня ушкоджень загалом 863 об'єкти культурної спадщини (МКІП, 2023, 1 грудня).

Питання ролі пам'яток у формуванні національної ідентичності пов'язано з тим, яким є ставлення до них, як здійснюється їх позиціонування в публічному просторі, що є важливими показниками рівня загальної культури суспільства.

Попередньо вже було наголошено на тому, що до початку повномасштабного вторгнення на територію України сприйняття пам'яток, сформоване в соціумі, було вкрай неоднозначним. Загалом це зводилося до такого. У процесі реалізації повноважень представниками центральних органів держави, які опікуються питаннями охорони культурної спадщини, відслідковувалося певне зміщення акцентів — з виняткового об'єкта (пам'ятки культурної спадщини, певного виду культурної цінності тощо) на суб'єктів-представників чи суб'єктів-виконавців (відповідні інституції). За рахунок цього в інформаційному просторі, зокрема в системі офіційних інтернет-ресурсів, висвітлювалися певні позитивні до-

сягнення у сфері охорони культурної спадщини. Хоча, вочевидь, йшлося про планове виконання обов'язків, а не якісний вихід за їх межі.

Для наочного аргументування наведеної тези пропонуємо вибірково оглянути специфіку висвітлення діяльності МКІП за відповідним напрямом на його офіційному сайті. Так, в архіві новин за 2021 рік на інтернет-сторінці Міністерства (<https://mcip.gov.ua/news/page/211/>) за напрямом охорони культурної спадщини було розміщено інформацію стосовно діяльності даного органу державної влади відповідно до переліку його повноважень, які висновуються з тексту Закону. Зокрема, йдеться про актуалізацію інформації про зміни та порядок наповнюваності Реєстру (ці дані було розміщено в січні, квітні, травні, листопаді); відомостей про участь представників МКІП у публічних комунікативних заходах, робочих зустрічах за проблематикою охорони культурної спадщини (відповідні дані було розміщено, у тому числі, в лютому, серпні); інформацію про реставрацію/відновлення окремих пам'яток архітектури національного чи місцевого значення (ці дані було розміщено в січні, червні, листопаді та грудні); висвітлення ходу реалізації Президентської програми «Велика реставрація» у різних регіонах України (відповідні дані було розміщено в лютому, березні, травні, липні, жовтні та грудні).

Варто звернути увагу на те, що лише в окремих випадках зміст інформації, розміщеної на сайті МКІП упродовж означеного періоду, свідчить про те, що у ній міститься чітка мотиваційна складова діяльності, спрямована на подальше збереження та охорону відповідних об'єктів у сучасних умовах:

– 22 лютого 2021 року було оприлюднено тези виступу тогочасного очільника МКІП на Всеукраїнському форумі «Україна 30. Інфраструктура», де він розставив важливі акценти стосовно охорони культурної спадщини та її сутнісно-рольового позиціонування в нових умовах — потрібно не лише відбудовувати її, а й наповнювати новими сенсами, тільки тоді це дасть змогу, відповідно до європейської традиції, зберегти для майбутніх поколінь (Ткаченко, 2021, 22 лютого);

– 31 серпня 2021 року на сайті було розміщено тези виступу заступниці міністра С. Фоменко за запрошенням Київського місь-

кого голови (сам виступ не відбувся з неозвучених причин). У них було наголошено, що агресивна забудова суттєво погіршує реальний стан історичного центру столиці, а це своєю чергою перебуває в полі уваги відповідного Комітету ЮНЕСКО. Тут же зазначено, що МКІП та КМДА мають співпрацювати в конструктивному руслі, оскільки: «охорона спадщини — наше спільне завдання. Ми повинні зберегти та передати прийдешнім поколінням красивий історичний Київ» (МКІП, 2021, 31 серпня).

Таким чином, відповідний досвід засвідчує те, що офіційні сайти органів державної влади в сфері культури можуть бути використані як багатоцільовий інструмент — від простого джерела для поширення інформації про певні значущі події і як підсумок, засіб для формування механізмів створення вагомих іміджевих складових національного культурного надбання, як у межах України, так і на міжнародному рівні.

Інформація про окремі пам'ятки також доволі часто виринала у публічному просторі не в контексті їх залучення до соціокультурних процесів, проведених культурно-мистецьких заходів, а в сенсі оприявлення специфічної рольової схеми — пам'ятка як «жертва». Так, про дані об'єкти повідомлялося лише під час висвітлення певної протиправної діяльності чи поведінки (зокрема, факти їх пошкодження чи руйнування для подальшого вивільнення територій під незаконну забудову; вчинення окремими посадовцями кримінальних або адміністративних правопорушень у сфері службової чи професійної діяльності, предметом яких і були старовинні будівлі, охоронні території чи інші види об'єктів культурної спадщини).

До прикладу, свого часу значний масив публікацій у засобах масової інформації, профільних інтернет-виданнях був присвячений висвітленню спроб незаконного будівництва та пожежі на території пам'ятки архітектури та містобудування — Гостинного двору (будівля, виконана за проектними матеріалами архітектора Л. Руска 1809 року, нині є пам'яткою національного значення згідно з постановою КМУ від 19 травня 2021 року, № 506), розташованої в історичній частині міста Києва. При цьому спосіб подання відповідної інформації варіювався від демонстрації даної події як одного з фактів хроніки надзвичайних ситуацій, і лише в окремих статтях

наголошувалося на тому, що йдеться про створення загрозової ситуації для певного унікального об'єкта культурної спадщини²⁶.

Однак не було спеціально означено, чим умотивовано потребу посиленої охорони саме цієї будівлі або інших будівель такого типу (порівняно з будь-якими іншими елементами міської забудови, не наділеними «спеціальним» охоронним статусом), який вплив на культуру матиме її зникнення з фізичного простору міста.

Ще один аспект стосується формуванню «образу» об'єктів культурної спадщини відповідно до публікацій зацікавлених громадських активістів чи їх об'єднань, поширюваних у засобах масової інформації — як ситуативно в формі поточного реагування на певні загрозові ситуації для конкретних пам'яток, так і в межах реалізації спеціальних проєктів, спрямованих на те, щоб у доступний спосіб показати важливість та необхідність діяльності з охорони пам'яток нашої держави. До слова, за даним напрямом кількісний показник поширення інформації про культурну спадщину у відкритому просторі соціальних мереж або на персональних інтернет-ресурсах до 2014 року був доволі невисоким, однак поступово ситуація почала змінюватися у позитивному напрямі.

Зокрема, вельми своєрідний підхід стосовно подання інформації про пошкоджені об'єкти культурної спадщини запропоновано у статті «Втрачений Київ: 12 знищених архітектурних пам'яток у 2010-х». Автор подає власний перелік знищених пам'яток, виходячи з того, який вплив це мало на конкретне місто, коли знищуються не просто певні матеріальні об'єкти, а його культурні коди та унікальна атмосфера (Дзюбенко, 2019, 28 грудня).

Загалом же від початку повномасштабного вторгнення на територію нашої держави громадськість суттєво активізувала свої зусилля стосовно поширення інформації про загрози для культурної спадщини, обумовлені війною.

²⁶ Зокрема, у статті «У Києві горів Гостинний дім» (опубліковано на <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20130209-1469204/>) описано лише історичний контекст даної пам'ятки — створення та реконструкції. Натомість у публікації «Коли Гостинний двір стане власністю громади Києва?» (розміщено на <https://hmarochos.kiev.ua/2018/01/05/koli-gostiniy-dvir-stane-vlasnistyu-gromadi-kiyeva-video/>) подано хронологію усіх перипетій довкола Гостинного двору, які передували його передачі у власність держави.

*Зображення 3. Світлина пожежі,
яка виникла на території Гостинного двору 9 лютого 2013 року,
джерело – <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20130209-146920>*

У цьому сенсі показовою можна вважати публікацію П. Смовжа «Як рятували Іванківський музей з картинами Марії Примаченко». У даній статті для Укрінформу було не лише детально описано хронологію розгортання подій довкола порятунку експонатів Іванківського історико-краєзнавчого музею, який згорів унаслідок ворожої атаки 25 лютого 2022 року, але й подано докази того, що посягання на цей об'єкт було умисним. Зрештою факт умислу агресора нині вже не викликає сумнівів у переважній більшості представників світової спільноти...

Автор наводить інформацію зі слів очевидців, відповідно до якої в умовах реальної загрози для власного життя, під вибухами снарядів місцеві мешканці відчайдушно намагалися гасити пожежу,

яка спалахнула, і рятували картини всесвітньовідомої української художниці Марії Примаченко з охоплених полум'ям приміщень. При цьому П. Смовж не обмежується висвітленням ланцюжка фактичних даних (ворожа атака — пожежа — спроби порятунку експонатів), але й надає власну виважену оцінку проблематиці національної охорони культурної спадщини в складних умовах війни:

«для будь-якої нації, а особливо для української, — котра має дуже глибоку історію, багату досягненнями світового рівня, котра буде й надалі існувати тисячоліттями, — важливим повинно бути все. Навіть у таких вкрай екстремальних ситуаціях, як війна. Важливими мають бути і люди, і їх культурні надбання, і засвідчена в світі позиція цивілізованої країни...» (Смовж, 2022, 29 травня).

До слова, під час обговорення подальшої долі означених картин — «вціліли вони чи ні?» у мережі розгорнулася запекла дискусія з приводу того, що першочергово варто зберігати: людське життя чи твори мистецтва. При цьому більшість із тих, хто публічно висловив думку, все ж виявили вдячність та підтримку рятувникам, а дехто, сподіваємось, все ж почав замислюватися над істинними цінностями в умовах сьогодення.

Таким чином, дослідження настроїв у суспільстві, які нині формуються довкола порятунку об'єктів культурної спадщини, ушкоджених унаслідок воєнної агресії, засвідчує те, що громадськість виявляє порівняно вищий рівень свідомості та практичної зацікавленості даними питаннями, аніж це було до початку повномасштабного вторгнення.

У сенсі формування позитивного «іміджу» пам'яток у суспільстві, то нині він притаманний лише певній їх частині. До них переважно належать нерухомі пам'ятки, довкола яких сформовано стійкий рівень туристичної привабливості, зокрема ті, які було включено до переліку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в Україні. Їх сприйняття у нашій державі та за її межами більшою мірою перебуває на рівні — окремі пам'ятки як загальновідомі «бренди». За рахунок тривалого впровадження маркетингових технологій нині вони викликають вагому зацікавленість з-поміж різної цільової аудиторії. Це локації, які прагне відвідати хоча б один раз більшість туристів, безвідносно до акцентування на ролі, яку вони відіграють у загальносвітових культуротворчих процесах.

На даний час, незважаючи на суворі реалії воєнного стану, склалася з одного боку трагічна, а з іншого — унікальна ситуація, яка потенційно може кардинально змінити роль культурної спадщини в сучасному українському суспільстві. Йдеться про законопроект № 9072 «Про внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України» щодо збереження культурної спадщини України та національної пам'яті». Даний документ, підготовлений ініціативною групою народних депутатів різних скликань, ще 2 березня 2022 року було одержано і зареєстровано у ВРУ. Він, зокрема, має на меті захист національної ідентичності, що на загальнодержавному рівні створить гарантований бар'єр «від нівелювання унікальних традиційних надбань українського народу, руйнації об'єктів культурної спадщини, викрадення культурних цінностей, а також спроб стерти нашу національну пам'ять державою-агресором» (Про внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України» щодо збереження культурної спадщини України та національної пам'яті, 2023).

На момент написання даного дослідження, відповідно до інформації з Офіційного вебпорталу ВРУ (<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41472>), аналізований проект з 3 березня 2023 року надано для ознайомлення і він перебуває в статусі — «Опрацьовується у комітеті», що суттєво ускладнює можливості для прогнозування подальшого «шляху» даної законодавчої ініціативи. Однак за умови схвалення можемо розраховувати на теоретичні зміни у системі рольового сприйняття та подальшого позиціонування культурної спадщини в сучасному соціумі, а саме її розгляду як складової національної безпеки нашої держави. Це своєю чергою сприятиме також відповідним практичним трансформаціям.

2.2. Роль держави в діяльності, пов'язаній з охороною об'єктів культурної спадщини

Держава, як соціальна інституція, специфічна форма організації суспільства здійснює управління ним та наділена владними функціями. З огляду на це її вплив на усі сфери суспільного життя, зокрема й сферу культури, є очевидним та потребує посиленої уваги. У межах даного підрозділу спробуємо визначити не лише й не стільки формальну, як фактичну роль держави в охороні об'єктів культурної спадщини, через призму тих процесів, які нині відбуваються у нашому суспільстві.

З огляду на наявний науковий доробок, присвячений питанням охорони об'єктів культурної спадщини, визначення ролі держави у відповідних процесах фактично не здійснювалося безпосередньо. Дані питання означувалися шляхом розвідки проблематики суто державно-управлінського характеру, що відобразилося в публікаціях Є. Архипової, О. Болбаса, В. Купрійчука, О. Менської, В. Мещерякова, С. Сухенка, інших фахівців, а також, у контексті адміністративно-правового забезпечення охорони нематеріальної культурної спадщини, у вже згадуваних дослідженнях Н. Кудерської та І. Кудерської.

Оскільки ми не маємо спеціальної мети здійснювати суто «технічний» огляд і перерахування складових системи відповідних центральних і місцевих органів виконавчої влади та їх компетенції, за цим не будемо обмежуватись формальним номінуванням, а намагатимемося досягнути відповідний сутнісний контекст. Варто наголосити на тому, що початково на рівні органів державної влади жодних заходів, спрямованих на охорону об'єктів культурної спадщини, не передбачалося. У певному сенсі держава почала долучатися до пам'яткоохоронної діяльності в період входження земель, належних до території України, до складу російської імперії, однак ці спроби мали дещо хаотичний характер. На означену ситуацію впливало також те, що пам'ятки однаковою мірою перебували як під опікою різних державних структур, так і в приватній власності чи володінні. Це, вочевидь, унеможливлювало навіть базову систематизацію діяльності щодо їх охорони. Відповідно й на нормативному рівні не було належної впорядкованості:

«здійснення заходів з охорони пам'яток відбувалося на підставі окремих, не пов'язаних один з одним законодавчих актів» (Денисенко, Івакін, Катаргіна, Ковпаненко, Кот & інші, 2015, с. 9).

Першою загальноукраїнською інституцією, яка мала на меті виявлення та вивчення історичних джерел, можна вважати Тимчасову комісію з розгляду давніх актів, створену 31 травня 1843 року. Вже від 1859 року розпочала свою роботу Імператорська археологічна комісія; до її повноважень, серед іншого, належали розшук старожитностей, збирання відомостей про пам'ятки старовини в межах території держави та їх наукова оцінка (Худолей, 2011, с. 163).

Радянська влада, незважаючи на деклароване ще у 1918 році прагнення вберегти культурну спадщину від масового розграбування²⁷, долучила питання охорони пам'яток до переліку справ державного значення лише у другій половині 1920-х років.

На виконання означеної мети у 1926 році Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом і Радою Народних Комісарів УРСР затверджено «Положення про пам'ятники історії й природи». Це перший спеціалізований документ загального значення, який, охопивши собою положення попередніх нормативно-правових та управлінських актів у відповідній сфері, продовжував фактично діяти упродовж наступних двадцяти років.

До основних новацій даного Положення належало не лише встановлення чіткого розподілу пам'яток за категоріями республіканського та місцевого значення, але й формування засад державного фінансування діяльності з їх охорони, чого раніше зроблено не було (Законодавство про пам'ятники історії та культури, 1970, с. 27–32).

У тексті Закону УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» від 13 липня 1978 року вже маємо чітко визначену систему державного управління відповідною галуззю, окре-

²⁷ Початково радянська влада, закликаючи робітничо-селянські маси до повстанської боротьби, сприяла руйнуванню маєтків заможних людей (у їх розумінні панів) та старовинних споруд, які слугували для зберігання цінних культурних надбань. Означені процеси того часу набули таких загрозливих масштабів, що керівники місцевих органів влади видавали розпорядження, спрямовані на те, щоб хоч якось мінімізувати подібні явища та зберегти культурну спадщину. Так, у лютому 1918 р. Катеринославський губернський виконавчий комітет рад видав розпорядження «Про заходи охорони творів мистецтва і науки».

мо прописано базові положення стосовно компетенції виконавчих комітетів місцевих Рад народних депутатів та спеціально уповноважених державних органів охорони пам'яток історії та культури. З означеного нормативно-правового акта висновується також теза стосовно тотальної панівної ролі держави в усіх сферах суспільства, що вже неодноразово було озвучено в багатьох виданнях — як суто наукового, так і популярного характеру, виступах фахівців-істориків у національних засобах масової інформації, інтернет-виданнях, персональних блогах тощо.

У даному контексті знаходимо її підтвердження в ст. 10 названого Закону, якою визначено поняття «державний контроль за охороною і використанням пам'яток історії та культури», який, зокрема, зводився до забезпечення виконання всіма уповноваженими органами, включно з громадськими підприємствами, організаціями, установами та громадянами, обов'язків із додержання встановленого порядку охорони, використання обліку і реставрації пам'яток, а також інших правил, передбачених союзним та республіканським законодавством (Про охорону і використання пам'яток історії та культури, 1978).

Таким чином, упродовж майже всього періоду радянської України, за винятком початкових етапів її становлення та утвердження на відповідних територіях, трактування ролі держави у питаннях охорони культурної спадщини зводилося до наділення її функціями «суворого» ідеологічного контролера, який водночас наглядає і карає в разі виявлення порушень.

Як нині означено роль держави в пам'яткоохоронних процесах? З формального боку це здійснюється шляхом визначення системи уповноважених органів державної влади, на які покладено управління сферою охорони культурної спадщини, та детального описання належних їм функцій. У процесі аналізу нормативно-правової основи діяльності з охорони культурної спадщини вже було наголошено на змісті базових положень профільного Закону, у яких лівову частку приділено саме питанням управління даною сферою, що відобразилося в окремому розділі — «Управління охороною культурної спадщини» та статті, де наявна пряма вказівка на державу як спеціального суб'єкта такої діяльності — «Державне управління у сфері охорони культурної спадщини».

Виходячи зі змісту означених норм, висновується наявність у нашої державі трирівневої (вертикальної) системи органів, уповноважених здійснювати охорону культурної спадщини:

- центральний (включає КМУ, як вищий державний орган виконавчої влади в даній сфері, та МКІП²⁸, хоча додатково планувалося створення щонайменше ще двох центральних органів виконавчої влади, однак до цього часу вони не функціонують. У цьому сенсі варто зауважити, що ВРУ, як єдиний орган законодавчої влади, також наділена окремим повноваженням — затверджувати «Перелік пам'яток, які не підлягають приватизації» відповідно до ст. 18 Закону);

- регіональний (обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації);

- місцевий (районні державні адміністрації, виконавчий орган сільської, селищної та міської ради).

Надалі, в межах ст. 4–6 Закону, наведено перелік їх компетенцій.

У даному сенсі варто наголосити навіть не так на безпосередньому означенні повноважень (вони і без того наведені в уже згаданому розділі Закону за кожним наступним щаблем вертикалі цих органів), як на специфіці побудови таких переліків.

Переважно вона зводиться до їх вичерпності для КМУ, оскільки загалом для даного органу відповідно до ст. 4 Закону їх перелік обмежено до семи повноважень, та своєрідно сформованої невичерпності для усіх інших спеціально уповноважених органів охорони культурної спадщини. Цим поняттям охоплюються центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізацію державної політики у сфері охорони культурної спадщини, орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим, органи охорони культурної спадщини обласних, Київської та Севасто-

²⁸ Відповідно до Положення про Міністерство культури та інформаційної політики України, затвердженого Постановою КМУ від 16 жовтня 2019 року № 885, на даний час «МКІП є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах відновлення та збереження національної пам'яті, мистецтв, охорони культурної спадщини, музейної справи, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей ...».

польської міських державних адміністрацій, районних державних адміністрацій, виконавчих органів сільських, селищних, міських рад у сфері охорони культурної спадщини.

Показником зазначеної невичерпності є використання загальною типових формулювань — «здійснення інших повноважень, передбачених законом та покладених на нього актами Президента України» (ч. 1 п. 25 ст. 5 Закону) та «здійснення інших повноважень відповідно до закону» (ч. 1 п. 23 ст. 6 Закону, ч. 2 п. 22 ст. 6 Закону). Отже, для даних органів охорони культурної спадщини їх компетенції не обмежуються виключно ст. 5–6 Закону.

Власне, назване вище рішення було обумовлене метою більш оперативного реагування на динаміку перспективних змін національного законодавства, як загального, так і галузевого. Також їх можна позитивно оцінити в світлі суспільних трансформацій, які було важко досягнути під час початкової розробки Закону та відповідних переліків.

При цьому кількісний показник повноважень МКІП, яке згідно з Положенням «забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах...культурної спадщини, музейної справи, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей» (Деякі питання діяльності МКІП, 2019, 16 жовтня), є порівняно вищим — 40 позицій, аніж для інших спеціально уповноважених органів охорони культурної спадщини — 24 і 22 відповідно. Хоча варто також враховувати додаткову можливість їх розширення за рахунок описаних вище обставин.

Змістова складова відповідних повноважень додатково окреслює погоджувально-контролювально-каральну роль держави у питаннях сфери охорони культурної спадщини, оскільки більшість з них зводиться саме до активних форм поведінки та їх специфічного діяльнісного характеру: «затвердження науково-проектної документації...», «погодження програм та проєктів...», «призначення відповідних охоронних заходів...», «надання дозволів на відновлення земляних робіт», «контроль за виконанням цього Закону...», «видання розпоряджень та приписів щодо охорони пам'яток місцевого значення...», «застосування фінансових санкцій...» тощо.

Загалом лише декілька визначених повноважень МКІП створюють формальні підстави для подальшої сутнісної трансформа-

ції ролі держави в означеній діяльності. До них, на наше переконання, належать координація робіт з виявлення, дослідження та документування об'єктів культурної спадщини та формування і розміщення державного замовлення, укладення з цією метою контрактів на виявлення, дослідження, консервацію, реставрацію, реабілітацію, музеєфікацію, ремонт, пристосування пам'яток.

Саме вони є найбільш адаптованими з огляду на потребу подальшого більш активного впровадження у пам'яткоохоронну сферу принципів державно-приватного партнерства, що сприятиме довгостроковій взаємовигідній співпраці держави та приватних партнерів у площині перспективного відновлення національної культурної спадщини, а також її пристосування до реалій суспільного життя.

Оскільки попередньо вже наголошувалося на співвідношенні культурної та археологічної спадщини як цілого та частини, то й управління останньою здійснюється за тими самими принципами та тією самою системою державних органів, як і у випадку з культурною спадщиною. Це повною мірою засвідчує ревізія положень Закону України «Про охорону археологічної спадщини», зокрема Розділу II «Державне управління археологічною спадщиною» (Про охорону археологічної спадщини, 2004).

До слова, науковці та практичні працівники пам'яткоохоронної сфери неодноразово наголошували на недосконалостях актуальної системи управління охороною культурної спадщини нашої держави, що є цілком закономірним, зважаючи на такі обставини. Так, у тексті аналітичної записки Національного інституту стратегічних досліджень було влучно наголошено на тому, що державна система управління охороною культурної спадщини була суттєво дезорганізована Законом України від 16 жовтня 2012 р. (Інституційні та правові проблеми збереження культурної спадщини, 2019). Це оприявилось у тому, що даний нормативно-правовий акт розширив перелік органів виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері охорони культурної спадщини — з одного центрального органу до щонайменше двох (Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Міністерства юстиції України, Міністерства культури України, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність

яких спрямовується та координується через відповідних міністрів, а також Державного космічного агентства України, 2012).

Таким чином, у державній системі управління аналізованою сферою визначено основний «центральный орган виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини», але названим вище законом його було змінено на «центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері охорони культурної спадщини» (тобто відповідно до актуальних змін їх уже може бути щонайменше два), а органи охорони культурної спадщини місцевого самоврядування взагалі вилучено з переліку.

Однак у практичній площині продовжував діяти лише один такий центральний орган — МКІП. У результаті тривалих бюрократичних перипетій 16 червня 2021 року уряд, через відновлення дії постанови КМУ № 1185 від 24 грудня 2019 року, надав правові підстави для початку роботи ще двох центральних органів виконавчої влади — Державної служби охорони культурної спадщини та Державної інспекції культурної спадщини.

Перший мав би опікуватися дозвільними та адміністративними послугами у сфері охорони національної культурної спадщини, управляти окремими культурними інституціями (у тому числі музейними комплексами), реалізовувати політику держави щодо повернення в Україну незаконно вивезених культурних цінностей. На другий орган виконавчої влади покладалося здійснення лівової частки функцій стосовно нагляду та контролю у сфері охорони культурної спадщини. Таким чином, це мало забезпечити раціональний розподіл контрольно-наглядових та дозвільно-погоджувальних функцій між МКІП, центральними та місцевими органами охорони культурної спадщини. У глобальному розумінні це мало б сприяти подальшому реформуванню національної системи державного управління в частині стратегічного розмежування повноважень між владними інституціями.

У підсумку, попри гучні заяви в засобах масової інформації, на даний час зазначені Державні служба та інспекція так і не розпочали свою повноцінну діяльність, положення про них втратили свою чинність на підставі Постанови КМУ «Деякі питання центральних органів виконавчої влади у сфері культури» № 3 від

12 січня 2022 року, а назви, відповідно, вилучені з переліку «Інші органи виконавчої влади» на офіційному Єдиному веб-порталі органів виконавчої влади України.

Стосовно реалізації управлінських функцій держави в сфері охорони культурної спадщини на місцях, то практичний аспект даного питання видається порівняно складнішим, ніж його формальне «вирішення» на національному законодавчому рівні.

Отже, детально оглянувши інформацію стосовно системи органів охорони культурної спадщини відповідно до всіх областей України, можемо зауважити таке. У сучасних умовах на рівні окремих департаментів охорону культурної спадщини здійснює тільки Київська міська державна адміністрація — Департамент охорони культурної спадщини. У всіх інших випадках у 13 областях²⁹ діють Департаменти, компетенція яких охоплює, зокрема, управління сферою культури, туризму чи іншими дотичними питаннями (у цьому випадку в їх складі створено окремі профільні управління), в інших 10 областях³⁰ — управління, в структурі яких функціонують відділи чи сектори відповідного спрямування.

Натомість у двох областях — Херсонській та Вінницькій, узагалі не було ідентифіковано окремих структурних підрозділів (знову ж таки на момент фіналізації даного дослідження), які б могли опікуватися питаннями охорони культурної спадщини. Стосовно останньої області є певне уточнення — в межах Департаменту гуманітарної політики діє Управління культури та креативних індустрій, однак у його структурі відсутні відокремлені підрозділи — відділи чи сектори, на які б покладался функціонал, дотичний до пам'яткоохоронної сфери.

Таким чином, на регіональному рівні маємо очевидну картину — зберігається тенденція стосовно того, що в обласних державних адміністраціях (за умов воєнного стану — обласних військових адміністрацій) відсутня узгодженість у формуванні спеціалізованих пам'яткоохоронних органів. Вони існують у різних організа-

²⁹ До їх числа належать Вінницька, Волинська, Закарпатська, Запорізька, Кіровоградська, Київська, Львівська, Одеська, Полтавська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька, Чернігівська області.

³⁰ Включає Дніпропетровську, Донецьку, Житомирську, Івано-Франківську, Луганську, Миколаївську, Рівненську, Сумську, Чернівецьку, Черкаську області.

ційних формах, мають відмінний правовий статус та порівняно невисоку, виходячи з інформації, розміщеної на їх офіційних інтернет-ресурсах, чисельність кадрового складу. Проте означена ситуація жодним чином не сприяє ні кількісному, ні якісному виконанню ними тих повноважень, які покладено на дані органи відповідно до чинного законодавства про охорону культурної спадщини.

Окремо належить означити питання державних (державних цільових) програм у сфері охорони культурної спадщини. Це обумовлено тим, що формально, виходячи з положень чинного Закону, в системі заходів з управління означеною сферою МКІП у тому числі належить розроблення та погодження державних програм з охорони культурної спадщини, затвердження державних норм та правил з питань охорони культурної спадщини, іншим органам охорони культурної спадщини — організація розроблення та погодження відповідних програм з охорони культурної спадщини.

Сутнісно державна цільова програма є комплексом взаємопов'язаних завдань і заходів, які спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, які здійснюються з використанням коштів Державного бюджету України та узгоджені за термінами виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням (Про державні цільові програми, 2004).

Таким чином, огляд відповідних програм, які є свідченням не лише бачення державою того, які рішення необхідно обирати для вирішення пам'яткоохоронної проблематики, але й наявності чи відсутності прямого взаємозв'язку у публічній системі декларованого та виконаного нею, становлять важливу складову практичного означення ролі держави в діяльності з охорони культурної спадщини.

Безумовно, на рівні публічних заяв анонсовано здійснення значної частини заходів, спрямованих на охорону культурної спадщини. Однак фактично переважна їх більшість так і залишилася лише «на папері» — як перспективна планова документація. До цього спричинила також відсутність усталеної практики широкого інформування громадськості про значення пам'яток для національної культури, не означувалося, у чому сутнісно полягає їх

роль, з якої причини на державу покладено обов'язок вживати заходів для охорони та збереження таких об'єктів.

У межах держави не здійснювалася систематична роз'яснювальна та просвітницька робота відповідної спрямованості, хоча проведення таких заходів неодноразово декларувалося на широкий загал у межах різноманітних державних цільових програм. Зрештою це призвело до того, що до 23 лютого 2022 року культурна спадщина не була тією основою, довкола якої можна було б вибудувати потужний культурологічний контекст, спрямований на єднання українців довкола національних символів-святинь.

Аналіз національного законодавства у межах Урядового порталу за період з 1 січня 2018 до 1 грудня 2023 року не виявив державних цільових програм «спеціального» призначення, спрямованих на охорону культурної спадщини та підтримку відповідної сфери. Це свідчить про те, що в означений період діяльність щодо її збереження, на жаль, не належала до пріоритетних напрямів державної політики.

Автори фахового аналітичного матеріалу «Аналіз проблем у законодавчому регулюванні збереження та управління культурною та природною спадщиною в Україні» дослідили державні програми відповідного спрямування і більш ранніх періодів.

Відповідно до дат їх фактичного затвердження можна умовно поділити ці програми на дві групи:

- періоду 1999–2004 років;
- періоду 2013–2017 років (Аналіз проблем у законодавчому регулюванні збереження та управління культурною та природною спадщиною в Україні, 2018, с. 31–40).

У підсумку, перший охоплює чотири програми, які безпосередньо стосувалися охорони культурної спадщини³¹. Загалом їх поєднує визначений термін для реалізації (у середньому він варі-

³¹ Програма відтворення видатних пам'яток історії та культури України, затверджена 23 квітня 1999 року; Комплексна програма паспортизації об'єктів культурної спадщини на 2003–2010 роки, затверджена 9 вересня 2002 року; Державна програма охорони та збереження нематеріальної культурної спадщини на 2004–2008 роки, затверджена 23 грудня 2004 року; Загальнодержавна програма збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004–2010 роки, затверджена 20 квітня 2004 року.

ювався у межах від 5 до 7 років) та те, що жодна з них не була продовжена на більший термін. Це може свідчити як про досягнення заявлених програмних цілей, хоча об'єктивного звітування та механізмів для перевірки за кожною з них застосовано не було, так і можливу непослідовність відповідних управлінських рішень, чому не надали належної уваги.

За другим періодом маємо одну державну програму та чотири стратегії, однак у назві жодної з них культурну спадщину прямо означено не було³². Окрім того, наявна специфіка й у визначенні їх тривалості — у двох стратегіях його взагалі не визначено, натомість є вказівка лише на довгостроковість. Стосовно їх конкретних часових меж, то одна була розрахована на 7 років, інша — на 10 років, а державна програма — на 5.

На місцевому рівні побутує практика ухвалення цільових та комплексних програм у сфері культури, різною мірою дотичних до питань охорони культурної спадщини. Але враховуючи суто локальний характер, а також відсутність практики відкритого доказового звітування про хід та результати реалізації, у контексті даного дослідження ми не будемо детально акцентувати на їх характеристиках та змісті. Та якщо враховувати загальну «вагу» всіх означених програми в межах усієї держави, як не прикро було б це визнавати, переважна більшість з них не мала суттєвого практичного впливу на розвиток пам'яткоохоронної сфери.

Якщо ж брати до уваги ті з них, які мали реальний вплив на сферу охорони культурної спадщини, то варто наголосити навіть не на державних програмах, а на окремих проєктах, ініційованих або підтримуваних державними інституціями.

До їх числа належать Президентська програма «Велике будівництво» та впроваджуваний у її межах цільовий проєкт «Велика реставрація». Загалом це реалізація указу Президента України

³² Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року, затверджена 6 серпня 2014 року; Довгострокова стратегія розвитку української культури — стратегія реформ, затверджена 1 лютого 2016 року; Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні, затверджена 15 травня 2013 року; Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року, затверджена 16 березня 2017 року; Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на 2016-2020 роки, затверджена 23 серпня 2016 року.

«Про заходи щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму» № 329/2020 від 18 серпня 2020 року. Попередньо даний проєкт був розрахований на 2021–2023 рр. та мав на меті не лише реалізацію загальнодержавних планів стосовно розбудови регіональної та туристичної інфраструктури, але й діяльність з відновлення/реставрації загалом 150 нерухомих об'єктів культурної спадщини — пам'яток архітектури чи містобудування національного або ж місцевого значення, що мало б сприяти їх перетворенню на привабливі туристичні дестинації.

До слова, упродовж 2021 року інформація стосовно даного проєкту неодноразово поширювалася в мережі Інтернет. І йдеться не лише про її висвітлення на офіційному інтернет-сайті МКІП (за даний період було більш як 22 інформаційні повідомлення, присвячені безпосередньо проєкту «Велика реставрація») та інших державних органів охорони культурної спадщини, але й профільних та комплексних інформаційних онлайн-виданнях.

Окремі активісти-пам'яткоохоронці на персональних сторінках у соціальних мережах, подаючи власну оцінку та коментарі, також повідомляли громадськість про хід його виконання та досягнуті результати. До слова, попередньо така потужна інформаційна рекламна кампанія не супроводжувала жоден публічний проєкт чи програму, спрямовані на охорону культурної спадщини. Водночас її оцінка була діаметрально протилежною, варіюючись від схвальних позитивних відгуків до конструктивної критики з боку фахівців-реставраторів.

А тепер трохи ближче до суті «Великої реставрації». Якщо коротко, то означений проєкт з відновлення пам'яток культурної спадщини передбачав виділення коштів з Державного бюджету України для потреб ремонтно-реставраційних робіт на цих об'єктах у межах території нашої держави, відбір яких здійснювався експертною радою на основі відкритого рейтингового оцінювання.

Незважаючи на те, що в квітні 2021 року до участі за результатами першого вибіркового етапу за програмою загалом було подано 211 заявок, уже тут почалися перші складнощі — початково передбачалося фінансування для відновлення не лише пам'яток, які цього об'єктивно потребують. Була ще одна важлива умова — вони

мали перебувати виключно в державній формі власності. У результаті до остаточного рейтингового оцінювання було допущено лише 109 з них. Ця ситуація обумовлена тим, що інші, які на той момент перебували в комунальній власності, взагалі не розглядалися як першочергові, адже це суперечило умовам, визначеним у Порядку відбору проектів, реалізованих у рамках «Великого будівництва», затвердженого Постановою КМУ №1214 від 9 грудня 2020 року.

Отже, відповідно до наказу МКІП № 337 від 18 травня 2021 року «Про затвердження переліку проектів, які будуть реалізовані в рамках програми „Велике будівництво”» у 2021 році, із запропонованого загального списку експертною радою було обрано 22 пам'ятки культурної спадщини для першочергового фінансування, підпорядковані переважно Міністерству.

Щоправда з метою оперативного реагування на означену ситуацію вже у травні 2021 року спільними зусиллями команди МКІП та за підтримки уряду сформовано та подано необхідні зміни до законодавства, які в липні 2021 року затвердили народні депутати.

Пізніше перелік «пріоритетних» об'єктів доповнювався, оскільки кожен регіон вносив свої пропозиції, зокрема враховуючи також громадську думку місцевих жителів. Причому зазвичай саме вона ставала вирішальною у даному питанні, оскільки люди брали активну участь в обговореннях пам'яток-претендентів та навіть виносили «кандидатури» на голосування в мережі (Обух, 2021, 24 грудня). Таким чином, через означені зміни, затверджені наказом МКІП № 639 від 11 серпня 2021 року, перелік об'єктів за програмою «Велика реставрація» було доповнено 7 пам'ятками комунальної власності, що вже були попередньо піддані рейтинговій оцінці.

Водночас у публічному інформаційному просторі маємо вельми суперечливі фахову та громадську оцінки якісних результатів першого етапу «Великої реставрації» об'єктів культурної спадщини, здійсненої упродовж 2021 року. Зокрема, у публікації, присвяченій практичним аспектам «Великої реставрації», автор навела бачення деяких фахівців відповідної сфери стосовно специфіки реставраційних робіт на окремих пам'ятках, зокрема в Жовківському та Чортківському замках, а також церкві Зіслання Святого Духа у Колочаві, де фахівці відверто нарікали на їх неналежне

виконання підрядниками, що призводило до змін у первісному історичному вигляді даних об'єктів. Однак тут же наводилися і фактові висловлювання пам'яткознавців, які свідчили про позитивну оцінку робіт з відновлення інших нерухомих пам'яток — Софії Київської, Качанівського палацу та Хотинського замку (Білаш, 2022, 21 січня).

На наше переконання, найбільш «проблемним місцем» аналізованої програми є порівняно короткий проміжок часу, відведений для її виконання та відсутність широких можливостей для якісного відбору підрядників на виконання необхідного спектра робіт у межах сформованої системи публічних закупівель.

Якщо у кожному поточному календарному році значну частину часу відведено на проведення формальних процедур (у тому числі рейтингування проєктів, ухвалення відповідних рішень, проведення процедур публічних закупівель послуг підрядників за кошти державного бюджету, укладання з ними прямих договорів тощо), то скільки ж його тоді лишається на реставрацію в «чистому» вигляді? І якщо є певне завдання максимально зберегти первісний стан пам'ятки архітектури³³, то терміни проведення робіт на даному об'єкті можуть вимірюватися навіть не місяцями, а роками і їм має передувати істотна підготовча робота — створення науково-проектної документації.

Окремо про підрядників. Якщо не надто заглиблюватись у визначений чинним законодавством порядок та підходи до закупівель робіт чи послуг за кошти держави, то варто зауважити, що дане питання на рівні профільного закону не передбачає якоїсь специфічної процедури закупівель саме для потреб пам'яткоохоронної сфери. Тобто це може нести за собою суттєві практичні загрози, зокрема укладення угоди з виконавцем-переможцем процедури закупівлі, який суто з формального боку відповідає усім необхідним вимогам тендерної документації замовника, однак фактично не зможе забезпечити їх якісне проведення, а основною його перевагою є найнижча запропонована вартість за надавані послуги.

³³ Йдеться саме про реставрацію як максимально можливе відновлення та збереження об'єкта в його дійсному вигляді, яку не варто ототожнювати з реконструкцією, яка може передбачати внесення певних конструктивних змін до його автентичного стану.

У цьому сенсі дослідниця архітектурної спадщини кандидатка історичних наук у галузі пам'яткознавства К. Гончарова наголосила, що поширеними є випадки, коли до участі в процедурах публічних закупівель допускають учасників-підрядників за сертифікатом єдиного зразка, який є спільним як для реставраторів, так і для будівельників (Білаш, 2022, 21 січня). Фактично це урівнює їх у «професійному» полі та може призвести до того, що роботи здійснюватимуть фахівців, які не мають досвіду реставрації пам'яток. Варто зважати й на те, що навіть придбання послуг відомих підрядників-реставраторів поза межами електронної системи публічних закупівель не гарантує якості виконуваних ними робіт і не може забезпечити від задіяння корупційних схем.

Також очевидним у контексті «Великої реставрації» є вплив повномасштабного вторгнення ворога на територію України, що хронологічно припало на другий та третій роки його реалізації. Цілком зрозумілим є те, що за цих умов не лише актуалізувалися питання перерозподілу бюджетного фінансування для сектора оборони та, відповідно, нестача необхідних коштів, а й постала потреба комплексної зміни попередньо визначених підходів до планових заходів з реставраційно-відновлювальних робіт – нині важливо здійснювати їх там, де у цьому виникає екстрена потреба.

Отож не можна дати однозначну оцінку «Великій реставрації». Конкретна цілеспрямована діяльність держави (а не суто декларування певних майбутніх звершень) у напрямку реставрації та відновлення об'єктів культурної спадщини належить до здобутків сучасного пам'яткоохоронного періоду. Водночас вона потребує не лише використання більш виважених професійних підходів, особливо коли йдеться не про термінові аварійні роботи щодо ординарних будівель чи споруд, а про прагнення зберегти фактичний стан та автентичний вигляд унікальних пам'яток — зразків архітектури та містобудування, але й вагомого залучення громадськості — як для відкритого обговорення відверто «слабких» місць програми, так і пошуку дієвих інструментів для контролю за її виконанням на місцях.

2.3. Участь громадськості в охороні пам'яток: від теорії до практики

Чому ж актуалізується проблематика участі громадськості в пам'яткоохоронній діяльності, адже попередньо було наголошено на вагомій ролі держави в означених процесах сучасного періоду? Пошуки відповіді на питання вкотре спрямовують нас до історичних витоків, а саме до формування та становлення національного пам'яткознавства.

Під час огляду історичної ретроспективи сутнісно-рольового сприйняття об'єктів культурної спадщини вже дотично наголошувалося на неоднозначності початкової ролі та участі державних інституцій в означених процесах, оскільки саме громадськість — спершу окремі впливові персоналії, а потім ініціативні об'єднання свідомих освічених людей (важливо, що не структури, створені та фінансово заохочувані державою) почали виявляти особливу зацікавленість пам'ятками історії та культури в контексті їхніх прагнень з'ясувати істинні зв'язки між минулим та сучасністю як невід'ємних складників тернистого шляху до утвердження власної національної ідентичності. Саме наукові товариства, гуртки та інші громадські об'єднання подібного типу розпочали свою активну діяльність у першій половині XIX ст., ініціюючи наукові дослідження нерухомих об'єктів культурної спадщини, зокрема археологічні розвідки та розкопки у межах ареалу означених об'єктів. Першим таким об'єднанням південної частини території України називають Одеське товариство історії та старожитностей, започатковане у 1839 році (Горбик & Денисенко, 2003, с. 145). Воно мало своїм завданням виявлення, вивчення, збереження та опис пам'яток відповідного регіону. І названі програмні цілі, незважаючи на численні зміни та трансформації статутних документів товариства, залишалися незмінними фактично до припинення його діяльності в 1922 році.

На Правобережній Україні означена діяльність зосереджувалася довкола закладів вищої освіти. Це цілком закономірно, оскільки саме університети тривалий час були тими осередками, які не лише виконували свою основну функцію — освітню, але й об'єднували в своїх стінах талановитих педагогів, громадських діячів та науковців у їхньому прагненні продукувати нові знання

та розвивати національну дослідницьку сферу. Так, у 1835 році за участі науковців та археологів-початківців при Університеті св. Володимира було створено Тимчасовий комітет з дослідження старожитностей, який опікувався виключно питаннями археологічних досліджень.

У контексті дослідження та збереження старовинних документів вагомою була роль літературних наукових та історичних товариств, що діяли в різних регіонах тогочасної України. Зокрема, варто виокремити Літературне товариство імені Т.Г. Шевченка (від 1892 року — Наукове товариство імені Т.Г. Шевченка), Історичне товариство Нестора-літописця, Харківське історико-філологічне товариство.

Загалом в означений період національної історії такі об'єднання не мали єдиних підходів ні стосовно поняття об'єктів культурної спадщини (на той час іменованих старожитностями чи пам'ятками старовини), ні щодо окреслення кінцевої мети власної діяльності. Зазвичай їх діяльність мала ситуативний локальний характер у контексті проведення археологічних розвідок у межах окремих територій, населених пунктів або ж досліджувалися лише певні види пам'яток.

У другій половині XIX — на початку XX ст. дослідження пам'яток культури та природи починають становити об'єкт зацікавленості інших об'єднань, в тому числі краєзнавчих осередків, які спільними зусиллями небайдужих науковців та практиків досліджували відповідну проблематику на місцях. Та від початку Першої світової війни зазначена діяльність громадських інституцій дещо послабилась, увагу більшою мірою було зосереджено на дослідженні стародавніх документів та популяризації відомих знань про історичне минуле (Горбик & Денисенко, 2003, с. 148).

Проте очевидним є той факт, що не варто ігнорувати вплив минулих поколінь на становлення нинішнього суспільства. Широкі верстви населення за допомогою відповідних інституцій різних історичних періодів — громадські об'єднання, рухи чи політичні партії, представляючи інтереси значної частини свідомого суспільства, активізували кардинальні, навіть у прямому сенсі цього слова революційні перетворення.

Такі об'єднання, незважаючи на відсутність їх прямої залежності від держави (адже в іншому випадку це вже створювало б

підставу для зміни їх юридичного та фактичного статусів), були і є інструментом для підтримки стабільних зв'язків між державою та громадянським суспільством. Вони демонструють здатність впливати на державні інституції, виступаючи певним обмежувальним механізмом, який потенційно спроможний убезпечувати суспільство від необґрунтованого втручання держави у провідні сфери публічного життя.

Національний науковий доробок, присвячений дослідженню проблематики участі громадськості в охороні об'єктів культурної спадщини, на даний час не відзначається вагомими фундаментальними складниками. Публікації більшою мірою спрямовані на означення відповідного історичного контексту. Йдеться як про загальний огляд інституційного становлення охорони та збереження національної культурної спадщини, так і про більш спеціалізовану проблематику, зокрема у частині участі в означеній діяльності громадських організацій чи інших спільнот або ж означення здобутків відомих діячів у даній царині.

Автори окремих наукових публікацій досліджували питання взаємодії органів державної влади та громадськості в спільній справі охорони культурної спадщини (Мещеряков В. «Формування моделі взаємодії органів публічної влади, громадськості та приватного сектора у сфері охорони історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури в регіонах»), громадського контролю в означеній сфері (Менська О. «Інститут громадських інспекторів у сфері охорони культурної спадщини як інструмент громадського контролю в Україні»).

Водночас у контексті дослідження сучасного *стану та перспектив пам'яткоохоронної діяльності нашої держави* не втратило актуальності твердження, що потребують більш ґрунтового дослідження сучасні форми участі як окремих громадян-активістів, так і їхніх ініціативних об'єднань в охороні культурної спадщини та способи їх практичної реалізації (Міщенко, 2020, с. 136).

В умовах агресивної війни означені питання набувають ще більшої важливості, адже в практичному аспекті часто виникає потреба вживати невідкладних заходів, зокрема з метою «фізичного» убезпечення нерухомих об'єктів культурної спадщини від реальної загрози, що не в усіх випадках може реалізовуватись виключно державними інституціями самостійно, без залучення представни-

ків громадського сектора. Варто також зважати на ситуації, коли означені заходи є необхідними та невідкладними, але їх не здійснюють (або ж їх не можуть ініціювати там, де для цього потрібно ухвалювати окремі управлінські рішення) уповноважені органи державної влади чи відповідальні особи через непереборність очевидних причин, зокрема якщо йдеться про обмеження чи призупинення їх роботи на тимчасово невідконтрольних або окупованих ворогом територіях.

Проте як у майбутній перспективі повоєнної відбудови, так і в більш-менш стабільних умовах мирного часу однаково важливо налагодити дійові інструменти для інформування про їх поточний стан чи загрози, а також інше практичне сприяння з боку представників громадськості на місцях у досягненні спільної мети — збереження національного культурного надбання. Це обумовлено тим, що в багатьох випадках об'єкти культурної спадщини територіально розміщені у доволі віддалених місцевостях, де об'єктивно відсутня можливість забезпечити невідкладні заходи уповноважених органів з оперативного контролю.

Для подальшого дослідження варто насамперед з'ясувати зміст поняття «громадськість», а також те, які категорії суб'єктів воно охоплює, зокрема коли йдеться про охорону культурної спадщини нашої держави. До слова, Закон не оперує спеціальним поняттям «громадськість» саме для потреб аналізованої сфери, на даний час його не означено й на рівні інших нормативно-правових актів. При цьому розробкою загального контексту та законодавчих основ даної дефініції в сучасних умовах займалися національні фахівці сфери державного управління, правознавці та політологи. Акцентуючи переважно на відсутності єдиного підходу до визначення дефініції громадськості, вони зазвичай пропонували змістово суголосні, а також цілком прийнятні варіанти його текстуального формулювання.

Відповідно до цього, а також з огляду на найбільш ємкі (в розумінні якісного описання та наведеного видового складу суб'єктів) визначення даної дефініції, видається більш доречним використання того, що його запропонував В. Московець а саме:

«це соціально-активна частина суспільства (організована сукупність людей), яка за певних обставин так або інакше згуртувалася навколо конкретних спільних інтересів та яка на добровіль-

них засадах бере участь у суспільно-політичному житті країни, визначає основні напрямки його розвитку, користується великим впливом, повагою» (Московець, 2011, с. 633).

Прикметним є те, що у зазначеній науковій статті автор наголосив ще на одному важливому аспекті — кількісно-якісному з'ясуванні складу громадськості. Відповідно, його позиція відобразилася у тому, що громадськість може охоплювати як одну особу, так і більшу кількість фізичних чи юридичних осіб, їх об'єднань, організацій або груп, які діють, зокрема, з метою захисту своїх законних прав, свобод та інтересів у різних сферах (йдеться й про сферу політики, економіки, культури). Це цілком доречно заувага, що може бути актуальною і для пам'яткоохоронної сфери — на практиці відомі випадки долучення до позапланових заходів з охорони об'єктів культурної спадщини окремих свідомих активістів.

На даний час, незважаючи на очевидну означеність у тексті Закону системи управління охороною культурною спадщиною (що є фактичним визначенням ролі держави в цих процесах), як уже зазначалося — шляхом встановлення меж компетенції для різних видів спеціально уповноважених органів із впровадження відповідної діяльності, роль громадськості в ньому сформульовано досить фрагментарно. Відповідно шлях до вирішення даного питання пролягає через ґрунтовний аналіз положень окремих його статей. Переважно йдеться про такі норми — ст.7–11 Закону. Ними передбачено, зокрема, можливість для названих вище органів залучати певні категорії осіб та інституції до наглядової діяльності за станом зберігання та використання пам'яток, їхніх територій і зон охорони, охоронюваних археологічних територій, історичних ареалів населених місць, умови участі фізичних та юридичних осіб в охороні культурної спадщини, а також можливостей безперешкодного доступу до пам'яток та їх екскурсійного відвідування (Про охорону культурної спадщини, 2000).

Не вдаючись до банального відтворення буквено-текстуального наповнення зазначених законодавчих положень, спробуємо, з огляду на їх зміст, охарактеризувати якісний аспект поняття громадськості в сфері охорони культурної спадщини.

Видові категорії суб'єктів, які охоплюються поняттям «громадськість». Відповідно до ст. 7 надається можливість залучення

провідних учених та висококваліфікованих фахівців-практиків для розгляду наукових рекомендацій і пропозицій щодо розроблення основних напрямів розвитку охорони культурної спадщини, обговорення найважливіших програм, проектів з питань охорони культурної спадщини у складі науково-методичних рад. А також, стосовно цих же категорій фахівців, але з іншою метою — для погодженого вирішення питань щодо охорони культурної спадщини на обласному та місцевому рівнях (на територіях областей, міст Києва та Севастополя, інших населених пунктів, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій) у складі консультативних рад.

У цьому сенсі варто брати до уваги, що Законом не конкретизовано інституційну належність, так само як і порядок залучення та особливості процедур відбору названих суб'єктів³⁴. Таким чином, вони не безумовно належать до громадськості. Це може відбуватися виключно за умов, якщо провідні вчені чи висококваліфіковані фахівці-практики за посадою не є представниками державних установ чи будь-яких інших інституцій, спеціально уповноважених та фінансованих за кошти державного бюджету. Натомість даний юридичний факт може передбачати часткове ситуативне делегування їм державою своїх функцій у сфері охорони об'єктів культурної спадщини саме в межах затверджених посадових інструкцій.

Таким чином, варто брати до уваги лише інституції комунальної чи приватні власності, які є «роботодавцями» для означених фахівців, де вплив (включно з фінансовим впливом) держави відсутній або зведений до мінімуму, або ж є відповідними суб'єктами як окремі незалежні фахівці чи спеціалісти — надавачі послуг, які мають підтверджений рівень знань у досліджуваній сфері.

Із назви та змісту ст. 8 Закону висновується можливість залучення органами охорони культурної спадщини до роботи зі спостереження за станом зберігання та використання пам'яток, їхніх

³⁴ Визначено лише те, що науково-методичні ради діють на підставі положень (розуміємо це так — усталена форма для такого документа не передбачена або ж вона не є обов'язковою), затверджуваних відповідно центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони культурної спадщини та органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим, а консультативні ради — на підставі типового положення, що затверджується центральним органом виконавчої влади, відповідальним за забезпечення формування державної політики у сфері охорони культурної спадщини.

територій і зон охорони, охоронюваних археологічних територій, історичних ареалів населених місць таких суб'єктів: досвідчених фахівців у сфері охорони культурної спадщини, а також громадян на правах громадських інспекторів.

Під час розгляду зазначеного положення варто виокремити деяку проблематику. По-перше, вжите в ній формулювання не дає чіткого розуміння — чи тільки громадяни за замовчуванням залучаються до означеної діяльності на правах громадських інспекторів чи фахівці у сфері охорони культурної спадщини також можуть долучатись до неї в такому самому статусі — не окремо в спеціальному статусі «фахівець у сфері охорони...».

По-друге, відсутні жодні вказівки на означення специфіки правового статусу названих суб'єктів. Вочевидь, дане питання має належати до компетенції органів охорони культурної спадщини, але безпосередньо повноваження подібного змісту в ст. 5-6 сформульовано не було. Як варіант воно може охоплюватися за рахунок уже згадуваного у попередньому підпункті розширення повноважень — «здійснення інших повноважень відповідно до закону...».

Стосовно дослідження проблематики громадських інспекторів, то дані питання, зокрема, відображено у науковому доробку О. Менської. Науковиця наголошувала на тому, що ключові принципи організації роботи відповідних громадських інспекторів нині нормативно не врегульовані. У зв'язку з цим, на основі наукових досліджень, вона підтримала пропозицію розробити відповідний нормативно-правовий акт, «який дозволить викристалізуватися чітким напрямом для консолідації зусиль і координації спільних дій держави та небайдужої громадськості для мети збереження вітчизняного культурного надбання» (Менська, 2021).

Загалом інститут громадських інспекторів становить собою форму прямого (безпосереднього) громадського контролю, що оприявнює одну з визначальних ознак, притаманних демократичній державі, та є дійовим способом залучення громадськості до управління державними чи суспільними справами. Його правову основу становить значний масив нормативно-управлінських документів, однак до базових належить Постанова КМУ від 5 листопада 2008 року, № 976 «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади», якою

передбачено проведення інститутами громадянського суспільства, громадськими радами оцінки діяльності органів виконавчої влади на предмет ефективності прийняття і виконання ними відповідних рішень, підготовку пропозицій щодо розв'язання суспільно значущих проблем для їх врахування органами виконавчої влади у своїй роботі в межах громадської експертизи.

На даний час у нашій державі фактично лише на рівні деяких міст сформовано окремі складові нормативно-правової бази для забезпечення діяльності громадських інспекторів, зокрема затверджено відповідні положення. Так, у відкритому інформаційному просторі викладено Положення про громадських інспекторів з охорони об'єктів культурної спадщини м. Чернівці, ухвалене відповідною міською радою ще в травні 2009 року з метою залучення до охорони об'єктів культурної спадщини фахівців та волонтерів з числа містян саме в статусі громадських інспекторів.

Також маємо Положення про громадських інспекторів з охорони об'єктів культурної спадщини міста Києва, затверджене наказом Департаменту культури виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) від 15 квітня 2016 року, № 74. Рішення стосовно відновлення роботи громадських інспекторів з охорони культурної спадщини ухвалене також в Одесі 24 вересня 2020 року, чому передувало її припинення у 2018 році. При цьому рішенням виконавчого комітету Одеської міської ради також було затверджене відповідне Положення з метою залучення громадян до ефективної співпраці у сфері охорони культурної спадщини.

Акцентуємо увагу на таких питаннях –розглянуті вище положення не можна вважати такими, що були сформовані на основі єдиних принципів (у розумінні — на основі відповідного типового документа). Як їх змістове наповнення, так і специфіка побудови певною мірою різняться, однак у цілому вони не суперечать чинному Закону. У даному контексті вказівка на типові положення закріплена лише для консультативних рад провідних учених та висококваліфікованих фахівців-практиків, а його затвердження здійснює центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони культурної спадщини.

У питанні доступу до об'єктів культурної спадщини (ст. 9 Закону) зазначено, що право безумовного доступу до них зі спеціальною метою — обстеження, ознайомлення зі станом зберігання, характером та способом використання, ведення реставраційних робіт, одержання відповідних даних, наукового вивчення належить особам, уповноваженим на це органами охорони культурної спадщини. Однак поняття останніх та їх приналежність не конкретизовано, що вкотре наочно засвідчує наявність прогалин у чинному профільному Законі.

У тексті Закону серед усіх громадських організацій було спеціально виокремлено лише одну — Українське товариство охорони пам'яток історії та культури. Це випливає з того, що в ст. 10 у визначенні переліку інституцій, діяльності яких сприяють органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, маємо такі логічні ланцюжки від конкретного до загального — «діяльності Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, *інших громадських*, науково-дослідних, проектних організацій...» (виділено автором).

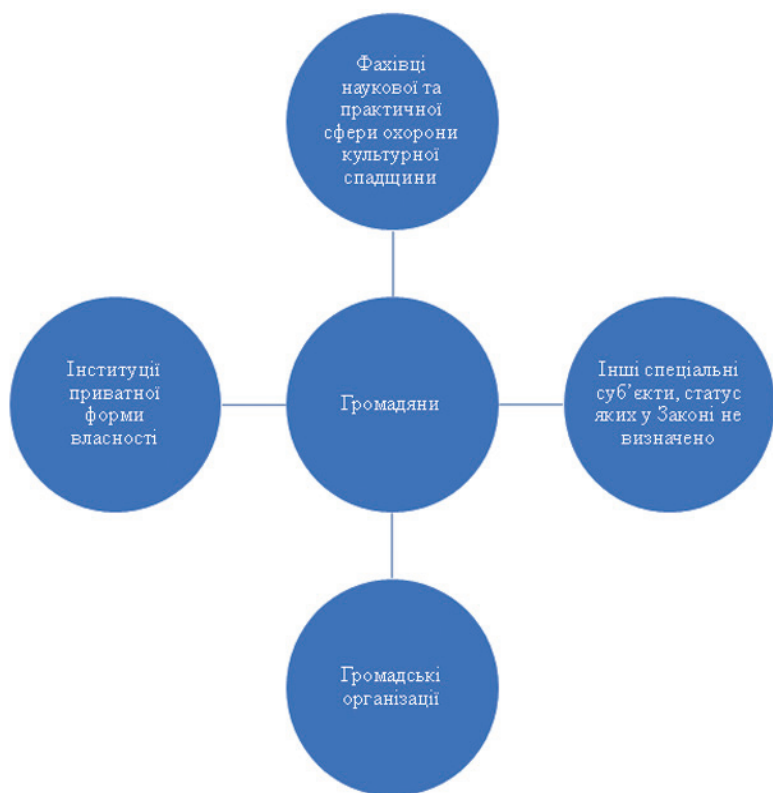
Названа вище інституція також згадується в ч. 2 ст. 11, де фактично означаються межі та ступінь її залучення до охорони культурної спадщини, зокрема в частині сприяння залученню широких верств населення до участі в означеній діяльності, здійснення пропаганди культурної спадщини та законодавства про її охорону, громадського контролю за її збереженням, використанням, консервацією, реставрацією, реабілітацією, музеєфікацією та ремонтом, сприяння роботі органів охорони культурної спадщини (Про охорону культурної спадщини, 2000).

Окремо належить наголосити на таких суб'єктах, як власник об'єкта культурної спадщини або особа, яка набула права володіння, користування чи управління нею, а також виконавець реставраційних робіт на даному об'єкті. До слова, дані питання означаються в межах окремого розділу Закону дотично до питань права власності на об'єкти культурної спадщини, адже вагома роль їх власника чи іншого добросовісного набувача у вирішенні безпосередніх питань охорони таких об'єктів є очевидною. Водночас саме форма власності, визначена стосовно кожного такого об'єкта, також має вагомий вплив, адже вона є вирішальною у долученні або ж не долученні його в контексті з'ясування сутнісної компоненти поняття «громадськість».

У ст. 17 Закону зазначено, що пам'ятка (крім пам'ятки археології) може перебувати у державній, комунальній або приватній власності. Отже, фактичним проявом участі громадськості в охороні відповідних видів об'єктів культурної спадщини національного чи місцевого значення буде лише у тому випадку, коли таким власником є приватна фізична особа, а відповідна діяльність не становить фактичне виконання обов'язків, покладених на неї як спеціального суб'єкта у межах укладеного охоронного договору чи положень чинного пам'яткоохоронного законодавства.

Схема 2

*Суб'єкти — представники громадськості
як учасники діяльності з охорони культурної спадщини
відповідно до Закону*

На основі ґрунтового аналізу змісту Закону ми дійшли до висновку, що поняттям «громадськість у сфері охорони культурної спадщини» фактично охоплюються п'ять основних видових категорій суб'єктів, що відображено у Схемі 2.

До слова, стосовно тих положень, які регулюють участь громадськості в охороні археологічної спадщини, то в однойменному законі їх було сформульовано у спосіб, загалом подібний до того, як було означено для потреб охорони культурної спадщини. А саме — шляхом вказівки на сприяння громадських організацій та громадян органам охорони культурної спадщини у проведенні практичних заходів з виявлення, вивчення, обліку та охорони об'єктів археологічної спадщини, популяризації серед населення знань про них та пам'яткоохоронного законодавства, а також здійснення означеними представниками громадськості контролю за станом збереження, використанням, консервацією та музеєфікацією пам'яток археології (Про охорону археологічної спадщини, 2004, ст. 13). І це є цілком закономірним, оскільки попередньо означено видову належність археологічної спадщини до культурної.

Таким чином, у контексті дотичності до громадськості, до фахівців наукової та практичної сфери охорони культурної спадщини належать провідні учені та висококваліфіковані фахівці-практики у складі науково-методичних чи консультативних рад на регіональному, обласному чи місцевому рівнях, однак за умови, що вони за посадою не є представниками державних інституцій. Означена умова актуальна також і у визначенні видової належності до представників громадськості осіб з числа досвідчених фахівців у сфері охорони культурної спадщини, незалежних груп спеціалістів та виконавців реставраційних робіт.

До категорії «громадяни» належать фізичні особи, які можуть брати участь в охороні культурної спадщини на правах громадських інспекторів, а також будь-які інші фізичні особи-громадяни. Однак тут варто спеціально наголосити на тому, що в Законі відсутня конкретизація, чи йдеться виключно про громадян України, чи ними можуть бути також громадяни інших держав. У назві статті, де йдеться про громадських інспекторів (ст. 8 «Залучення фахівців та населення до охорони культурної спадщини»), відсутня вказівка на громадянство як обов'язковий елемент їх статусу,

натомість використано узагальнююче слово — «населення». Лексичний зміст останнього може охоплювати різні категорії осіб — як громадян України, так і іноземців чи осіб без громадянства.

Однак все ж йдеться саме про громадян України, оскільки в текстах більшості аналізованих положень про громадських інспекторів — як чинних, так і проєктів³⁵, наголошується на тому, що ними можуть бути «громадяни України, які досягли 18 років» (Про громадських інспекторів з охорони об'єктів культурної спадщини України, 2023, 13 червня).

Це висновується також з Конституції як базового документа найвищої юридичної сили, який діє на території нашої держави, надаючи саме особам з українським громадянством більш широкі права та свободи, у тому числі стосовно можливостей об'єднуватись у громадські організації та брати участь в управлінні державними справами.

Винятком є Положення про громадських інспекторів з охорони об'єктів культурної спадщини міста Одеси, де у формулюванні порядку призначення громадських інспекторів не конкретизовано вимоги до тих осіб, які претендують на отримання відповідного статусу. Є лише вказівка на те, що «громадянин, який бажає бути громадським інспектором, подає на ім'я начальника управління заяву або подання...» (Про створення інституту громадських інспекторів з охорони об'єктів культурної спадщини міста Одеси, 2020).

Статус інших спеціальних суб'єктів у Законі не визначено, при цьому ними можуть бути особи, уповноважені органами охорони культурної спадщини на безумовний доступ до об'єктів культурної спадщини з метою їх обстеження, ознайомлення зі станом зберігання, характером та способом використання, ведення реставраційних робіт, одержання відповідних даних та наукового вивчення.

Власники об'єктів культурної спадщини або уповноважені ними органи та особи, які набули права володіння, користування

³⁵ Йдеться, у тому числі, про Положення (проект) про громадських інспекторів з охорони об'єктів культурної спадщини України, оновлене і затверджене постановою Колегії Головної ради Громадської організації «Українське товариство охорони пам'яток історії та культури», та Положення про громадських інспекторів з охорони об'єктів культурної спадщини міста Чернівців, затверджене рішенням міської ради № 1254 від 27 червня 2014 року.

чи управління відповідним об'єктом, належать до громадськості за умови, якщо вони є приватними особами або фізичними особами-підприємцями і їх охоронна діяльність стосовно конкретної пам'ятки не є виконанням прямого обов'язку, покладеного на них відповідно до охоронного договору чи положень чинного законодавства.

Поняття «інституції приватної форми власності» охоплює різні види підприємств, установ, закладів науки, освіти та культури виключно приватної форми власності.

Громадські організації, відповідно, охоплюють усі можливі види організацій даної правової форми, які можуть створюватись та діяти на території нашої держави відповідно до чинного законодавства. До них належить і Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, яке, однак, має підкреслений «особливий» статус, що оприявнюється у прямому описі можливих форм його участі в охороні об'єктів культурної спадщини.

До порівняння: протягом періоду дії Закону УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» сформувалося дещо відмінне визначення ролі громадськості в пам'яткоохоронній діяльності. Даному питанню присвячено ст. 12 та 13, які визначали загальний контекст участі громадських організацій та громадян у здійсненні заходів з охорони та використання пам'яток, а також спеціально означували участь у ній Українського товариства охорони пам'яток історії та культури.

У даному сенсі основна відмінність між минулим та сучасним законодавчими формулюваннями, знову ж таки на тлі неодноразово наголошеної визначальної ролі держави та комуністичної доктрини, полягала у тому, що текстуально названі норми переважно побудовано у такий спосіб, який робить обов'язковою участь більшості громадських представників у охороні матеріальної культурної спадщини, таким чином перетворюючи її вже не на право, а на своєрідне зобов'язання.

На підтвердження цього можемо навести відповідні формулювання зі ст. 12, де в ч. 2 йдеться про роботу, спрямовану на забезпечення схоронності пам'яток, і для громадських організацій вона номінована як обов'язкова — «беруть участь у роботі...», а також ст. 14, де визначено, що «органи і установи науки, народної освіти та культури беруть активну участь у пропаганді й популяри-

зації пам'яток історії та культури...» (Про охорону і використання пам'яток історії та культури, 1978).

Таким чином, був відсутній натяк на варіативність чи можливість, натомість наведене виключно безапеляційне твердження, що фактично засвідчує обов'язковий характер діяльності — «беруть». Проте в тексті чинного Закону вже більшою мірою розвинена саме варіативна добровільна складова — «можуть...», що відобразилося, зокрема, в ч. 2 ст. 7, ч. 1-2 ст. 8, ч. 1 та ч. 3 ст. 11 Закону.

Стосовно практичних аспектів участі громадськості в охороні об'єктів культурної спадщини, то варто також наголосити на тому, що в означеній площині, незважаючи на весь трагізм наслідків, війна водночас стала своєрідним каталізатором для більшого ступеня суспільного усвідомлення населенням того факту, що пам'ятки є невід'ємною частиною культури та відіграють важливу роль у формуванні національної ідентичності, і, відповідно, подальшого єднання членів та інституцій громадського суспільства довкола ініціатив з охорони об'єктів культурної спадщини.

За умов воєнного стану та реальних виявів ворожої агресії практична участь громадськості в охороні об'єктів культурної спадщини почала набувати нових кількісно-якісних ознак. Свідченнями цього є більш активна участь громадськості в охороні нерухомих об'єктів культурної спадщини, ініціюванні та реалізації односторонніх та спільних починань (зокрема, у контексті реалізації принципів державно-приватного партнерства) для захисту пам'яток від небезпек збройної агресії.

У цьому сенсі цілком слушним вважаємо зауваження стосовно того, що «проблема втрати культурної спадщини в Україні потребує, зокрема, участі свідомих українців у відбудові втрачених архітектурних споруд та інших культурних цінностей...» (Новосад, Білоус, Терешкун & Борисевич, 2022, с. 73). Йдеться про значну кількість діяльнісних проявів означеної участі, відомості про які поширювалися у медійному просторі протягом кінця лютого 2022 — грудня 2023 року. Зокрема, до їх числа належить участь громадських активістів, як за підтримки місцевої влади, так і з власної ініціативи, у заходах із «фізичного» забезпечення найвизначніших монументальних пам'ятників на випадок активних бойових дій у різних містах України. Залежно від конкретного регіону та су-

*Зображення 4. Захищений пам'ятник
Михайлу Грушевському в Києві, автор фото — Ольга Рутковська,
джерело: <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/04/16/248266/>*

купно з іншими чинниками ця участь окреслилася в укріпленні пам'ятників мішками з піском, обгортанні їх вогнетривкими матеріалами, фіксації за допомогою риштувань, тимчасовому демонтажі та переміщенні у сховища тощо.

Так, у публікації для видання «Українська Правда. Життя» Д. Кречетова, окрім детальної розповіді про те, як жителі міст Києва, Харкова, Одеси та Львова рятують об'єкти монументального мистецтва від «руського міра», наводить персональні коментарі членкині ради Українського товариства охорони пам'яток історії та культури Ольги Рутковської. Вона розповіла авторці статті про те, як 20 киян-волонтерів на громадських засадах долучилися до справи забезпечення пам'ятника Михайлу Грушевському і впродовж трьох днів власноруч, без використання спеціальної техніки провели всі необхідні роботи на даному об'єкті (Кречетова, 2022, 16 квітня).

Поширення набуло ініціювання в засобах масової інформації, а також у просторі мережі Інтернет зборів коштів або оприлюднення фактів індивідуальної фінансової участі в забезпеченні нагальних потреб музейних установ, галерей різних форм власності.

Відповідні збори могли мати різну мету — придбання матеріалів для забезпечення колекцій чи конкретних монументальних екс-

понатів, які зберігаються в спеціально пристосованих для цієї мети приміщеннях чи на відкритій місцевості, а їх перевезення у більш безпечні регіони не видається можливим; відновлення різних за видами закладів культури, пошкоджених внаслідок ворожих атак, або тих, що потребують невідкладних реставраційних чи консерваційних робіт за умов фактичної відсутності необхідного бюджетного фінансування тощо.

Є реальні факти, які наочно демонструють «матеріальну» участь громадськості в охороні об'єктів культурної спадщини.

Зокрема, за даними від очільника Департаменту охорони культурної спадщини Київської міської державної адміністрації того періоду, для забезпечення понад 25 монументальних пам'яток столиці протягом березня-квітня 2022 року з коштів місцевого бюджету не було витрачено жодної копійки, а необхідні допоміжні матеріали (включно з 20 тисячами мішків та 15 машинами піску) надали безкоштовно небайдужі бізнесові структури, а також представники громадськості та волонтери (Кречетова, 2022, 16 квітня). Доволі показовою є ситуація, що склалася довкола відбудови Музею Григорія Сковороди в Харківській області, який зазнав суттєвих ушкоджень від обстрілу ворога в травні 2022 року. Окрім того, що спроби пошуку фінансових шляхів вирішення даного питання мали місце на рівні держави — було ініційовано збір коштів у межах спільного проекту МКІП та Vodafone Україна «Збережіть українську культуру», до цієї справи також долучилася значна частина небайдужих громадських та приватних структур. Зокрема, для даної мети галерея «Деко» мережі Епіцентр розробила спеціальну дизайнерську колекцію патріотичних хусток з гаслом «Сковорода — не посуд, його в нас не вкрадеш!», кошти від продажу яких мали спрямовуватися для відновлення цієї установи.

Мала місце й персональна діяльність окремих осіб щодо зібрання, фіксації, поширення та/або подальшої передачі уповноваженим органам державної влади інформації стосовно злочинів, вчинюваних російськими військовими проти української культурної спадщини, зокрема на тимчасово окупованих територіях тощо. Вони розміщували її на власних сторінках у соціальних мережах або ж спрямовували до уповноважених державних інституцій. Зокрема, в перші місяці повномасштабного вторгнення це здійснювалося шля-

хом подання інформації через відкриті мережеві ресурси (наприклад, платформа «Зруйнована культурна спадщина України»).

У цьому сенсі показовою є ситуація довкола вже згаданого у попередньому підрозділі порятунку картин всесвітньовідомої української художниці Марії Примаченко з Іванківського історико-краєзнавчого музею, який зазнав атаки ворога на початку повномасштабного вторгнення. За інформацію від правнучки художниці та голови благодійного фонду, присвяченого її спадщині, Анастасії Приймаченко, місцевий житель зміг проникнути в охорену полум'ям будівлю та ризикуючи власним життям врятувати близько 10 картин (Горlach, 2022, 1 вересня). За даними з інших інтернет-джерел³⁶, це була не просто людина, а спеціальний суб'єкт – охоронець музею Анатолій Харитонов, який зміг вибити вікно, а потім спільно зі своїми рідними та очевидцями події винести з палаючого приміщення 14 картин та деякі інші експонати (декоративні знаряддя). Адже в музеї також зберігалися картини відомих місцевих художників та ряд цінних історичних експонатів, з яких залишилось неушкодженими лише близько десяти.

На наше переконання, навіть якщо йдеться про особу, на яку законом покладено обов'язок охороняти певне цінне майно, наявність реальної загрози для її життя чи здоров'я не зобов'язує діяти відповідним чином — вживати заходів для охорони. Отже, у даному випадку особа діяла на власний розсуд, а не суто через обов'язок, чітко усвідомлюючи значення доробку Марії Примаченко для національної та світової культури.

Загалом висновується те, що на початку повномасштабного вторгнення вже не йшлося про такі характеристики участі громадськості в пам'яткоохоронній діяльності, як плановість, у розумінні організації тривалих або ж чітко означених певними хронологіч-

³⁶ Значна кількість видань висвітлювала це злочинне посягання на національну культуру, зокрема газета «День» («Як рятували картини Примаченко від пожежі в Іванкові» від 11 квітня 2022 р.), Focus.ua («Охоронець поліз у палаючий музей. Як у Іванкові рятували шедеври Примаченко під час окупації» від 24 квітня 2022 р.), газета «Україна молода» («Як в Іванкові урятували роботи Марії Примаченко» від 19 квітня 2022 р.), «УП. Життя» («Музей згорів за лічені хвилини»: як рятували картини Примаченко з вогню під час окупації» від 26 травня 2022 р.), «СУСПІЛЬНЕ КУЛЬТУРА» («Охоронець з дружиною винесли під обстрілами: як рятували полотна Марії Примаченко в Іванкові» від 12 квітня 2022 р.) та інші.

*Зображення 5. Вигляд, який мав Іванківський історико-краєзнавчий музей після пожежі 25 лютого 2022 року, спричиненої влучанням ворожого снаряду.
Джерело: <https://www.village.com.ua/village/culture/museum-at-wartime/325761-museum-ivankiv-primachenko>*

ними межами цільових проєктів, ініціатив з охорони пам'яток на загальнодержавному чи локальному рівнях, що було більш характерним для довоєнного періоду. Відповідно значна частина виявів участі аналізованої групи суб'єктів характеризує її як більшою мірою ситуативну діяльність, оскільки її обумовлював стан реальної загрози/небезпеки, яка актуалізувалася для об'єктів культурної спадщини в межах усієї території України.

Таким чином, громадські організації та окремі небайдужі особи могли долучатися до поточних пам'яткоохоронних заходів або ж ініціювати їх там, де в цьому була нагальна потреба, певні можливості, а також існувала реальна загроза знищення конкретних національних пам'яток.

З урахуванням зазначеного пропонуємо виокремити найбільш поширені сучасні форми участі громадськості в охороні об'єктів культурної спадщини, зокрема:

- безпосередня «фізична» участь. Вона може передбачати практичне долучення громадських активістів до заходів з евакуації, екстреного убезпечення пам'яток національного чи місцевого значення,

інших нерухомих об'єктів культурної спадщини чи пов'язаних речей від можливих наслідків активних бойових дій у місцях їх фактичного перебування, а також будь-які інші прояви персональної активної поведінки, спрямовані на уникнення чи мінімізацію ситуацій, що несуть безпосередню загрозу для об'єктів культурної спадщини;

- фінансова/майнова участь. Персональне надання коштів чи майна або ж ініціалізація фінансових зборів на потреби музейних установ чи конкретних пам'яток. Зокрема, придбання матеріалів для убезпечення нерухомих об'єктів культурної спадщини або ж інших пов'язаних з ними речей матеріального світу, які перебувають на зберіганні в приміщеннях музеїв, галерей різних форм власності, перевезення яких у більш безпечні регіони не є можливим тощо;

- інформаційна участь. Вона полягає в ініційованій окремими особами, громадськими організаціями діяльності щодо зібрання, фіксації та подальшої передачі уповноваженим органам державної влади відомостей про злочини чи інші протиправні дії, вчинювані стосовно об'єктів культурної спадщини – як російськими військовими на тимчасово окупованих територіях у період воєнного стану, так і будь-якими іншими суб'єктами — у різний час та в межах усієї держави.

У складних обставинах варто не лише переосмислювати звичні підходи до задоволення первинних потреб, які забезпечують функціонування культурно-мистецької сфери, але й актуалізувати запити з пошуку науково обґрунтованих способів охорони об'єктів культурної спадщини як речей матеріального світу в умовах реальної загрози їх фізичного знищення.

Отже, від початку війни кількісний показник участі представників громадськості в охороні об'єктів культурної спадщини не лише не зменшився, але й значно зріс. Однак на нормативному рівні до цього часу не визначено дієвий механізм, який би водночас сприяв означеній діяльності, а також мав певний стимулювальний вплив на населення. Продовжуємо акцентувати увагу на потребі перегляду національного пам'яткоохоронного законодавства з метою розширення відповідних можливостей та способів їх реалізації для названої категорії суб'єктів, а також на потребі перегляду форм контролю для досягнення спільної мети — збереження культурної спадщини та використання її вагомого потенціалу для подальшого розвитку національної культури.

Використані джерела за Розділом другим:

- Albert, Marie-Theres (2020). Culture, Heritage and Identity. *Series of lectures on Cultural Heritage in the 21st Century*. Opportunities and Challenges Institute Heritage Studies Berlin, March 2020, Beijing Institute of Technology, China, September 2016, International Cultural Centre, Krakow, Poland, May 2010. Recovered from <https://heritagestudies.eu/en/wp-content/uploads/sites/9/2020/07/Culture-Heritage-and-Identity-txt.pdf>.
- Maslow, A. (1970). Motivation and personality. Відновлено з <https://www.holybooks.com/wp-content/uploads/Motivation-and-Personality-Maslow.pdf>.
- Omonov, D.E. (October, 2021). Spiritual values and their importance in human development. *INTERNATIONAL JOURNAL OF INNOVATIONS IN ENGINEERING RESEARCH AND TECHNOLOGY*. Volume 8. Issue 10. P.199–200. ISSN: 2394-3696.
- Schwartz, S.H. (1997). Values and culture. In D. Munro, J.F. Schumaker, & S.C. Carr (Eds.) *Motivation and culture*. Routledge. p. 69–84.
- Аналіз проблем у законодавчому регулюванні збереження та управління культурною та природною спадщиною в Україні, (2018). Підготовлено експертами Всеукраїнської Мережі ОГС для підтримки громад зі спадщиною під загальною редакцією Кирила Рубановського. Івано-Франківськ. 158 с.
- Білаш, К. (2022, 21 січня). «Велика реставрація»: на папері та в реальності. *LB.ua*. Відновлено з https://lb.ua/culture/2022/01/21/503574_velika_restavratsiya_paperi.html.
- Габрель, М., Лисяк Н., Шиленко, В. & Герич, О. (2019). Цінність об'єкта культурної спадщини у визначенні його ринкової вартості (приклади з практики Львова. *Формування ринкових відносин в Україні*. № 7–8 (218–219). С. 107–118.
- Гайдамака, О.В. (2017). Мистецтво. *Підручник для 9-го класу загальноосвітніх навчальних закладів*. Київ: Генеза. 168 с.
- Горбик, В.О. & Денисенко, Г.Г. (2003). Проблеми дослідження і збереження пам'яток історії та культури в Україні. *Український історичний журнал*. № 3. С. 143–151.
- Горлач, П. (2022, 1 вересня). Мінкульт збирає гроші на відновлення музею, де зберігалася колекція Марії Примаченко. *Суспільне*

- Культура*. Відновлено з <https://suspilne.media/culture/277165-minkult-zbirae-grosi-na-vidnovlenna-muzeu-de-zberigalasa-kolekcia-marii-primasenko/>.
- Гріффен, Л.О. & Титова, О.М. (2016). Пам'яткознавство: основні напрями досліджень. *Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць*. К.: Глухів. Випуск 9. С. 7–12.
- Денисенко, Г.Г., Івакін, Г.Ю., Катаргіна, Т.І., Ковпаненко, Н.Г., Кот, С.І. & інші (2015). *Культурна спадщина в контексті «Зводу пам'яток історії та культури України»*. К: Інститут історії України, Центр досліджень історико-культурної спадщини України; Українське товариство охорони пам'яток історії та культури. 486 с.
- Денисюк, Л.М. (2009). Проблема сутності цінностей у наукових дослідженнях. *Вісник Національного авіаційного університету: збірник наукових праць*. Київ: Національний авіаційний університет, Міністерство освіти і науки. С. 35–39.
- Деякі питання діяльності МКП: з Постанови КМУ № 885 (2019, 16 жовтня). *Офіційний вісник України*. № 88. Ст. 88.
- Дзюбенко, В. (2019, 28 грудня). Втрачений Київ: 12 знищених архітектурних пам'яток у 2010-х. *Plomin.Club*. Відновлено з <https://plomin.club/lost-kyiv/>.
- Дорошко, О.П., Кот, С.І., Лугова, О.І., Попович, С.І., Сокол, Т.Г. & Федоренко, Н.В. (1998). *Історико-культурна спадщина України: проблеми дослідження та збереження*. Київ: НАН України. Інститут історії України; Інститут туризму ФПУ. 399 с.
- Законодавство про пам'ятники історії та культури (1970). *Збірник нормативних актів*. Під редакцією Якименка О.Н. Київ: Вид-во політичної літератури України. 464 с.
- Зубар, Д. (2022, 27 квітня). Забута історія Одеси: як українці впливали на розвиток міста. *СУСПІЛЬНЕ ОДЕСА*. Відновлено з <https://suspilne.media/odesa/232754-zabuta-istoria-odesi-ak-ukrainci-vplivali-na-rozvitok-mista/>.
- Інституційні та правові проблеми збереження культурної спадщини, (2019, 14 квітня). *Національний інститут стратегічних досліджень*. Відновлено з <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/instituciyni-ta-pravovi-problemi-zberezhennya-kulturnoi>.
- Кречетова, Д. (2022, 16 квітня). На захисті від «пруського мира»: як рятують українські пам'ятники і чому Київ лишив монумент Незалежності відкритим. *Українська правда*. Відновлено з <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/04/16/248266/>.
- Кримінальний кодекс України, зі змінами та доповненнями (2001, 5 квітня). *Відомості Верховної Ради України*. № 25–26. Ст.131.

- Менська, О.А. (2021). Інститут громадських інспекторів у сфері охорони культурної спадщини як інструмент громадського контролю в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 11. DOI: 10.32702/2307-2156-2021.11.38.
- Мещеряков, В.В. (2017). Формування моделі взаємодії органів публічної влади, громадськості та приватного сектора у сфері охорони історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури в регіонах. *Державно-управлінські студії*. Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України. № 2.
- Мина, Ж.В. & Кокор, Л.Б. (2016). Популяризація пам'яток історії та культури органами місцевого самоврядування із застосуванням сучасних інформаційно-реklamних засобів. *Historical and Cultural Studies*. Vol. 3. No. 1. С. 79–86.
- Міщенко, М.О. (2020). Сучасні способи матеріалізації пам'яті про об'єкти культурної спадщини, які перебувають під загрозою знищення. *Культурологічна думка: щорічник наук. праць*. К.: ІК НАМ України. № 17. С. 130–138.
- Московець, В.І. (2011). Поняття «Громадськість» у законодавстві та адміністративно-правовій теорії. *Форум права*. № 2. С. 630–634.
- Назаренко, Н.В., Чен, Н.В., Севаст'янова, Д.О. & Мерзлікіна, М.М. (2017). Мистецтво. *Підручник для 9-го класів загальноосвітніх навчальних закладів*. Харків: Оберіг. 256 с.
- Невмержицька, О.М. (2015). Цінність як поняття: теоретичні основи. *Науково-теоретичний альманах Грани*. № 7 (123). С. 114–117.
- Новосад, М.Г., Білоус, С.І., Терешкун, О.Ф. & Борисевич, Л.В. (2022). Руйнування культурної спадщини України в умовах війни як проблема: філософсько культурологічний аспект. *Освітній дискурс: зб. наук. праць. Educational discourse: collection of scientific papers*. Київ: ТОВ «Науково-інформаційне агентство «Наука-технології-інформація». Вип. 39 (1–3). С. 62–76. DOI 10.33930/ed.2019.5007.39(1-3)-5.
- Обух, В. (2021, 24 грудня). Перші успіхи і великі плани «Великої реставрації». *Укрінформ*. Відновлено з <http://surl.li/rzqpa>.
- Положення про громадських інспекторів з охорони об'єктів культурної спадщини України, (2023, 16 червня). *Проект. УТОПІК*. Відновлено з <http://surl.li/skrdi>.
- Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: із Закону України, зі змінами та доповненнями (1999, 21 вересня). *Відомості Верховної Ради України*. № 48. Ст. 405.
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Міністерства юстиції України, Міністерства культури України,

інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується через відповідних міністрів, а також Державного космічного агентства України: Закон України № 5461–VI від 16 жовтня 2012 року. *Офіційний Вісник України*. № 95. Ст. 9.

Про внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України» щодо збереження культурної спадщини України та національної пам'яті (2023). *Проект закону*. Відновлено з <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41472>.

Про державні цільові програми: із Закону України № 1621–IV (2004, 18 березня). *Офіційний вісник України*. № 14. Ст.13.

Про затвердження Методики грошової оцінки пам'яток: із Постанови КМУ №1447 (2002, 26 вересня 2002). *Офіційний вісник України*. №39. ст.82.

Про охорону археологічної спадщини: із Закону України, зі змінами та доповненнями (2004, 18 березня). *Відомості Верховної Ради України*. № 26. Ст. 1080.

Про охорону і використання пам'яток історії та культури: із Закону Української Радянської Соціалістичної Республіки (1978, 13 липня). *Відомості Верховної Ради УРСР*. № 30. Ст. 466.

Про охорону культурної спадщини: із Закону України, зі змінами та доповненнями (2000, 29 вересня). *Відомості Верховної Ради України*. № 39. Ст. 333.

Про створення інституту громадських інспекторів з охорони об'єктів культурної спадщини міста Одеси (2020). *Розпорядження начальника Управління з питань охорони об'єктів культурної спадщини міста Одеси*. Відновлено з https://omr.gov.ua/images/File/Upravlenia/GromadInspektora_Polozhennya.doc.

Рубля, Т.С. (2015). Образотворче мистецтво. *Підручник для 7-го класу загальноосвітніх навчальних закладів*. Ірпінь: ВТФ «Перун». 200 с.

Смовж, П. (2022, 29 травня). Як рятували Іванківський музей з картинами Марії Примаченко. *Укрінформ*. Відновлено з <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3494824-ak-ratuvati-ivankivskij-muzej-z-kartinami-marii-primacenko.html>.

Ткаченко, О. (2021, 22 лютого). Наша мета — не просто відбудувати українську спадщину, а й наповнити її новими сенсами. *Міністерство культури та інформаційної політики України*. Відновлено з <https://mcip.gov.ua/news/oleksandr-tkachenko-nasha-meta-ne-prosto-vidbuduvaty-ukrainsku-spadshchynu-a-y-napovnyty-ii-novymy-sensamy/>.

Удод О., Калакура Я. & інші (2021). Деміфологізація історії та творення

міфів в українській науці та публічному просторі: колективна монографія. Наук. ред. д.і.н. проф. Салата О. О., к. філол. н., проф. Ковбасенко Ю. І. Львів-Торунь: Liha-Pres. 200 с. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-233-6>.

Український культурний фонд (2022, 13 травня). «Історична правда в деталях» — відеопроєкт за підтримки УКФ про розвінчання міфів російської пропаганди. Відновлено з https://ucf.in.ua/news/13_05_2022.

Худолей, О.С. (2011). Актуальні проблеми пам'яткоохоронної справи в Україні на сучасному етапі. *Гілея*. Випуск 45. С. 163-167.

Через російську агресію в Україні постраждали 863 пам'ятки культурної спадщини (2023, 1 грудня). *Міністерство культури та інформаційної політики України*. Відновлено з <https://mcip.gov.ua/news/cherez-rosijsku-agresiyu-v-ukrayini-postrazhdaly-863-pamyatky-kulturnoyi-spadshhyny/>.

Щодо захисту історичного Києва: тези промови Світлани Фоменко (2021, 31 серпня). *Міністерство культури та інформаційної політики України*. Відновлено з <https://mcip.gov.ua/news/shchodo-zakhystu-istorychnoho-kyieva-tezy-promovy-svitlany-fomenko/>.

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИЧНІ СКЛАДОВІ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В НОВИХ СУСПІЛЬНИХ УМОВАХ

3.1. Контрольно-обліковий інструментарій сучасної діяльності з охорони об'єктів культурної спадщини в нашій державі

За умов воєнного стану наша держава та український народ день у день зазнають нових втрат. Найбільш болючими та невідворотними, без зайвого перебільшення, є загибель цивільного населення та військових-захисників нашої рідної землі. Однак варто звернути увагу й на інші втрати, які проблематично оцінити не лише в духовному, але й матеріальному вимірах – знищення та пошкодження пам'яток як об'єктів національної культурної спадщини.

Безумовно, ми жодним чином не прагнемо порівняти чи іншим чином співвіднести найвищу з можливих цінностей — людське життя та означені матеріальні об'єкти — складники культурної спадщини. Однак варто усвідомити, що остання є невід'ємною частиною не лише українського, але й загальносвітового культурного надбання, та водночас підґрунтям, запорукою як для формування, так і утвердження, а також для подальшого збереження національної ідентичності.

На другому році війни не лише для українців, але й переважної більшості громадян, широких верств населення інших держав, офіційних представників світової спільноти стало очевидним прагнення росії повною мірою реалізувати тактику стирання всіх можливих матеріальних доказів, включно з об'єктами культурної спадщини, як своєрідних «маркерів», які є наочним свідченням самотності нашої нації.

У даному контексті однаково важливо чітко усвідомлювати як те, яка кількість об'єктів культурної спадщини фактично знаходиться в межах території нашої держави та за формальними ознаками підпадає під застосування охоронних заходів, так і кількісний показник тих, які перебували у відповідному статусі станом на 23 лютого 2022 року, однак були «фізично» втрачені в період Великої війни саме внаслідок умисного ворожого впливу.

Так, згідно з кількісними показниками знищених та пошкоджених об'єктів культурної спадщини, які регулярно від початку повномасштабного вторгнення оприлюднюються на офіційному сайті МКІП, за період з 24 лютого 2022 року до 15 травня 2023 року загалом зазнали різного ступеня ушкоджень 623 нерухомі об'єкти культурної спадщини (з них пам'яток національного значення — 80, місцевого значення — 484, щойно виявлених об'єктів — 59). А від 24 лютого 2022 року до 25 листопада 2023 року відповідний показник сягнув цифри 863 об'єкти культурної спадщини (з них пам'яток національного значення — 119, місцевого значення — 674, щойно виявлених об'єктів — 70) (МКІП, 2023, 7 червня; МКІП, 2023, 1 грудня).

Наведені дані наочно засвідчують тенденцію до зростання кількості уражених об'єктів, оскільки майже за сім календарних місяців вона збільшилась загалом на 240 одиниць.

Означену ситуацію ускладнює те, що в сучасних реаліях відсутні прогностичні можливості для передбачення того місця, куди наступного разу ворог може спрямувати свою атаку. І це становить виняткову загрозу саме для нерухомих об'єктів культурної спадщини. Адже зазвичай через неможливість «фізичного» переміщення у порівняно більш безпечні умови без втрати визначальних критеріїв цінності та автентичності, а також їх переважної монументальності вони можуть бути убезпечені за місцем свого фактичного перебування. Отож особливої гостроти набувають питання обліку об'єктів національної культурної спадщини.

З тексту чинного Закону висновується, що під час визначення в ч. 1 ст. 1 поняття «охорона культурної спадщини», в межах системи належних до неї заходів, можемо виокремити також облік, як виявлення, наукове вивчення, класифікацію, реєстрацію об'єктів культурної спадщини відповідно до категорії пам'ятки (національне, місцеве значення або щойно виявлений об'єкт культурної спадщини) у Реєстрі.

З огляду на це різний обсяг повноважень з класифікаційно-облікової діяльності стосовно нерухомих об'єктів культурної спадщини в розумінні змісту ст. 4–6 Закону належить реалізовувати:

КМУ — в частині об'єктів культурної спадщини національного значення (безпосередньо вони виявляються у правомочностях занесення їх до Реєстру та внесення змін до нього, однак виключно щодо пам'яток національного значення);

МКП — щодо ведення Реєстру, здійснення координації та контролю за паспортизацією нерухомих об'єктів культурної спадщини, подання КМУ пропозицій про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Реєстру та про внесення змін до нього щодо пам'яток національного значення, занесення об'єктів культурної спадщини місцевого значення до Реєстру та внесення змін до нього щодо пам'яток такого виду, забезпечення юридичним та фізичним особам доступу до інформації, що міститься у Реєстрі, забезпечення публікації та внесення змін до нього;

органам виконавчої влади Автономної Республіки Крим, органам охорони культурної спадщини обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, районних державних адміністрацій, виконавчим органами сільської, селищної, міської рад відповідно до їх компетенції у сфері охорони культурної спадщини — стосовно подання пропозицій центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони культурної спадщини або, за специфікою наявної управлінської вертикалі, — органу охорони культурної спадщини вищого рівня, про занесення об'єктів культурної спадщини до Реєстру та внесення змін до нього, забезпечення юридичним та фізичним особам доступу до інформації, що міститься у витягах з Реєстру.

На наше переконання, концептуальний огляд питань контрольно-облікової складової охорони об'єктів культурної спадщини має здійснюватися не лише за рахунок розкриття змістових аспектів діяльності уповноважених органів — за напрямом реалізації належних їм повноважень у частині державної реєстрації відповідних об'єктів, але й специфіки набуття останніми одного з передбачених чинним пам'яткоохоронним законодавством юридичних статусів, без якого їх взяття під «опіку» держави (іншими словами — на державний облік) не видається можливим, а також поняття Державного реєстру нерухомих пам'яток України та Переліків об'єктів культурної спадщини, які сутнісно є допоміжним інструментарієм для оприявлення та акумулювання відповідної публічної інформації.

Означений контекст також актуалізує потребу вирішення низки важливих питань — яких заходів вживають посадовці для впорядкування та наповнення Реєстру, переведення в цифровий

формат не лише його публічної частини; чи відповідає наявний юридичний механізм надання старожитностям статусу «об'єкт культурної спадщини», іншими словами, їхній легалізації у публічному просторі, новим викликам сучасності; чи сприяє він належному інформуванню широкого загалу щодо змін у статусі пам'яток та, як наслідок, більш активній участі громадськості в пам'яткоохоронній діяльності.

Варто наголосити на тому, що незважаючи на наявність публікацій з проблематики контрольно-облікової діяльності в системі «легалізації» складових національної культурної спадщини та законодавчого забезпечення відповідних процесів, фактично вони не сприяють формуванню цілісного бачення та поточному вирішенню відповідних питань.

До українських науковців, праці яких були різною мірою дотичними до проблемного поля державного обліку об'єктів культурної спадщини, належать, зокрема, В. Акуленко, В. Бадяк, О. Вечерська, О. Зараховський, Т. Катаргіна, Н. Кудерська, Н. Кулакова, В. Мещеряков, І. Мищак, О. Принь, О. Присяжнюк, Р. Харковенко.

Питання, пов'язані з правовим статусом нерухомих об'єктів культурної спадщини, є одними із визначальних у контексті забезпечення ефективності пам'яткоохоронної сфери, оскільки лише за умови наявності юридично підтвердженого охоронного статусу на об'єкт поширюється дія офіційних охоронних заходів і завдяки цьому він може виконувати роль ключового елемента відповідних суспільних відносин (Міщенко, 2021, с. 136).

Водночас варто чітко розмежовувати той рівень правового захисту, якому можуть підлягати складові культурної спадщини. Загалом він варіюється від захисту на загальних підставах для тих об'єктів, які з різних причин ще не було в належний спосіб означено у відповідній системі суспільних відносин, однак існує реальна загроза їх пошкодження або й непоправної втрати, до широкого варіативного спектра спеціальних «каральних» виявів у межах дії норм чинного законодавства про охорону культурної спадщини.

Перший (загальний) рівень захисту, зокрема, виявляється у притягненні винних до відповідальності за посягання на потенційний об'єкт культурної спадщини чи його рухомі складові як будь-яке чуже майно, якому не притаманні виняткова цінність та

унікальність. Це, зокрема, відповідальність за кримінальні правопорушення для осіб, винних у вчиненні крадіжки; умисного знищення або пошкодження майна; необережного знищення або пошкодження майна; незаконного привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося в неї.

На другому, «вищому» захисному рівні в межах дії норм адміністративного та кримінального права є широкий варіативний ряд санкцій для притягнення до відповідальності осіб, винних у свідомому та умисному посяганні саме на об'єкти культурної спадщини та/або їхні складові – порушення вимог законодавства про охорону культурної спадщини; невиконання законних вимог посадових осіб органів охорони культурної спадщини; контрабанда культурних цінностей; незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини; знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду.

Попри те, що поняття «статус» переважно актуалізується саме під час вирішення дослідницьких завдань з аналізу суспільних відносин між різними видами суб'єктів та державою як сукупності взаємних прав та обов'язків, у межах даного дослідження йдеться саме про поняття «статус об'єкта культурної спадщини» як поєднання специфічних визначальних ознак, які характеризують його стан та якісно вирізняють з-поміж інших об'єктів.

Означена позиція походить від такого твердження — нерухомий об'єкт за відсутності офіційного визнання його належності до культурної спадщини (розуміємо як відсутність чинного державно-управлінського рішення, згідно з яким об'єкту надається відповідний охоронний статус) не підпадає під застосування спеціальних охоронних заходів і не залучається до діяльності, пов'язаної з охороною пам'яток.

Змістовно-логічний аналіз тексту розділу III Закону дав можливість визначити, що кожний потенційний об'єкт культурної спадщини може вважатися таким лише за умови отримання ствердної відповіді на питання: чи відповідає він водночас усім критеріям, наявність яких визнана обов'язковою для кожного окремого виду таких об'єктів у чинному законодавстві? Та, як результат, може

набути одного з перелічених статусів: пам'ятка культурної спадщини, пам'ятка національного значення, пам'ятка місцевого значення, щойно виявлений об'єкт культурної спадщини.

Виокремлення саме чотирьох зазначених видів статусів для нерухомих об'єктів культурної спадщини висновується саме з огляду на логічний аналіз норм галузевого законодавства.

Так, у ст. 1 Закону законодавець визначив поняття «об'єкт культурної спадщини» та «пам'ятка культурної спадщини», водночас останнє подано як певний вид об'єкта культурної спадщини, який занесено до Реєстру або взято на державний облік до вирішення питання про його включення (невключення) до нього.

Поняття «пам'ятка національного значення» та «пам'ятка місцевого значення» у законодавстві визначено не було, однак у ч. 3 та ч. 4 Порядку перераховано власне ті ознаки, які повинні бути притаманні об'єкту культурної спадщини для його занесення до Реєстру за однією з названих категорій.

Таким чином, пам'ятка за визначенням є об'єктом культурної спадщини, однак не кожний об'єкт культурної спадщини є пам'яткою і перебуває на державному обліку та підпадає під охорону. Навіть у самій назві та тексті Порядку йдеться про те, що «згідно з цим Порядком визначаються категорії пам'яток для внесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» (Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток, 2019).

Отже, під час розробки тексту аналізованого документа спеціальне поняття «пам'ятка» за змістом переважно вживалося як пріоритетне над загальним «об'єкт культурної спадщини», хоча воно є його складовою і не може розглядатися відокремлено.

Стосовно щойно виявленого об'єкта культурної спадщини, то означений статус може бути охарактеризовано як «проміжний», оскільки об'єкт не може постійно перебувати в ньому, це триває лише до моменту вирішення уповноваженим органом питання про можливість його державної реєстрації як пам'ятки за категорією національного або місцевого значення або про неможливість на підставі ч. 4 ст. 13 Закону.

У відповідних документах не встановлено конкретних часових меж для тривалості аналізованого «проміжного» статусу.

Ці межі можна визначити з огляду на ті терміни, які виділено Порядком для розгляду подання про занесення об'єкта культурної спадщини до Реєстру:

- за категорією національного значення — постановою КМУ упродовж одного року з дня одержання подання (розуміємо як не більше одного року — максимальний термін без вказівки на його обов'язкову чи варіативну мінімальну тривалість, водночас механізм для продовження або зміни зазначеного терміну в законодавстві відсутній);

- за категорією місцевого значення — рішенням МКІП упродовж одного місяця з дня одержання подання (як і у випадках стосовно пам'яток національного значення, розуміємо як не більше одного місяця — максимальний термін без вказівки на його обов'язкову мінімальну тривалість, без механізму для продовження/зміни названого терміну) за поданням відповідних органів охорони культурної спадщини або за поданням Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, інших громадських організацій, до статутних завдань яких належать питання охорони культурної спадщини.

Відповідно до ст. 14 Закону та підрозділів 1–7 Розділу II Порядку обліку об'єктів культурної спадщини матеріальним підтвердженням факту надання статусу «щойно виявлений об'єкт культурної спадщини» є його включення до Переліку. Відповідне управлінське рішення приймається у формі розпорядження голови уповноваженого органу місцевої влади й підлягає обов'язковому опублікуванню на офіційному інтернет-ресурсі (веб-сайті) уповноваженого органу в день його ухвалення (Про затвердження Порядку обліку об'єктів культурної спадщини, 2013).

Водночас у чинному пам'яткоохоронному законодавстві відсутня обов'язкова вимога щодо створення та функціонування загальнодержавного зведеного реєстру щойно виявлених об'єктів культурної спадщини, тому систематична робота в означеному напрямку загалом не проводилася. Відповідно до цього за наявності даної потреби інформацію про об'єкти відповідного статусу необхідно шукати в межах текстів управлінських рішень з означених питань або на офіційних веб-сайтах органів місцевої влади, які містили вибіркові дані стосовно культурних надбань адмі-

ністративно-територіальних одиниць, які перебували в їхньому віданні.

У світлі цілком виправданого прагнення позбавитись від тягара імперського та комуністичного минулого та, відповідно, послідовного впровадження на загальнодержавному рівні системи декомунізаційно-деколонізаційних заходів закономірним видається внесення доповнень означеного спрямування до тексту чинного Закону.

Вони, зокрема, полягають у тому, що Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей формування Державного реєстру нерухомих пам'яток України» від 3 травня 2023 року до нього було долучено заувагу (як окремі частини 4 та 5 до ст.13) стосовно категорій щойно виявлених об'єктів культурної спадщини та пам'яток, узятих на державний облік відповідно до законодавства, яке діяло до набрання чинності цим Законом, які не можуть підлягати державній реєстрації.

До їх числа законодавець відніс дві видові групи об'єктів, а саме ті з них:

- які є символікою комуністичного тоталітарного режиму відповідно до Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»;

- які є символікою російської імперської політики відповідно до Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів».

Важливим складником процесу набуття нерухомим об'єктом культурної спадщини охоронного статусу також є оприлюднення в публічному просторі інформації щодо прийняття означеного управлінського рішення стосовно нього уповноваженим державним органом. Водночас визначальними аспектами повинні бути доступність та відкритість не лише для тих суб'єктів, на яких законодавством покладено відповідні зобов'язання, але й для будь-яких інших осіб, зокрема представників громадськості, які виявляють зацікавленість пам'яткоохоронною проблематикою.

Відповідно до положень чинного законодавства матеріальним свідченнями того, що об'єкту надано відповідний статус у системі пам'яткоохоронних відносин і одночасно способами інформування

громадськості про занесення об'єктів культурної спадщини до Реєстру є:

- факт публікації відповідних даних та, за потреби, подальша їх зміна чи доповнення;
- надання інформації, що міститься в Реєстрі, у відповідь на запити зацікавлених осіб;
- установа «міток» інформаційного характеру безпосередньо на об'єктах або в межах територій, де вони розташовані — охоронні дошки, знаки, інші можливі, з огляду на вид, матеріально-технічний стан та складові об'єкта, інформаційні написи, офіційні позначки на пам'ятках незалежно від форм власності на них.

До слова, у ст. 16 Закону під час визначення переліку шляхів інформування про зміни/доповнення чи інші трансформації Реєстру законодавець обмежився лише їх переліком, при цьому не конкретизуючи, чи воно повинно здійснюватися одночасно всіма названими способами чи достатнім буде оприлюднення за допомогою хоча б одного них. Також відсутня конкретизація у питанні способів та джерел публікації даних з Реєстру, оскільки у ч. 1 ст. 16 міститься лаконічна вказівка на публікацію як спосіб інформування.

Основне джерело для публікації відповідних даних виявлено в процесі аналізу змісту п. 8 Розділу «Ведення Реєстру» Порядку обліку об'єктів культурної спадщини — офіційний веб-сайт уповноваженого органу з можливістю їх безоплатного пошуку, перегляду та скачування матеріалів. Жодним чином не сприяло остаточному вирішенню питання щодо способів та джерел публікації складових Реєстру й тлумачення змісту поняття «Державний реєстр нерухомих пам'яток України». Так, у тексті Закону його взагалі не визначено, натомість його змістова наповненість та спосіб формулювання у ч. 1 Розділу I Порядку обліку об'єктів культурної спадщини видаються доволі лаконічними, а саме: «банк даних, сформованих за єдиними ознаками та принципами, що містить відомості про пам'ятки культурної спадщини» (Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток, 2013).

У цьому контексті не варто забувати про те, що з 1 січня 2021 року набули чинності зміни до Закону стосовно складових Реєстру — ч. 4. Вони передбачають включення до нього геопросторових даних, метаданих та сервісів стосовно об'єктів культурної

спадщини, їхньої території та зони охорони пам'яток культурної спадщини, оприлюднення, іншої діяльності з якими та доступ до яких здійснюються в мережі Інтернет згідно із Законом України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних».

Таким чином, на думку суб'єкта законодавчої ініціативи, першочерговим у процесі державної реєстрації об'єктів культурної спадщини є фіксація саме сукупності даних щодо їх просторового розміщення.

Щодо позицій науковців, які були розглянуті в контексті комплексного дослідження питань здійснення державної реєстрації об'єктів національної культурної спадщини, то вони переважно виявляються в таких твердженнях.

У контексті аналізу питань державної реєстрації об'єктів культурної спадщини в Україні В. Бадяк ще у 2013 році наголошував на тому, що попри значну тривалість такої практики, вона досі не завершена, а тому потребує більш об'єктивного дослідження (Бадяк, 2013).

Загалом, якщо враховувати, що від часу оприлюднення наведеної публікації минуло вже понад 11 років, то нині ситуація з державною реєстрацією матеріальної культурної спадщини мала б бути не лише повною мірою обґрунтованою на рівні національної науки, але й переважно вирішеною у її практичному розумінні.

У своєму дослідженні О. Зараховський, використавши порівняльно-історичний метод, зосередився саме на загальних питаннях — періодизації державного обліку нерухомих об'єктів культурної спадщини, наявних у публічному просторі реєстрах пам'яток, та проблематиці, яка супроводжує таку реєстрацію в умовах сучасності. Проте проблемний контекст, наведений у його праці, попередньо не був повною мірою розкритий у межах наукових публікацій з культурології та пам'яткознавства, а також з інших суміжних сфер наукового знання. На думку науковця, відсутність повного, загального та офіційного реєстру нерухомих об'єктів культурної спадщини ускладнює процеси їх дослідження, збереження, популяризації та використання в умовах сучасності (Зараховський, 2019).

До слова, у науковій статті 2020 року «Актуальні питання стану справ у сфері охорони культурної спадщини в Україні» вже

інший дослідник — Р. Харковенко зауважив, що «науковцями, пам'яткоохоронцями, експертами і громадськістю ініціюється створення електронного реєстру пам'яток культурної спадщини» (Харковенко, 2020, с. 13).

Досліджуючи проблеми формування Реєстру, О. Вечерська зосередила увагу більшою мірою на нормативно-правовому забезпеченні означеної діяльності, а також проблематиці наповнення та супровідних процедурах підготовки облікової документації. Зокрема, науковиця наголосила на якості підготовки відповідних документів, які подаються до розгляду експертному органу. Якщо бути більш точними, то на випадках фактичної невідповідності поданих документів реальному стану об'єкта культурної спадщини, коли документи підготовлені не належним чином і їх повертають на доопрацювання, незважаючи на те, що сам об'єкт підпадає під необхідні критерії для визнання його пам'яткою національного чи місцевого значення. Вона наголосила також на потребі внесення змін за управлінським напрямком — створення у межах органів охорони культурної спадщини на місцях спеціальних структурних підрозділів, які будуть забезпечувати процеси формування Реєстру та моніторингу пам'яток, занесених до нього (Вечерська, 2016, с. 18).

Водночас мають місце дослідження, автори яких пропонували не обмежуватись наявними офіційними реєстрами, а сформувати єдиний реєстр усієї культурної спадщини нашої держави. Так, І. Мищак наголошував на проблемі відсутності Державного реєстру національного культурного надбання, а також на тому, що навіть вирішення означеної обставини не може гарантувати збереження та заборону на вивезення з України унікальних культурних цінностей (Мищак, 2014).

Дані питання могли мати й суто практичне вирішення, оскільки МКІП розробило прототип електронного інформаційного ресурсу культурної спадщини та культурних цінностей — портал «Культурна спадщина України». Анонсовано, що до його складу як окремі модулі мали входити сукупні дані щодо нерухомих пам'яток України, викрадених та втрачених культурних цінностей, а також складових Музейного фонду України. Станом на грудень 2019 року повинен був розпочати свою роботу в тестовому режимі саме останній

з названих модулів, однак на сьогодні цей ресурс не функціонує.

Варто зауважити, що початково відомості з Реєстру було розміщено для відкритого доступу з використанням можливостей мережі Інтернет на офіційному веб-сайті Міністерства культури у квітні 2012 року в межах окремих розділів. Інформацію про пам'ятки за категорією місцевого значення подано в розділі «Корисна інформація» (безпосередньо за посиланням — «Державний реєстр нерухомих пам'яток України»), а пам'ятки за категорією національного значення натомість були доступними до перегляду на вкладці сторінки «Законодавство у сфері культури» (безпосередньо в розділі «Нормативно-правові акти»).

Обрання такого невпорядкованого способу публічного оприєвлення відомостей викликає більше подив, ніж схвалення. До цього можна додати недосконалість матеріальної «оболонки» подання Реєстру, адже вона фактично була простою сукупністю файлів, виконаних у текстовому редакторі Word у форматі таблиць з назвами та адресами, за якими зареєстровано об'єкти культурної спадщини. Прикметно, що з огляду на наявність в означених таблицях граматичних помилок та змістових неточностей або ж положень, які потребували спеціального тлумачення, фахівці рекомендували додатково звіряти інформацію на предмет її відповідності чинній правостановлюючій та управлінській документації в сфері охорони культурної спадщини.

Загалом ситуація щодо оприєвлення складових Реєстру не знала суттєвих змін — «фізичною» базою для розміщення даних знову ж таки слугує окрема частина розділу офіційного сайту МКІП у категорії «Діяльність (Культурна спадщина)». У цьому сегменті за напрямом «Нерухома культурна спадщина», зокрема, містяться два вагомні за обсягом архівні файли — «Реєстр пам'яток місцевого значення» та «Реєстр пам'яток національного значення». Кожен із них містить текстові документи за кількістю областей нашої держави (включно з Автономною Республікою Крим) з офіційно внесеними до Реєстру об'єктами за відповідними категоріями.

Найменування об'єкта, його датування, місцезнаходження, вид, охоронний номер, дата та номер рішення уповноваженого органу про взяття пам'ятки під охорону — це ті відомості, які можна одержати з нього. Виникає питання: чому, незважаючи на те, що в

останні роки сучасні комп'ютерні технології все більше використовуються для вирішення потреб сфери культури, зокрема її розвитку та осучаснення, повною мірою не було реалізовано можливості з удосконалення того формату, у якому існує Реєстр. Водночас цілком очевидним є те, що наведений спосіб внесення інформації до нього та її подальшого публічного оприлюднення жодним чином не гарантує цілковитої достовірності, а в разі наявності обґрунтованих сумнівів потребує підтвердження положеннями чинних управлінських документів.

Для більшої об'єктивності розглянемо конкретні кроки, які попередньо було зроблено для вдосконалення облікової діяльності у пам'яткоохоронній сфері.

Початково МКІП анонсувало створення пілотного проєкту з електронного обліку об'єктів культурної спадщини. Його ініціатори мали на меті сформувати цілісну електронну платформу для репрезентації наявних пам'яток не лише для потреб окремих територіальних громад, але й вільного ознайомлення будь-яких зацікавлених суб'єктів. Розпочати означену ініціативу планували з Вінницької області — на базі ресурсів місцевого Управління культури та мистецтв. Однак у мережі Інтернет не було виявлено її результатів, доступних для перегляду — сайт місцевого уповноваженого органу хоч і функціонує, однак уже тривалий час перебуває в режимі модернізації, усі посилання в категорії «Охорона культурної спадщини» на переліки об'єктів культурної спадщини не активні.

На початку 2020 року в Києві за сприяння місцевої влади та небайдужих активістів, зокрема А. Фінберга, на базі інформаційно-аналітичної системи «Майно» створено електронний Реєстр пам'яток. Станом на початок січня 2022 року він продовжував функціонувати, однак вочевидь з повномасштабним вторгненням доступ до нього було певною мірою обмежено.

Візуально він нагадував електронну карту, на якій у вигляді окремих «шарів» відображалися об'єкти культурної спадщини залежно від їхнього статусу. Однак за змістовим наповненням — це фактично інформаційна база даних з «паспортом» на пам'ятки національного, місцевого значення та щойно виявлені об'єкти культурної спадщини столиці.

Складові зазначеного «паспорту» не були обмежені вже звичним для державного Реєстру переліком характеристик.

Загалом їх можна поділити на чотири групи:

- загальна інформація (включає коротку історичну довідку, датування, вид та тип об'єкта, категорію охорони, охоронний номер, документ про взяття на облік, форму власності, технічний стан);
- фотогалерея (наявні світліни чи зображення об'єкта), охоронні договори (включає номер договору, дату заведення справи, структуру об'єкта);
- дозволи на виконання робіт (включає дату, номер, замовника, підрядну організацію, опис проведених робіт, термін дії дозволу);
- інспекційні перевірки (дата огляду, дата/номер припису, дата/номер документа, сума штрафу).

Щодо категорій «Загальна інформація» та «Фотогалерея», то означені типи відомостей є в системі щодо переважної більшості включених до неї об'єктів. Натомість інформацію, охоплену категоріями «Охоронні договори», «Дозволи на виконання робіт» та «Інспекційні перевірки», заповнено лише вибірково. Означена ситуація обумовлена тим, що з огляду на тип та спосіб одержання інформації ці відомості можуть бути або не характерними для об'єкта на момент формування його поточного «паспорта» й внесення даних до системи, або функціонально могли доповнюватися в міру їх надходження³⁷.

Об'єктивна оцінка будь-яких починань у сфері культури цілком закономірно не може здійснюватись під час звернення виключно до їх попередньо сформованої описово-супровідної складової. Відповідно хибним буде співвіднесення на рівні єдиних критеріїв для порівняння «проектів-ідей», які, за належного теоретичного обґрунтування та супроводу, з різних причин не втілено в практичну площину, та «проектів-результатів», які з різним рівнем фактичних досягнень, але все ж були оприаявлені у публічному інформаційному просторі. Однак в обох названих видах програмних «продуктів» відслідковується дещо спільне — фрагментарність. Це обумовлено тим, що вони початково спрямовувались на створен-

³⁷ Для прикладу, охоронний договір міг бути ще не укладений з огляду на визначені законодавством терміни, інспекційні перевірки могли не проводитися за відсутності повідомлень про порушення, реставраційні роботи не проводилися взагалі або ж вони лише планувались тощо.

ня не єдиної загальнодержавної інформаційної бази, а окремих непов'язаних між собою банків даних у межах різних адміністративно-територіальних одиниць.

Натомість у прагненні зберегти національну культурну спадщину не варто зумисно поділяти її на окремі нерівнозначні частини, адже кожний елемент за визначенням є унікальним матеріалізованим втіленням певної частки національної пам'яті про минуле нашого народу. Тільки реалізація свідомого системного підходу, згідно з яким Реєстр становить єдине цілісне утворення даних про наявну національну культурну спадщину, сприятиме вирішенню визначальних пам'яткоохоронних завдань.

Уважаємо, що з огляду на відсутність чіткого формулювання змісту поняття «Державний реєстр нерухомих пам'яток України», а також конкретизації в описанні способів інформування громадськості про об'єкти культурної спадщини, занесені до Реєстру, зокрема такого способу, як публікація, внесення змін/доповнень до нього, потрібно розглянути можливість запровадження змін до галузевого законодавства про охорону культурної спадщини.

Першою чергою означені зміни варто спрямувати на те, щоб у межах одного нормативно-правового акту подати чітке та зрозуміле поняття сутності Реєстру як інструменту для матеріалізації відомостей про нерухомі об'єкти культурної спадщини нашої держави і водночас сформулювати механізм оприлюднення відомостей про них у публічному просторі. Їх запровадження сприятиме уникненню хибного тлумачення положень галузевого пам'яткоохоронного законодавства, активізує процеси із залучення громадськості до діяльності з охорони об'єктів культурної спадщини, а також формуванню зацікавленого й небайдужого ставлення до національних пам'яток та, в майбутній перспективі, — популяризації відповідної сфери культури.

З огляду на всі розглянуті обставини вважаємо, що основними принципами у визначенні способів оприлюднення в публічному просторі складових Реєстру повинні бути: відкритість; доступність; простота використання; наявність узаємозв'язку між громадськістю та особами, відповідальними за наповнення, внесення змін та доповнень до Реєстру; розміщення його складових фактично в одному фізичному місці — спеціалізованому інтернет-ресурсі.

Варто зазначити, що ще до початку 2022 року візуальна складова Реєстру на зазначеному сайті МКІП зазнала змін. Так, якщо попередньо його структура включала в себе окремо «Реєстр пам'яток місцевого значення» та «Реєстр пам'яток національного значення»³⁸, то на момент звернення відповідна інтернет-сторінка містила «Перелік пам'яток національного значення» та «Перелік пам'яток місцевого значення», під час переходу на кожний з яких відкривався і сам їх перелік, складові якого було розміщено у вигляді файлів — послідовно в алфавітному порядку з огляду на кількість регіонів України. Під час натискання на відповідну назву на екрані відображалася таблиця з опорним набором характеристик кожного долученого об'єкта.

Прикметно, що на початковому етапі створення цифрового реєстру нерухомої культурної спадщини та з метою подальшого моніторингу стану наповнення електронного реєстру нерухомих об'єктів культурної спадщини означений сайт доповнили інтерактивною мапою, у межах якої зазначено кількість об'єктів, які вже було внесено до нього. Проте на нормативному рівні не передбачено обов'язку для спеціально уповноважених органів з охорони культурної спадщини фіксувати та вести дані про нерухомі об'єкти культурної спадщини, які припинили своє існування як цілісні утворення, речі матеріального світу та, зрештою, на цій підставі були позбавлені охоронного статусу та вилучені з Реєстру.

Був відсутній також єдиний ресурс, який би забезпечував доступ до інформації щодо перевірених фактів посягань на складові національної культурної спадщини — відповідну інформацію можна було віднайти з поодиноких повідомлень у засобах масової інформації, соціальних мережах, а також у матеріалах місцевих архівів або Єдиного державного реєстру судових рішень.

У межах публічних інформаційних ресурсів окремих міст, зокрема Києва³⁹, була можливість онлайн повідомляти уповноваженим органам про зазначені випадки. Однак для усвідомлення загальних масштабів злочинності та іншої протиправної діяльності,

³⁸ При тому, що законом не передбачено створення означених реєстрів — існує єдиний Державний реєстр нерухомих пам'яток України.

³⁹ Йде мова про розділ «Пам'ятки культурної спадщини» на офіційному сайті Київської міської ради.

спрямованої проти нерухомих складових матеріальної культурної спадщини, потрібно шукати шляхи для вирішення відповідних дослідницько-облікових завдань. Водночас, на наше переконання, пам'яткоохоронна діяльність у сучасних реаліях лише тоді може бути повною мірою ефективною, якщо, окрім іншого, систематично здійснювати ґрунтовний кількісно-якісний аналіз відповідної злочинності та шукати можливі шляхи для її попередження, оперативно ознайомлювати громадськість зі шкодою, заподіяною пам'яткам та іншим об'єктам національної культурної спадщини, а також заохочувати очевидців оперативно повідомляти про відомі їм випадки вчинення таких видів правопорушень або ситуації, які несуть для них очевидну загрозу.

Отже, включно до 23 лютого 2022 року зведені переліки (в усякому разі за формою подачі та змістом їх можна вважати такими) відповідних об'єктів, яким у визначеному порядку було надано статус «пам'ятка національного значення» та «пам'ятка місцевого значення», розміщувалися на офіційному сайті МКІП у розділі «Нерухома культурна спадщина».

Проте зі стрічки новин на офіційному ресурсі Міністерства стало відомо, що наприкінці листопада 2023 року МКІП спільно з партнерами презентувало інформаційно-комунікаційну систему обліку нерухомих об'єктів культурної спадщини України — «Державний реєстр нерухомих пам'яток України», яка має розпочати свою роботу з 1 січня 2024 року.

З даного питання у своєму інтерв'ю агентству «Інтерфакс-Україна» заступниця міністра з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації профільного Міністерства, серед іншого, повідомила важливі аспекти стосовно роботи майбутнього Реєстру. Зокрема те, що його мета полягає не лише у простій фіксації інформації про об'єкти культурної спадщини нашої держави, він водночас буде інтегрований з іншими дотичними державними реєстрами — Єдиною державною електронною системою у сфері будівництва та Держгеокадастром. Це може зробити його дійовим інструментом для збереження та моніторингу відповідних об'єктів. Відповідаючи на питання інтерв'юерки стосовно кількісного наповнення Реєстру, А. Бондар наголосила також на тому, що до нього долучена не вся інформація про пам'ятки на тимчасового

непідконтрольних територіях (зокрема, Луганській, Донецькій області та Криму). Однак від початку повномасштабного вторгнення робота на даному напрямку не припинялася, у тому числі з інформацією про об'єкти культурної спадщини в паперовому форматі, а фахівці на рівні регіонів продовжують долучати до системи актуалізовані дані стосовно них (Гришина, 2023, 12 грудня).

Щодо інших інструментів облікової діяльності в системі матеріальної культурної спадщини. У розумінні попередньо означеного тісного взаємозв'язку, який може існувати між нерухомими об'єктами культурної спадщини та окремими рухомими предметами (ми вже визначили, що в даному контексті йдеться про окремі види культурних цінностей), варто детально розглянути те, в який спосіб здійснюється і чи здійснюється взагалі їх систематизований облік на рівні держави. Під час пошуку відповіді на вищезазначене питання знову ж таки виникає потреба у зверненні до офіційного сайту МКІП. Тут, у розділі «Музейна справа» міститься активне посилання на Реєстр культурного надбання. Вже воно, своєю чергою, спрямовує до інтернет-сайту (<https://data.gov.ua/>), де і розміщено відповідні дані стосовно Переліків унікальних музейних предметів Музейного фонду України.

Перше, на що в даному випадку варто звернути увагу – пряма вказівка на те, що Реєстр культурного надбання перебуває в статусі «не оновлений». При цьому в межах ресурсу чітко означено ключові дати — створення, останнього оновлення — 30 листопада 2021 року, а також внесення змін. Його «матеріальна оболонка» знову ж таки не суттєво відрізняється від попередньо оглянутого Державного реєстру — вона є сукупністю чотирьох файлів⁴⁰, незначна відмінність полягає лише в їх форматі — Excel замість Word. Водночас використаний уже неодноразово підхід стосовно оприядлення важливої облікової інформації у вигляді файлів-таблиць значно ускладнює не лише пошук та подальшу роботу з інформацією, але і її впорядкування.

Від початку активних воєнних дій росії на території нашої

⁴⁰ Стосовно даних файлів, то лише в результаті кількісного аналізу їх змісту, а також судячи з вказівки на дату в назві кожного, висновується те, який є більш актуальним. Вочевидь, ним є Перелік із 226 унікальних предметів Музейного фонду України.

держави ситуація щодо централізованої фіксації злочинних посягань на об'єкти культурної спадщини вже як воєнний злочин зазнала певних змін — МКП доволі оперативно відреагувало на наявну небезпеку від дій держави-агресора і вже 9 березня 2022 року на його офіційному сайті з'явилося повідомлення про збір інформації щодо воєнних злочинів російських військ проти культурної спадщини України за допомогою спеціального онлайн-інструменту — окремого інтернет-сайту «Зруйнована культурна спадщина України».

Означений ресурс надавав можливість кожному, хто має доступ до Інтернету — як представникам профільних інституцій, так і людям — свідкам конкретних подій, не лише ознайомитись з інформацією про вже відомі злочинні порушення такого виду, але й, заповнивши просту реєстраційну форму, особисто повідомити про випадки їх вчинення. Таким чином, він не лише спрямований на збір відомостей про воєнні злочини проти культурної спадщини, але й може розглядатися як допоміжний «інструмент» у справі їх акумулювання, а також подальшого направлення відповідних матеріалів, як додаткової доказової бази, до Міжнародного кримінального суду.

Розгляд верифікованої інформації про злочини, яка розміщена на зазначеній платформі, дав можливість з'ясувати, що станом на 15 травня 2022 року їх загальна кількість становила 336. При цьому за попередньою інформацією від Міністерства, датованою 5 травня 2022 року, було зафіксовано 300 таких епізодів (МКП, 2022, 5 травня).

Якщо порівнювати візуальні та змістові складові означеного мережевого ресурсу періоду — березень-липень 2022 року, то вони зазнали певних змін. Так, початковий сайт містив лише перелік знищених чи пошкоджених об'єктів⁴¹, розміщених у форма-

⁴¹ І йшла мова не лише про випадки знищення чи пошкодження об'єктів культурної спадщини, але й творів мистецтва, приміщень, де вони зберігалися, споруд культового призначення, що не були визнані пам'ятками в розумінні чинного законодавства, будівель закладів культури, фактів поранення чи загибелі людей унаслідок дій окупантів при спробі пошкодження різних об'єктів культурного призначення, захоплення окупаційними силами майна музеїв, бібліотек та інші пов'язані діяння.

ті єдиного довільного «списку» — з базовою інформацією про злочинне посягання та світлиною або й без такої. Однак упродовж декількох наступних місяців з'явилися додаткові інструментальні можливості для вибору виду (типу) об'єкта, місця його розташування, дати, коли відбулася подія, а також можливість пошуку за ключовим словом/словами і, що є дуже важливим для залучення уваги міжнародної спільноти, — одночасне дублювання відповідної інформації українською та англійською мовами.

При цьому виявлено й певні невідповідності між інформацією на аналізованому сайті та тими відомостями, які було розміщено на інтернет-ресурсі Міністерства. Зокрема, відповідно до інформаційних даних від 8 липня 2022 року визначено, що станом на цю дату достеменно відомо про пошкодження 126 об'єктів культурної спадщини — 21 пам'ятку національного значення, 98 пам'яток місцевого значення та 7 щойно виявлених об'єктів культурної спадщини (МКІП, 2022, 8 липня). Водночас на спеціальному ресурсі було визначено, що

«кількість зафіксованих в базі зруйнованих об'єктів культурної спадщини України — 411».

Вірогідно, що в цьому випадку було вжито не досить правильне формулювання і поняття «об'єкт культурної спадщини» використано як узагальнювальне не лише для об'єктів культурної спадщини, але й культових споруд, бібліотек та інших будівель культурного призначення чи тих, які використовуються з відповідною метою чи для зберігання монументальних пам'яток, але їм не надано спеціальний охоронний статус.

Вважаємо, що аналізований ресурс не варто сприймати виключно як загальнодержавну інтерактивну базу відкритих даних чи інструмент для їх отримання. Він більшою мірою спрямований на залучення широких верств населення, представників громадськості, як тих, які володіють відповідними відомостями та мають можливість повідомити їх за встановленою формою, так і усіх інших осіб, небайдужих до питань охорони культурної спадщини, а також візуалізації, поширення в інтернет-просторі інформації про воєнні злочини, які посягають на українську культуру.

Прикметно, що на завершальному етапі підготовки цього дослідження за нез'ясованих причин дані в системі зазначеного ресурсу

востаннє було поновлено на початку жовтня 2022 року і зафіксовано на позначці – 553 пошкоджених та зруйнованих об'єктів культурної спадщини і культурних установ України. Хоча, як уже зазначалося, нині їх офіційно облікована кількість істотно збільшилася.

У результаті відсутнє чітке розуміння того, чи початково йшлося про створення аналізованого ресурсу як тимчасове рішення для перекриття поточних облікових потреб, чи дані оперативно не поновлювалися суто з причин технічного характеру.

Однак загалом варто у позитивному ключі оцінити означений досвід централізованого відбору та публічного оприядлення верифікованої інформації про злочини, спрямовані проти культурної спадщини в умовах агресивної війни. З цього висновується також потреба додатково дослідити можливість формування окремого ресурсу, в межах якого розміщувалися б усі виявлені посягання на культурне надбання як основу національної культури не лише в межах вчинення злочинів російськими військовими, але й усіма іншими суб'єктами протиправної злочинної поведінки вже в перспективі подальшої повоєнної відбудови.

Створення належним чином впорядкованої системи для збору, верифікації, нагромадження, обробки та групування, узагальнення й фіксації інформації не лише про наявні об'єкти культурної спадщини, але й ті, які було невідворотно втрачено, або ж вони зазнали різного ступеня ушкоджень унаслідок умисного ворожого впливу, може слугувати також важливим інструментом в межах формування системи національної пам'яті.

До слова, пошук з відкритих ресурсів не надав інших, окрім уже згадуваних двох, мережових сервісів для отримання узагальненої інформації про поточні матеріальні наслідки війни для пам'яткоохоронної сфери.

Отже, на даний час для того, щоб сформувати актуалізований перелік об'єктів культурної спадщини, знищених чи пошкоджених внаслідок ворожої агресії, варто відстежувати відповідні тематичні повідомлення на офіційному сайті МКІП, а також інших профільних інституцій у сфері охорони культурної спадщини.

Щодо питання фіксації МКІП, Державною митною службою України та іншими уповноваженими державними інституціями відомостей про викрадені та втрачені рухомі культурні цінності,

варто наголосити, що відповідна робота як систематизований узгоджений процес здійснювалася ще від кінця 1990-х років.

Наведені обставини засвідчує наявність у розділі «Викрадені та втрачені культурні цінності» сайту МКІП посилань на два каталоги. Один з них охоплює 100 культурних цінностей, що були викрадені з музеїв та культових споруд упродовж 1981-1998 років, а інший уже набагато більшу їх кількість — 1000 культурних цінностей, викрадених з державних музеїв, заповідників, установ та приватних колекцій за період з 1999 до 2009 років (з дублюванням обох варіантів українською та англійською мовами).

Водночас дані каталоги є не спеціалізованими мережевими ресурсами, а сканованими/електронними версіями друкованих видань, що фактично переводить їх у категорію довідкових матеріалів, цим самим унеможливаючи будь-які трансформації змістового наповнення. Адже навіть виходячи з їх початково означеної мети — сприяння у розшуку викрадених культурних цінностей, необхідно шукати можливості для більш гнучкого формату (способу подання інформації), оскільки вже мали місце випадки повернення цінностей з переліку.

Зокрема, зазначена у другому Каталогі ікона XVI ст. «Вїзд в Єрусалим», що була викрадена з експозиції Національного музею у місті Львові, повернута за місцем свого перебування, також дві картини — зразки західноєвропейського живопису повернулися до Полтавського художнього музею (Савчук, 2010, с. 4).

У перспективі подальшої активізації міжнародної співпраці в царині повернення на нашу територію культурних цінностей, які були не просто неповернуті, а фактично викрадені окупантами за період війни, формується потреба пошуку технічних можливостей не лише для оперативного уточнення відповідної інформації, але також і для її публічного розповсюдження.

Отже, описаний «документальний» спосіб фіксації інформації суттєво ускладнює дані процеси — він або потребує підготовки та щоквартального випуску нових редакцій кожного з видань, що вочевидь не відповідає умовам сучасності та принципам економії фінансування, або ж обробки відповідних відомостей та їх переведення у цифровий формат і, врешті, творення нового, вже цілковитого іншого «продукту».

Відповідно, з проведеного аналізу мережевих ресурсів МКІП та інших уповноважених органів у сфері охорони культурної спадщини, державних установ на предмет пошуку контрольно-облікових сервісів для викрадених/втрачених культурних цінностей України впливає, що від 2010 року відбір означеної інформації, її верифікація та каталогізація у відповідній сфері спеціально вже не здійснювалися і за потреби в отриманні масиву таких відомостей більш пізніх періодів їх варто шукати в межах інших відкритих баз даних. Зокрема, відкритих сервісів Міністерства внутрішніх справ України чи міжнародних баз з розшуку антикваріату, творів мистецтва чи інших викрадених виняткових матеріальних цінностей культури, як от: база даних викрадених творів мистецтва Інтерполу, база даних «Lost Art» Німецького центру культурних втрат, бази ряду інших країн, посилання на які розміщено на офіційному сайті ЮНЕСКО.

До слова, з інформації, викладеної на офіційному сайті Національного агентства з питань запобігання корупції 19 жовтня 2023 року, стало відомо, що в рамках проєкту «Війна і мистецтво» ними запущено окремий розділ «Викрадена спадщина». Його мета — допомогти запобігти незаконній торгівлі предметами мистецтва та старовини, що викрадені російськими окупантами в Україні під час війни. З тексту слідувало, що відповідна база станом на жовтень 2023 року налічувала вже 245 об'єктів (Національне агентство з питань запобігання корупції, 2023, 19 жовтня).

Водночас на момент звернення за активними посиланням, наведеними у цитованій публікації, а також у повідомленнях за даною тематикою з інших відкритих джерел вони спрямовували до іншого ресурсу — «Державного реєстру санкцій», де були відсутні будь-які спеціальні інструменти для ідентифікації, пошуку та перевірки відповідної інформації.

У підсумку варто наголосити, що нагальною є потреба не лише в тому, щоб анонсований представниками МКІП національний Електронний реєстр нерухомих об'єктів культурної спадщини розпочав свою стабільну роботу, але й у більш ґрунтовному дослідженні проблематики, пов'язаної з формуванням єдиного відкритого онлайн-ресурсу для всебічного висвітлення актуальної інформації

про шкоду, що була заподіяна ворогом об'єктам матеріальної культурної спадщини України за період війни.

Також нині відкритим лишається питання, чи зазначений ресурс зможе повною мірою як задовольнити потребу в обліково-контрольних заходах у системі матеріальної культурної спадщини, так і створити основу для збереження «цифрової» пам'яті про ті її складові (конкретні об'єкти), які не просто було вилучено з Реєстру внаслідок прийняття рішення про їх очевидну демонстративну належність до імперського минулого чи тоталітарного режиму, але й втрати відповідного предмета охорони в результаті їх невідворотного фізичного знищення.

3.2. Національний досвід охорони об'єктів культурної спадщини: виклики та вдалі кейси

Початково специфіка розкриття означеного в назві підрозділу проблемного поля була пов'язана з тим, щоб, з огляду на наступні чинники — поширення загальносвітової пандемії, актуалізація інших загроз сучасності (катастрофи природного, техногенного характеру, деструктивне ведення господарської чи промислової діяльності тощо) та нерівномірного кількісного розподілу об'єктів культурної спадщини в межах усієї території України, дослідити, як здійснюється їх охорона у різних її частинах, а також визначити відповідні методики, які в практичному розумінні є більш придатними, адаптованими до використання та, у підсумку, результативними в умовах обмежених фінансових та фактичних можливостей.

Загалом наративи стосовно теоретичних та практичних складових сучасної діяльності, пов'язаної з охороною об'єктів культурної спадщини, формувалися щонайменше впродовж тридцятирічної історії нашої держави. Водночас від початку повномасштабної військової інтервенції росії на українські території першочерговими стали не лише питання захисту суверенітету та територіальної цілісності, збереження життя і здоров'я, недоторканності та безпеки людей, але й охорони культурної спадщини як невід'ємної складової нашої культури та підґрунтя для національного самовизначення саме в умовах агресивної війни.

Відповідно напрям наукового пошуку було дещо змінено, а саме зміщено у бік розгляду актуальних, а не можливих небезпек, а також перенесено смислові акценти від кількісного показника пам'яток національного або місцевого значення як одного з визначальних чинників у питаннях реалізації охоронних заходів для окремих областей до оцінки фактичних можливостей здійснення невідкладних заходів стосовно охорони певних об'єктів культурної спадщини з огляду на реальну загрозу.

Загалом, як уже означено в попередніх розділах дослідження, змістовий контекст поняття «охорона об'єктів культурної спадщини» на даний час першочергово формується з огляду на норми Закону. Зокрема, у його тексті хоча безпосередньо й не міститься від-

повідна дефініція, однак визначено сутність охорони культурної спадщини. А останню, як висновується зі змісту ст.1, законодавцем було означено саме як сукупність об'єктів.

Отже, охорона об'єктів культурної спадщини є

«системою правових, організаційних, фінансових, матеріально-технічних, містобудівних, інформаційних та інших заходів з обліку (виявлення, наукове вивчення, класифікація, державна реєстрація) запобігання руйнуванню або заподіяння шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного використання, консервації, реставрації, ремонту, реабілітації, пристосування та музеєфікації об'єктів культурної спадщини» (Про охорону культурної спадщини, 2000).

Під час дослідження даного поняття науковці також переважно виходять з того, що охорона об'єктів культурної спадщини є поєднанням, сукупністю певних складників різного порядку. Зокрема, С. Кот визначив охорону пам'яток історії культури як «комплекс заходів, що здійснюються на державному або громадському рівні...» (Кот, 2010, с. 728). Проте деякі автори наукових публікацій фактично ототожнюють охорону та збереження названих об'єктів, поєднуючи означені види діяльності: «Процес збереження та охорони культурної спадщини...» (Литовченко, 2014).

Вважаємо, що таке поєднання видається не досить доречним, оскільки за змістовим наповненням охорона може включати в себе також реалізацію функцій захисту як такого. Отож коли йдеться про аналіз складових пам'яткоохоронної діяльності, краще відмовитись від ототожнення загальних та спеціальних понять.

Уже неодноразово наголошувалося на тому, що видовий та кількісний склад об'єктів національної культурної спадщини нашої держави, так само як і їх матеріально-технічний стан, є доволі різноманітними.

Грунтовне дослідження текстових матеріалів з Реєстру обумовило та актуалізувало потребу пошуку відповідей на важливі питання щодо охорони пам'яток, а саме:

- чи впливає кількісний показник (мало/багато пам'яток чи вони взагалі відсутні в певному регіоні) на специфіку її організації та практичного здійснення;
- чи притаманні їй регіональні особливості та в який спосіб

відповідний інформаційний супровід оприявнюється у публічному просторі, зокрема мережі Інтернет.

Згідно зі ст. 2 Основного закону наша держава за формою державного устрою є унітарною, а систему адміністративно-територіального устрою загалом складає 27 регіонів — 24 області, Автономна Республіка Крим, а також міста Київ та Севастополь (Конституція України, 1996). Виходячи з цього, із посиланням на дані Реєстру⁴² станом на 1 лютого 2022 року, початково було визначено загальні кількісні показники щодо пам'яток національного та місцевого значення у межах країни, а також окремо для кожного регіонів — Діаграма 1.

Так, загальна кількість пам'яток місцевого значення становила — 14511, а пам'яток національного значення відповідно — 1115. Найбільшу кількість пам'яток місцевого значення маємо, відповідно, в Сумській (2436), Дніпропетровській (2319), Харківській (2254) та Полтавській (1173) областях, а найменшу фіксуємо — в Миколаївській (6), Рівненській (10) та Волинській (20) областях.

Щодо пам'яток національного значення, то маємо інші показники. Так, найбільшу їх кількість задокументовано в Автономній Республіці Крим (235), місті Києві (185), Чернігівській (80) та Закарпатській областях (54), а найменша — в Тернопільській (5), Кіровоградській (6), Запорізькій (12) та Донецькій (14).

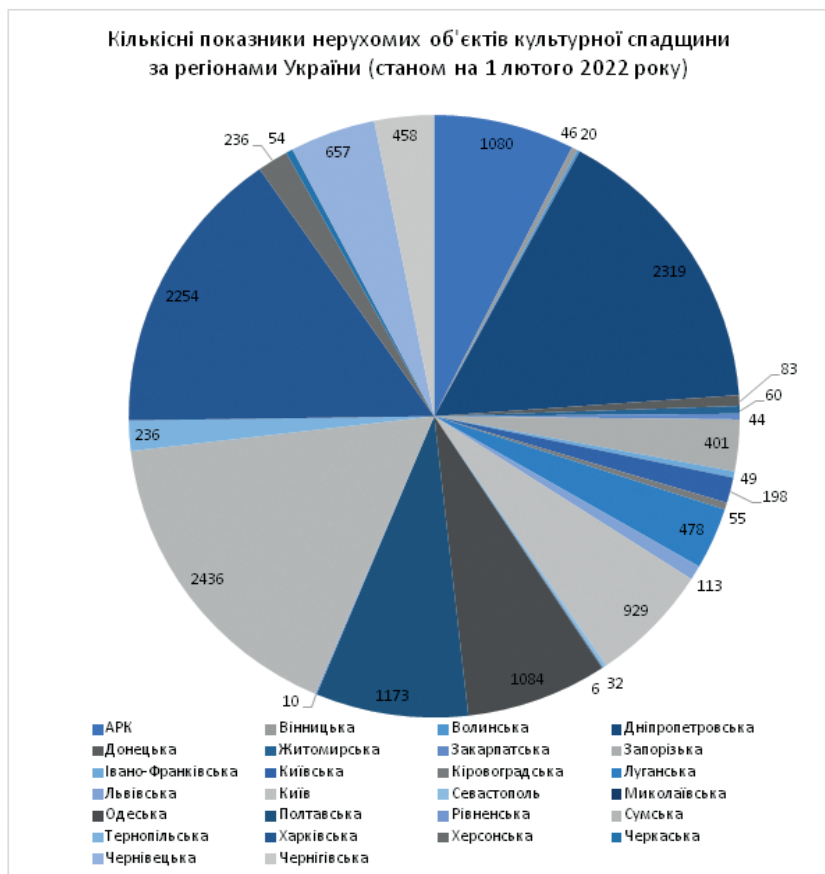
В окремих регіонах, зокрема Закарпатській і Черкаській областях та місті Севастополі кількісне співвідношення обох видів пам'яток було приблизно однаковим — відповідно 44 і 54, 32 та 34, 54 і 41.

Акцентуємо увагу на тому, що проведена розвідка в черговий раз наочно засвідчила те, що Україна багата на матеріальну культурну спадщину — не було виявлено жодного регіону, де б нерухомі пам'ятки були відсутні взагалі. І це з урахуванням того, що до загальної сукупності відомостей про об'єкти культурної спадщини даного дослідження, з огляду на попередньо означену відсутність окремого зведеного переліку щойно виявлених об'єктів культурної спадщини⁴³, не було долучено кількісні показники щодо них.

⁴² Йде мова про публічну частину відомостей з Реєстру, розміщеного на офіційному сайті МКІП.

⁴³ У розумінні відсутності єдиного такого переліку для усієї нашої держави, а не окремих списків, які, відповідно до наданої компетенції, формуються на місцях уповноваженими органами державної влади.

Діаграма 1

Водночас є висока ймовірність не прийняття до уваги тих пам'яток, які з різних причин, зокрема й технічного характеру, були долучені до текстів відповідних управлінсько-розпорядчих документів чи спеціально «позначені» у публічному просторі — за наявності охоронних табличок чи інших матеріальних свідчень присвоєння їм відповідного статусу, однак не включені саме до текстового варіанту Реєстру на сайті МКІП. Це обумовлено тим, що формат, у якому він перебував ще на початку лютого 2022 року, позбавляв можливості сформувати повну картину всіх нерухомих

об'єктів культурної спадщини та пов'язаних з ними рухомих предметів (певних видів культурних цінностей), які перебувають на обліку та, цим самим, узяті під охорону держави – у розумінні їх загальної верифікованої кількості. Отже, загальна кількість нерухомих об'єктів культурної спадщини означеного періоду допевне була значно більшою.

Від початку повномасштабного вторгнення наведений кількісний аналіз не можна вважати таким, що повною мірою відображає істинну картину всіх об'єктів культурної спадщини в межах нашої держави. Це, зокрема, обумовлено таким:

- починаючи від 24 лютого 2022 року, було зруйновано та пошкоджено велику кількість об'єктів культурної спадщини, і, на жаль, уже неодноразово наголошувалося на тому, що відповідні показники потенційно можуть зростати з кожною наступною ворожою атакою;

- відсутня фізична можливість для виявлення, експертної оцінки та прийняття на облік нерухомих об'єктів культурної спадщини на тимчасово окупованих, непідконтрольних територіях, а також місцевостях, де ведуться активні бойові дії;

- є регіони, де з різних причин (і дане твердження не втрачає істинності як для довоєнного періоду, так і активної фази вторгнення) уповноважені органи державної влади не відзначалися оперативністю у питаннях передання профільному Міністерству відомостей або ж поновленні інформації щодо кількісно-якісних змін у Реєстрі за кожною категорією об'єктів культурної спадщини.

Та загалом отримані результати здійсненого аналізу переважно підтверджувалися також даними інших попередньо проведених наукових розвідок, які хоч і не були спрямовані безпосередньо на дослідження сутнісних аспектів охорони культурної спадщини, однак мали стосунок до відображення кількісних показників національних пам'яток у межах держави.

Зокрема, йдеться про оцінку культурної спадщини територій України в контексті огляду територіальної диференціації історико-культурного та туристичного потенціалів даних об'єктів. Відповідно, за результатами останнього, цілком закономірно було визначено, що:

«Найвищий рівень насиченості об'єктами культурної спадщини спостерігається у Львівській області і м. Київ, найнижчий — у

Донецькій, Запорізькій, Кіровоградській, Луганській та Миколаївській областях» (Поливач, 2012, с. 178).

З урахуванням наведених даних було проведено вибіркове дослідження особливостей охорони об'єктів культурної спадщини довоєнного періоду в регіонах, відповідно, з найбільшими та найменшими кількісними показниками пам'яток. Насамперед це здійснено за рахунок огляду відкритого інформаційного інтернет-простору, зокрема на предмет пошуку офіційних сайтів або ж будь-яких інших ресурсів, створених спеціально уповноваженими органами з охорони культурної спадщини на місцях.

За результатами визначено, що більшість відповідних профільних управлінь на рівні областей або ж узагалі не ініціювали діяльність щодо створення персональних сайтів для подальшого оприлюднення інформації про їх діяльність з охорони нерухомих пам'яток та інших об'єктів культурної спадщини або ж, хоч і мали окремі сторінки в загальній структурі сайтів обласних державних адміністрацій, однак їх інформаційне наповнення перебувало на мінімальному рівні, а подекуди було й очевидно застарілим, що загалом не сприяло збереженню та популяризації національної культурної спадщини.

Так, на сайті Управління культури Сумської обласної державної адміністрації в розділі «Охорона культурної спадщини» на момент звернення розміщено лише перелік галузевих нормативно-правових актів станом на 2014 рік. Водночас у загальній стрічці новин містилися окремі частинки інформації, які засвідчували те, що певна діяльність з охорони пам'яток у області все ж проводилась — періодично публікували відомості про унікальні пам'ятки регіону, здійснювали тематичні навчально-комунікативні заходи за участю місцевої молоді — учнів та студентів, спільно з науково-дослідними установами організовували виставки музейних експонатів тощо.

Інформаційний ресурс Управління культури, туризму, національностей і релігій Дніпропетровської обласної державної адміністрації в межах своєї сторінки – розділ «Об'єкти культурної спадщини», містив лише перелік об'єктів, затверджених у статусі щойно виявлених, однак лише станом на 3 жовтня 2019 року.

На відміну від цього працівники Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей не лише актив-

но реалізовували заходи, спрямовані на охорону та популяризацію національної культурної спадщини в межах даної області, але й розміщували відповідну інформацію на персональній сторінці установи в мережі Facebook.

У Вінницькій області повноваження органу охорони культурної спадщини належали Управлінню містобудування та архітектури Вінницької обласної військової адміністрації, яке фактично стало правонаступником Управління культури і мистецтв Вінницької облдержадміністрації. На його сторінці в розділі «Охорона культурної спадщини», в інформаційній вибірці впродовж аналізованого періоду, була відсутня будь-яка інформація про діяльність пам'яткоохоронного спрямування. Сайт структурного підрозділу «попередника» також жодним чином не засвідчує реалізацію функції з охорони нерухомої культурної спадщини області. Натомість опублікований план роботи за 2021 рік демонстрував те, що діяльність управління переважно мала дещо інше спрямування, а саме підтримка народної творчості та популяризація окремого виду культурної спадщини – нематеріальної.

На рівні певних міст як відокремлених територіальних одиниць інформаційний супровід пам'яткоохоронної діяльності в мережі був порівняно кращим — управління здебільшого мали сайти чи інтернет-сторінки, на яких зосереджувалася поточна інформація про локальні пам'ятки національного та місцевого значення більш високого рівня впізнаваності. Окрім цього вони слугували інструментом для висвітлення практичних результатів діяльності даних інституцій з їх охорони. Зокрема, для Управління з питань охорони культурної спадщини Дніпропетровської міської ради було розроблено модернізовану версію сайту. Відповідальні особи не лише розпочали активну роботу стосовно його «наповнення» — розміщення даних про кількісно-видовий склад пам'яток відповідного населеного пункту, їх історичний контекст, але й періодично поновлювали поточну інформацію щодо конкретних заходів правового та практичного характеру, спрямованих на охорону нерухомих об'єктів культурної спадщини.

Місцева влада Києва також приділяла значну увагу охороні пам'яток національного та місцевого значення. На офіційному порталі столиці з-поміж багатьох сервісів вирізняється окремий

розділ — «Пам'ятки культурної спадщини». На момент звернення він містив повідомлення про те, як здійснювалися заходи з охорони об'єктів культурної спадщини, інтерактивну мапу міста «Звід пам'яток історії та культури» як приватно-державний партнерський проект «Захоплюючий Київ», сформований з відомостей про усі пам'ятки з відповідним статусом, світлин та іншого популярного контенту про історію столиці, а також інформаційної бази пам'яток культурної спадщини міста.

Отже, у більшості з аналізованих областей кількісний показник пам'яток, з-поміж інших, належав до тих чинників, які впливали на реалізацію та варіативну складову комплексу заходів з охорони культурної спадщини відповідних регіонів. Водночас велика кількість пам'яток не може бути запорукою належної реалізації означених заходів уповноваженими органами влади та, як наслідок, високого рівня розвитку пам'яткоохоронної сфери для кожної конкретної місцевості.

У цьому контексті варто розглянути можливість розробки загального онлайн-ресурсу, який би сприяв не лише відображенню практичних складових діяльності державних органів з охорони пам'яток у кожному регіоні, але й формуванню більш упорядкованих способів для означеного інформування.

Йдеться про формування такого допоміжного мережевого інструментарію (першочергово саме для державних управлінців та уповноважених представників громадськості), який би надавав можливість, шляхом персоналізованого доступу до адаптованого електронного кабінету, завантажувати до зведеної бази даних верифіковану інформацію про ті заходи, які здійснювали державні органи або за їхньої участі для охорони конкретних об'єктів культурної спадщини.

Від прийняття у липні 1978 року Закону УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури», включно з періодом незалежної України, коли набув чинності Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 року, поступово формувалися наративи щодо нерухомих пам'яток та інших складових культурної спадщини як об'єктів, які потребують специфічного ставлення. З огляду на це діяльність щодо їх охорони включала в себе головним чином комплекс заходів з їх обліку, державного

контролю за належним використанням, а також інших активних форм реалізації владних повноважень, спрямованих на забезпечення збереженості (ремонт, реставрацію, музеєфікацію, консервацію), пристосування, а також недопущення вчинення будь-яких заборонених чинним законодавством дій щодо означених об'єктів.

Починаючи від 24 лютого 2022 року, для всіх жителів України, попри інші наявні глобальні загрози сучасності, повною мірою оприявилася ще одна з них — воєнна. Багато хто цілком усвідомив її ще на початку 2014 року, на етапі гібридної війни, як її у початковій фазі означували не лише в текстах популярних, але й фахових наукових видань, коли було окуповано Крим та території на Сході України і Донбасі.

Таким чином, реалії агресивної війни, яка вже призвела до багатьох трагічних наслідків: загибель наших співгромадян, численні руйнування цивільної та критичної інфраструктури в різних регіонах України, вагомі економіко-соціальні та духовні втрати, спрямовують до потреби врахування відповідних обставин також і за реалізації та планування заходів з охорони складових культурної спадщини.

У межах даного дослідження вже неодноразово наводились офіційні кількісні показники від МКІП стосовно спричиненої шкоди та втрат на «культурному» фронті, відповідно до різних хронологічних періодів активної фази вторгнення (епізоди руйнації чи пошкодження об'єктів культурної спадщини, культурних інституцій та споруд культового призначення). Це засвідчує свідому діяльність ворога, спрямовану на нищення всього, включно з матеріальною культурною спадщиною, що може бути тією чи іншою мірою асоційоване з українською нацією.

З огляду на відповідну динаміку, а також ступінь цінності, який виявляється під час ведення воєнних дій росією на території України, можемо зауважити, що для кожного об'єкта національної культурної спадщини існує вкрай високий рівень загрози знищення або пошкодження. Означена ситуація посилюється тим, що агресор зумисно порушує норми міжнародного права, спрямовані на захист як рухомих, так і нерухомих складників культурної спадщини, більшість з яких за встановленою процедурою було ратифіковано ще в період радянського союзу.

Таким чином, з урахуванням наведеної загрози, а також наступних переважаючих чинників/небезпек *постійного* (поважний вік більшості нерухомих об'єктів культурної спадщини та, як один з наслідків цього, їх незадовільний чи доволі «нестійкий», з огляду на постійний вплив факторів зовнішнього середовища, матеріально-технічний стан; недостатність державного фінансування навіть для базових потреб підтримки та розвитку відповідної сфери; застаріле, а також не повною мірою узгоджене з нормами міжнародного права в даній сфері галузеве законодавство, спрямоване на охорону культурної спадщини) та *попередньо непрогнозованого* впливу на пам'яткоохоронну сферу (зокрема, пандемія Covid19, яка загалом негативно вплинула на національну культурно-мистецьку сферу; висока ймовірність техногенних катастроф, остаточні наслідки яких вельми складно передбачити навіть під час використання прогностичних можливостей сучасного обладнання) актуалізувалася потреба пошуку способів впровадження діяльності, спрямованої на охорону культурної спадщини, які будуть більш адаптованими до непередбачуваних умов сьогодення.

У контексті оцінки наукового доробку українських дослідників, присвяченого проблематиці охорони матеріальної культурної спадщини нашої держави за умов воєнного стану, варто наголосити, що переважна більшість серед проаналізованих наукових розвідок у даній царині здійснювалася за одним із напрямків, а саме:

- знаголошення на фактичних та потенційних загрозах, які несе агресивна війна для сфери національної культури загалом та охорони культурної спадщини зокрема. У тому числі з акцентуванням на їх матеріальному (кількісному) оприявленні — цифрових показниках знищених чи пошкоджених пам'яток, будівель чи інших об'єктів, різною мірою дотичних до культурно-мистецької інфраструктури, а також більш детальному огляді окремих епізодів — виявів «культурної» злочинності окупантів;

- заглиблення у міжнародно-правові аспекти воєнних злочинів, спрямованих проти культури та її матеріальних складових як порушення норм міжнародного права, їх поняття та нормативне регулювання, а також проблематику притягнення винних до відповідальності.

При цьому, судячи із переліку завдань, визначених у вступних частинах до аналізованих наукових праць, більшість дослідників не мали на меті означувати конкретні рішення чи пропозиції в практичній площині охорони національної культурної спадщини, натомість вони обмежувались констатацією та обґрунтуванням і без того очевидних обставин реальної загрози.

Так, Д. Кошиков здійснив аналіз міжнародно-правових аспектів захисту культурних цінностей в умовах збройної агресії російської федерації. При цьому автор акцентував увагу як на положеннях профільних міжнародних договорів та конвенцій, спрямованих на захист культурних цінностей та інших пов'язаних об'єктів матеріальної культури, так і на відповідних нормах національного права. У підсумку він виокремив два основні напрями, за якими держава, на його переконання, має забезпечувати захист культурних цінностей в умовах збройних конфліктів — це їх захист на територіях бойових дій та діяльність щодо повернення культурних цінностей, які вивезені ворогом з окупованих територій (Кошиков, 2022, с. 51).

До слова, у зазначеній праці дослідник подав поняття культурних цінностей відповідно до його міжнародно-правового розуміння, прийнятого в світовій доктрині, тобто як таке, що охоплює рухомі та нерухомі цінності виняткового значення, а також будівлі чи інші споруди, призначені для їх зберігання.

Мистецтвознавець О. Рішняк, досліджуючи загрози для української культурної спадщини в умовах російської агресії одночасно на трьох рівнях — передконфлікту, конфлікту та постконфлікту на тлі відомого досвіду воєнних конфліктів кінця XX — початку XXI ст. (зокрема, у їх співвіднесенні з воєнними діями та конфліктами на території Боснії та Герцеговини, колишньої Югославії, Сирії, Іраку, Малі), дійшов висновку, що через політичні, економічні чи ідеологічні чинники культурні цінності стають предметами завоювання чи об'єктами руйнувань. «У цьому контексті мотиви руйнування та викрадання культурних цінностей загарбником відповідають меті агресії — позбавлення українського народу державності, національної ідентичності, культурного простору...» (Рішняк, 2022, с.172).

З-поміж іншого доробку певною мірою вирізняється вже згадувана в попередніх розділах наукова публікація «Культурно-іс-

торична спадщина в умовах війни: досвід російсько-українського збройного протистояння 2014-2022 рр.». І зараз йдеться не про акцентування на специфіці категорійно-понятійного апарату, використаного її авторами — як безпосередньо у назві статті, так і загалом у межах усього тексту, оскільки тут лишається місце для дискусії та цілком обґрунтованих сумнівів стосовно його формулювання та наповненості, а про більш глибоке розкриття окремих змістових контекстів означеної праці.

Так, автори проаналізували особливості існування та забезпечення схоронності вітчизняної культурно-історичної спадщини впродовж усього фактичного періоду російської агресії проти України. При цьому, однак, додавши ремарку, що «наведені фактологічні та цифрові показники можуть змінитись (найімовірніше, у бік збільшення)» (Куцька, Герус & Куцька, 2022, с. 565). І така заувага видається цілком закономірною в умовах триваючої активної фази воєнних дій. Прикметно, що науковці не лише цілком предметно намагалися окреслити в ній суто організаційні пам'яткоохоронні аспекти, але й описати конкретні заходи із захисту та збереження об'єктів національної культурної спадщини з посиланням на вагомий практичний досвід, віднайдений у межах різних регіонів України, починаючи ще від 2014 року.

Стосовно доробку зарубіжних фахівців, то у контексті розкриття досліджуваних питань відповідні наукові здобутки можна вважати більш ґрунтовними та послідовними. Їх якісно вирізняє те, що вони формувалися впродовж тривалого часу на основі світових напрацювань у царині охорони культурної спадщини за умов воєнних конфліктів як більш загального характеру, так і локального — певних збройних зіткнень, випадків точкової терористичної діяльності тощо, внаслідок яких матеріальна культурна спадщина зазнавала шкоди. Відповідно, висновується їх зорієнтованість не лише на розкриття узагальненого контексту провадження даної діяльності протягом «кризових» та «посткризових» періодів. Саме означена специфіка притаманна доробку таких авторів, як З. Бачрані, У. Гартунг, Е. Кампфенс, С. Малдер та Д. Трейн, П. Стоун, Р. Тейгелер.

Воєнна агресія, спрямована проти нашої держави, мало кого лишає байдужим, тому й профільні міжнародні інституції цілком

виправдано надають не лише пряму матеріальну допомогу для покриття охоронних потреб, але й інші можливі види підтримки в підготовці фахових публікацій та аналітичних матеріалів, присвячених проблематиці охорони культурної спадщини під час війни — у розумінні її не лише як глобальної світової загрози, але й з огляду на поточні вияви воєнної агресії на території України. Зокрема, йдеться про дослідження «Захист культурної спадщини від збройних конфліктів в Україні та за її межами» («Protecting cultural heritage from armed conflicts in Ukraine and beyond»), виконане спільними зусиллями групи зарубіжних та українських авторів за підтримки Комітету з питань культури та освіти Європейського Парламенту.

Що ж нині відбувається в системі охорони культурної спадщини нашої держави?

Початково вже було наголошено на відсутності прямих законодавчих механізмів для визначення її специфіки в умовах воєнного стану. Винятком можна вважати лише до певної міри врегульовані питання евакуації культурних цінностей з музейних установ та встановлення особливостей виконання протиаварійних, невідкладних консерваційних та ремонтних робіт на об'єктах культурної спадщини, які були пошкоджені внаслідок воєнних дій у період збройної агресії російської федерації. Це приводить до висновку, що в інших випадках вона здійснюється відповідно до положень, попередньо визначених загальним законодавством у сфері культури та профільним — у сфері охорони культурної спадщини ще в довоєнний період.

У цьому сенсі пропонуємо розглянути сучасні способи, які можуть бути використані для охорони культурної спадщини саме в критичних умовах, а також конкретні практики, які нині мають як наукове, так і практичне обґрунтування та впроваджуються в означену сферу уповноваженими державою спеціальними суб'єктами, а також тими інституціями чи окремими дієвцями, можливість участі яких у даних процесах висновується з огляду на зміст норм чинного законодавства в сфері культури.

Особливості захисту нерухомих пам'яток від реальної загрози знищення або пошкодження внаслідок активних воєнних дій.

Першочергово варто наголосити на тому, що за напрямом

охорони нерухомих об'єктів культурної спадщини в означених обставинах відсутнє як достатнє нормативне підґрунтя, так і єдині, спеціально розроблені інструктивні матеріали. З огляду на це реалізація даних заходів насамперед залежить від місця їх знаходження та поточної безпекової обстановки в даному регіоні. Відповідно суттєво різниться ситуація, за якої об'єкт перебуває на умовно безпечній території, де наявна хоча б мінімально необхідна кількість матеріалів та засобів для досягнення цілей такого захисту, чи навпаки — він знаходиться в межах тимчасово окупованих ворогом або тільки-но звільнених місцевостях, куди навіть сам доступ цивільних осіб обмежений, а інфраструктура знищена чи зазнала суттєвих пошкоджень, тому такі можливості відсутні.

У контексті означення фактичної ролі громадськості в охороні культурної спадщини вже побічно наголошувалося на тому, як громадські активісти та небайдужі місцеві мешканці, на заклики влади або ж з власної ініціативи, вживали заходів для «фізичного» захисту найвизначніших монументальних пам'ятників на випадок активних бойових дій. При цьому, з огляду на відсутність практичної складової охорони нерухомих пам'яток у війні відносно до сучасних реалій, використані підходи та способи ведення робіт могли суттєво різнитися між собою. У цьому розумінні в межах багатьох публічних інтернет-ресурсів детально описано, як це фактично відбувалося в різних містах України.

Для прикладу, упродовж березня 2022 року за підтримки місцевої влади в столиці укріпили пам'ятники гетьману Сагайдачному, княгині Ользі, князю Володимиру, гетьману Богдану Хмельницькому, фонтан «Самсон» та деякі інші (Молодковець, 2022).

Також відповідний досвід майже в той самий час впроваджувався в інших містах, де для цього були достатні умови — Дніпро, Запоріжжя, Львів, Одеса, Харків. При цьому способи, які використовували для убезпечення пам'ятників, могли відрізнятись та залежали від різних обставин: фактичних розмірів об'єктів, їх розташування, наявності матеріально-технічних ресурсів, логістичних можливостей тощо. Зокрема, за інформацією з мережі Інтернет, у Львові деякі скульптури, розташовані в історичній частині міста, обгорнули вогнетривкими матеріалами, скловатою та зафіксували захисними мішками, деякі інші, менші за розмірами, демонтували

*Зображення 6. Пам'ятник княгині Ользі,
Андрію Первозванному, Кирилу і Мефодію на Михайлівській площі,
джерело: facebook.com /verkhovna.rada.ukraine*

та перемістили у спеціальні сховища. Натомість у Дніпрі, Києві та Одесі габаритні монументи обкладали мішками з піском по всьому периметру, подекуди використовуючи дерев'яні чи металеві ристування (Світлова, Шикуча & Дунська, 2022).

Стосовно Харкова, то, незважаючи на численні ворожі обстріли, на сайті «Української правди» в квітні 2022 року повідомлялося про те, що місцеві волонтери та комунальні служби докладають чималих зусиль для забезпечення монументальних пам'яток. Так, пам'ятник Тарасу Шевченку — окрасу середмістя та символ народного спротиву, який не було знищено навіть у період Другої світової війни, обклали близько 20 тисячами мішків з піском, які довелося складати в декілька рядів, чергуючи їх з дошками та дерев'яними піддонами (Кречетова, 2022). І це з огляду на загальну висоту даного монумента, яка становить більш як 16 метрів, що суттєво ускладнювало проведення означених робіт.

Особливості захисту об'єктів культурної спадщини та їх умовно

*Зображення 7. Захищений мішками з піском фонтан «Самсон»
на Контрактовій площі, світлина Костянтина Усова,
джерело: https://t.me/usov_ua*

«рухомих» складових частин, які постійно зберігаються у закритих приміщеннях — музеях, галереях, сховищах, спеціально пристосованих для цієї мети.

У цьому питанні також варто враховувати визначальний критерій — місце перебування, а ще додатково — техніко-матеріальні та логістичні можливості, наявність відповідних ініціатив від осіб, відповідальних за їх утримання або належне зберігання.

Нерухомі об'єкти культурної спадщини та культурні цінності суттєво вирізняє те, що останні здебільшого цілком придатні для переміщення у просторі без заподіяння шкоди для їх «матеріальної» оболонки, а також те, що вони переважно на постійній основі зберігаються не на відкритій місцевості, як більшість монументальних пам'яток, а в спеціально пристосованих для цього приміщеннях/сховищах. Означені обставини обумовлюють потенційно більший варіативний ряд можливостей для їх убезпечення. Однак на практиці, за відсутності чіткого розуміння та будь-яких дійсних гарантій стосовно того, яке місце в наявних умовах можна вважати більшою мірою безпечним і в який спосіб організувати переміщення даних об'єктів, музейні працівники намагалися

здійснювати захист культурних цінностей за місцем їх фактичного перебування.

Для прикладу, як під час особистого спілкування, так і в ході публічних виступів, означуючи специфіку власного досвіду роботи за умов активної фази війни, працівники Роменського краєзнавчого музею розповідали про ті складнощі, з яким вони зіткнулися у перші тижні повномасштабного вторгнення. Зокрема, те, як їм під обстрілами доводилося розшукувати та пристосовувати принаймні якісь допоміжні матеріали для захисту музейних експонатів на місцях, а також те, як намагалися переховувати особливо цінні з них від атак при стрімкому наближенні ворога.

На початку Великої війни, коли допомога від зарубіжних партнерів тільки-но починала надходити, музейники столиці також були орієнтовані на пошук додаткових ресурсів для захисту особливо цінних колекцій та експонатів. Зокрема, з інформації, поширеної 15 березня 2023 року на офіційній сторінці Музею Івана Гончара в соціальній мережі Facebook, стало відомо про персональну ініціативу від керівництва установи щодо збору коштів для закупівлі допоміжних пакувальних матеріалів (картон, папір парафіновий, коробки картонні, поролон тощо), які сприятимуть максимальному забезпеченню унікальних культурних надбань нашого народу.

Водночас як практики — працівники національних музеїв, так і науковці-теоретики у своїх фахових публікаціях наголошували на важливій персональній ролі керівників кожної окремо взятої установи в справі охорони відповідних експонатів періоду повномасштабного вторгнення. Так, генеральний директор Львівської національної галереї мистецтв імені Бориса Возницького Т. Возняк у матеріалі «Музейна діяльність під час війни. Досвід Львівської національної галереї мистецтв» не лише наголосив на тому, що на державному рівні офіційно не говорилося про реальну перспективу початку війни. Також, за його персональною інформацією, уповноважені служби, хоча й не всі, фактично з власної ініціативи робили те саме, що й очолювана ним інституція — готувалися до повномасштабного вторгнення. І керівники тут виконували ключову роль. Таким чином там, де означена підготовка взагалі не здійснювалась, музейні установи в підсумку були просто розграбовані окупанта-

ми — «чи то у режимі “державного мародерства”, як от Херсонський художній музей імені Олексія Шовкуненка, Маріупольський художній музей імені Куїнджі, чи у режимі “піратського мародерства”...» (Возняк, 2023, 4 грудня).

Отже, вагомий вплив на охорону об'єктів культурної спадщини нашої держави в умовах військової інтервенції мають: територіально-просторовий критерій, а саме те, в якому регіоні вони знаходяться — умовно більш «безпечному», віддаленому від лінії фронту чи на тимчасово невідконтрольній або окупованій території; чи є реальна можливість за потреби вжити нагальних заходів для їх охорони; чи відзначається високим рівнем активності у справі охорони культурної спадщини персональна участь суб'єктів, уповноважених державою на виконання даних функцій.

На відміну від цього в мирний час рівень забезпечення охорони об'єктів культурної спадщини переважно обумовлювався, окрім власне географічного розташування, багатьма іншими чинниками — видом об'єкта, тим, у чий власності (управлінні) він фактично перебуває, поточним матеріально-технічним станом, розміром бюджетного фінансування, виділеного на його утримання, виваженістю управлінських рішень уповноважених осіб, можливістю його «розумного» пристосування для використання в контексті подальшого розвитку сфери туризму тощо.

Водночас на тлі війни в Україні актуалізувалася потреба не лише детального перегляду кількісного, але й ревізії якісного складу Переліків пам'яток, з подальшим виключенням тих об'єктів, стосовно яких було прийнято відповідні рішення з огляду на очевидність їх зв'язку з державою-агресором, імперським колоніальним чи тоталітарним спадком. Це обумовлено тим, що на даний час у багатьох регіонах до пам'яток такого виду ще належать ті об'єкти, історична цінність яких, як одна з визначальних ознак належності до культурної спадщини, втрачена з огляду на події в нашій державі. Зокрема, йдеться про будівлі, вагому цінність яким надавав лише сам факт проживання чи тимчасового перебування вищого військового командування періоду СРСР, пам'ятники деяким російським письменникам, меморіали на честь борців за встановлення радянської влади та колишнього партійного керівництва тощо.

Варто зазначити, що на рівні МКІП робота, спрямована на «очищення» публічного простору від об'єктів культурної спадщини, пов'язаних з історією та культурою СРСР та російської федерації, значно активізувалася саме від початку повномасштабного вторгнення ворога на територію нашої держави. І це виявилось не лише з формального боку, в оприлюдненні на початку квітня 2022 року офіційної позиції міністерства за даним напрямом, а також спільних Рекомендацій щодо пам'ятних об'єктів, пов'язаних із історією та культурою росії та СРСР. Для відкритого діалогу з громадськістю та подальшого цивілізованого провадження системи заходів, спрямованих на дерусифікацію та декомунізацію, ним, спільно з Українським інститутом національної пам'яті, було послідовно проведено серію тематичних круглих столів у межах проєкту «Дерусифікація, декомунізація та деколонізація у публічному просторі».

На додаток до цього, окрім ухвалення рішень про вилучення деяких доволі суперечливих (у розумінні суспільного резонансу та історичного контексту) пам'яток з Реєстру, МКІП було створено Експертну раду з питань подолання наслідків русифікації та тоталітаризму як консультативно-дорадчий орган. І позитивним видається не лише даний юридичний факт як такий, адже національна практика засвідчує, що мали місце започаткування певних профільних пам'яткоохоронних та дотичних інституцій, які так і не розпочали свою повноцінну роботу. Натомість у питанні діяльності даної Ради нині вже мають місце практичні рішення.

Так, підготовлено загальні рекомендації для органів місцевого самоврядування, громадських організацій для надання їм допомоги у подоланні антиукраїнського впливу російських цивілізаційних міфів, російської імперської та радянської тоталітарної спадщини в публічному просторі нашої держави. Також було ухвалено ряд рішень, у тому числі щодо демонтажу та перенесення деяких пам'ятників. Зокрема, йде мова про відповідну рекомендацію стосовно монумента радянському генералу Ватутіну, яку, у підсумку, було підтримано міською владою Києва, а сам пам'ятник з дотриманням необхідних процедур демонтовано 9 лютого 2023 року.

До слова, означені процеси щодо окремих меморіальних об'єктів, яким не було надано «спеціальний» статус, як логічне

продовження дерусифікації та декомунізації також тривають. Зокрема, ухвалено відповідне управлінське рішення міської влади столиці про демонтаж 47 пам'ятників, пам'ятних знаків та окремих елементів, пов'язаних з російською федерацією та відповідним історичним минулим. Повідомлення про це 14 травня 2022 року з'явилося на офіційному інтернет-ресурсі Київської міської ради.

У контексті дослідження практичних складових охорони матеріальної культурної спадщини сучасного періоду також не можна лишати поза увагою процеси, пов'язані з оцифрування відповідних об'єктів. Вочевидь, останнє не становить охорону пам'яток та пов'язаних з ними рухомих культурних цінностей ні у прямому розумінні даного поняття, ні з огляду на законодавче визначення даної термінологічної одиниці. Проте використання відповідних технологій як важливого допоміжного інструменту невідривно пов'язане з багатьма важливими культуротворчими процесами, а також з їх відновленням у перспективі повоєнної відбудови.

За умови очевидного зростання кількісних показників знищених та суттєво пошкоджених унаслідок воєнних дій об'єктів культурної спадщини, навіть коли вживаються варіативні заходи з їх «фізичного» забезпечення від руйнівного впливу, лишається доволі високий рівень реальної деструктивної загрози, з огляду на це виникає цілком закономірне питання — як в означених критичних умовах зберегти якщо вже не саму пам'ятку як річ, цілісний об'єкт у його поточному, відносно «стабільному» стані⁴⁴, то хоча б певний масив візуальної, «матеріальної» пам'яті про нього для майбутніх поколінь та в перспективі подальшої повоєнної відбудови?

У пошуку відповіді на дане питання варто звернути вектор уваги в бік цифрових технологій та означити окремі аспекти, пов'язані з діджиталізацією та оцифруванням окремих складових нерухомої культурної спадщини.

Важко не погодитись з твердженням стосовно того, що «із кожним роком процес діджиталізації у сфері культури та мистецтва активізується все більше і в Україні» (Лелик, 2019, с. 2).

У контексті процесів поточного реформування сфери української культури цифрова трансформація діяльності, пов'язаної з

⁴⁴ У розумінні того, яким цей стан був у довоєнний період, зокрема з огляду на його фіксацію у межах офіційних реєстрів.

охороною пам'яток, уже фактично не є чимось інноваційним, а становить невід'ємну складову та закономірний результат загальних перетворень. Відповідно у наявних умовах реалізація вагової частини заходів з охорони національної культурної спадщини можлива саме в мережевому просторі з використанням допоміжних цифрових технологій.

Загалом теоретичні та практичні аспекти оцифрування в системі охорони культурної спадщини як безпосередньо, так і опосередковано досліджували І. Братусь, В. Волинець, Т. Горбул, Г. Липак та О. Липак, І. Лобузіт, Р. Матульський, Л. Приходько, С. Русаков, О. Шевченко.

Загальносвітове поширення пандемії та, як наслідок, тривала соціальна ізоляція також належать до тих передумов, які значно прискорили проникнення сучасних цифрових та мережевих технологій однаковою мірою до сфери національної культури та, відповідно, діяльності, пов'язаної з охороною культурної спадщини. Цілком закономірно, що вони нині оприявлюються через оцифрування фізичних об'єктів, приналежних до матеріальної культурної спадщини — монументальних пам'яток, музейних експонатів, унікальних друкованих матеріалів (світлини, архівні документи, інші рідкісні видання) та інших.

Оцифрування об'єктів культурної спадщини як процес введення візуальної інформації про них до цифрового формату, безумовно, може здійснюватися за допомогою різних сучасних технологій — 3D-сканування та фотометрія, 3D-моделювання, лазерне сканування, зйомка за допомогою дронів тощо.

На даний час пам'яткоохоронна діяльність уже зазнає впливу цифрових технологій. У цьому сенсі означене питання не є виключно об'єктом державно-приватних партнерських ініціатив, громадського інтересу чи наукового дискурсу, але й поступово інтегрується до національного нормативно-правового поля.

Набуття у 2021 році чинності новації стосовно включення до Реєстру геопросторових даних, метаданих та сервісів, а також оприлюднення іншої діяльності, доступ до яких здійснюються у мережі Інтернет згідно із Законом України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних», засвідчило факт обов'язковості використання відповідної технології для розміщення переліченого

«набору» даних про об'єкти культурної спадщини, яким офіційно надано охоронний статус. У лютому 2021 року МКІП було офіційно представлено проєкт «Цифрова трансформація охорони культурної спадщини (е-Спадщина)». Його, разом з іншими проєктами, приналежними до системи цифрової трансформації, розмістили на публічному порталі «Дія».

На момент оприядження е-Спадщина включала чотири складові, які в своєму поєднанні були спрямовані на цифрове перетворення сфери культури та туризму:

- цифрова інфраструктура музеїв з використанням можливостей Microsoft 365;
- Реєстр культурної спадщини як онлайн-реєстр з інформацією про об'єкти культурної спадщини;
- Реєстр нематеріальної спадщини як мережевий ресурс, що складається з елементів Національного переліку нематеріальної культурної спадщини (списки, облікові картки посилання на актуальні джерела інформації, розміщені на інших ресурсах);
- Музейний фонд України як інтегрована інформаційна база стосовно цінностей, які зберігаються в бібліотечних та музейних установах (Цифрова трансформація охорони культурної спадщини (е-Спадщина), 2021).

Для кожної з означених складових попередньо визначено конкретний календарний період для «запуску», що ж стосується електронного Реєстру культурної спадщини, то її початково було обмежено 4 кварталом 2023 року. Очевидним є те, що в умовах повномасштабного воєнного вторгнення не варто розраховувати на вчасну реалізацію усіх складових означеного проєкту. При цьому лише використання спільнотою кінцевого цифрового «продукту» уможливить у підсумку надати виважену та неупереджену оцінку відповідним офіційним ініціативам.

Досліджуючи сучасні способи матеріалізації пам'яті про об'єкти культурної спадщини, які перебувають під загрозою знищення, вже наголошувалося на тому, що в умовах тотальних загроз, які поступово актуалізувалися в останнє десятиріччя для більшості об'єктів культурної спадщини, використання новітніх технологій, зокрема 3D-сканування, може бути одним з ефективних способів збереження візуальної пам'яті про нерухому пам'ятку, яка пере-

буває в незадовільному стані і коли відсутня реальна можливість для її відновлення в найкоротші терміни (Міщенко, 2020, с.136).

У контексті даного дослідження ми жодним чином не намагаємося ставити під сумнів винятковість кожного з об'єктів культурної спадщини та потребу збереження їх «матеріальної» оболонки у тому стані, в якому вони нині перебувають. За умов війни вкрай складно гарантовано убезпечити від загрози знищення саме нерухомі монументальні об'єкти, тому варто розглянути й альтернативний спосіб — за наявності реальної загрози втратити пам'ятку варто спробувати зберегти «цифрову» пам'ять про неї. Йдеться про точну деталізовану до найменших подробиць цифрову копію об'єкта, що дасть змогу у такий спосіб зафіксувати його в зовнішньому вигляді, який він мав на момент проведення заходів з оцифрування. Загалом означена інформація має не лише потужний культуротворчий потенціал, але й, за сприятливих умов, її може бути використано на практиці, коли на порядку денному постане питання відновлення втрачених або частково пошкоджених пам'яток чи інших об'єктів матеріальної культури. У цьому сенсі також варто зосередити увагу на тій ситуації, що чинне пам'яткоохоронне законодавство України не містить методичних підходів стосовно поводження (збереження, доступу, копіювання, передачі тощо) з отриманою цифровою інформацією про об'єкти, які вже було оцифровано.

Ще до початку військової інтервенції в публічному інформаційному просторі було представлено як багато приватних, так і спільних партнерських проєктів щодо оцифрування культурної спадщини. Зокрема, до числа більш медійно впізнаваних належать такі з них: «Мапа реновації» як ініціатива зі створення тривимірної мапи міста Києва; «Дуже Цифрова Резиденція» як спосіб сучасного переосмислення відомих пам'яток Одеси та Харкова; проєкти ГО «Pixelated Realities» («Піксельовані реальності») як свідчення п'ятирічного досвіду застосування 3D-сканування, цифрового виробництва, віртуальної та доповненої реальності для оцифрування культурної спадщини, цифровий інфраструктурний туристичний сервіс «Замки 360: Закарпаття» в рамках культурно-технологічного фестивалю «:DRONEVAR».

Варто також звернути увагу на онлайн-захід «Збереження

української культурної спадщини в цифровому форматі» як частину цьогорічного All Digital Week. У рамках цього проєкту було представлено не лише ініціативи європейських інституцій із безпечного збереження вже оцифрованих культурних надбань, але й український досвід використання цифрових технологій для потреб охорони культурної спадщини, зокрема екстреного 3D-оцифрування, фотометрії та багатоаспектного застосування відповідної технології в критичних умовах.

Загалом, заслугоує на підтримку позиція, що в умовах агресивного військового вторгнення одним із дієвих способів оцифрування об'єктів культурної спадщини є екстрене 3D-оцифрування, коли потрібно вжити невідкладних заходів для всебічної фіксації зовнішнього вигляду об'єкта, а ризик його невідвортної втрати вкрай високий.

Однак належне впровадження зазначеної технології можливе за сукупності таких умов:

- використання методик, придатних чи спеціально адаптованих для оцифрування конкретних складових матеріальної культурної спадщини. Адже, для прикладу, воно не може здійснюватися за єдиними принципами для монументальних об'єктів та рухомих культурних цінностей;

- суворе дотримання застережних заходів, необхідних для персональної безпеки особи чи осіб, які проводять оцифрування об'єктів у фактичних умовах війни;

- максимальне залучення та інформування уповноважених державних інституцій і зацікавлених установ приватного сектора. Воно обумовлюється не лише високою вартістю практичного впровадження відповідної технології (і очевидно неможливістю покрити ці витрати виключно за рахунок бюджетних коштів), але й потребує використання якісного обладнання та певних логістичних рішень. Окрім того, воно є неможливим без отримання офіційних дозволів, погоджень для доступу до відповідних об'єктів, що особливо ускладнюється під час воєнного стану.

У даному сенсі виникає потреба окремого розгляду, зокрема в форматі відкритого діалогу — за участі фахової спільноти, представники якої можуть оперувати власним досвідом впровадженням оцифрування на практиці, питань щодо надання «спеціаль-

ного» статусу 3D-скануванню як допоміжної технології в системі охорони культурної спадщини сучасного періоду.

Однак проблематика, пов'язана з цифровою репрезентацією культурної спадщини, в науковій літературі не обмежується дослідженнями специфіки виключно зазначених технологій. Як окремий напрям дослідники також пропонують розглядати її токенизацію. Зокрема, оприявлюючи останню у форматі застосування блокчейн-технологій для збереження та подальшого поширення складових культурної спадщини через NFT.

Так, автори публікації «Cultural heritage in the context of digital transformation practices: experience of Ukraine and the Baltic states» не лише в загальному плані наголосили на тому, що наша держава доволі швидко адаптує нові технологічні моделі до потреб різних сфер діяльності, в тому числі культури та мистецтв. При означенні того, що прикладом культурної спадщини в електронному вигляді може бути як цифрова копія унікальної пам'ятки чи картини, так і «цифровий» оригінал сам по собі, який існує лише в даному форматі, вони акцентували увагу на здатності технології блокчейн надавати художникам і творцям контенту унікальну можливість монетизувати результати своєї творчої діяльності, забезпечуючи їм унікальний підпис та право власності на NFT (Gorbul & Rusakov, 2022, p. 65).

На наше переконання, проблематика використання можливостей NFT у контексті збереження матеріальної культурної спадщини потребує додаткового дослідження – як на рівні теоретичних основ (адже її «стабільна» послідовна розробка на національному рівні розпочалася порівняно нещодавно — друга половина 2022-2023 роки), так і практичного досвіду. І знову ж таки, в даному сенсі актуалізуються попередньо означені питання стосовно юридичного статусу відповідного кінцевого цифрового продукту, а також те, чи можуть аналізовані технології бути однаково ефективно адаптовані саме під специфіку унікальних пам'яток культурної спадщини чи рухомих культурних цінностей, а не виключно новостворених сучасних арт-об'єктів.

Варто зауважити, що не тільки держава, яка лише декілька років тому на «офіційному» рівні долучилася до цифрової трансформації національних пам'яткоохоронної та музейної сфер, нині підтримує оцифрування культурної спадщини.

Від початку війни в Україні значно активізувалася діяльність національних громадських організацій, благодійних фондів, а також небайдужих зарубіжних партнерів, які виявили зацікавленість у долученні до справи оцифрування нерухомих об'єктів культурної спадщини та музейних експонатів. Зокрема, з багатьма із названих ініціатив можна було ознайомитись завдяки проєкту «Збереження української культурної спадщини в цифровому форматі» (SaveUCHdigital), який у рамках Європейського тижня цифрової грамотності було започатковано Київським національним університетом культури і мистецтв за підтримки міжнародної спільноти.

У форматі онлайн-конференції ще на початку повномасштабного вторгнення навесні 2022 року ґрунтовно розглянули не лише досвід використання цифрових технологій у профільній галузі, набутий українськими фахівцями (зокрема його практичну складову — методики термінового 3D-оцифрування об'єктів культурної спадщини, безпекові аспекти цієї діяльності в умовах збройних конфліктів), але й відкриті зарубіжні ініціативи фахівців з Італії, Австрії, Канади, Нідерландів, Польщі, Люксембургу щодо організації безпечного збереження цифрових архівів фондів інституцій пам'яті, профільних наукових установ та окремих дослідників з України, а також особливостей збереження зображень-об'єктів екстреної фотофіксації, для їх подальшого відтворення в цифровому середовищі.

Отже, в умовах невичерпної потреби збереження матеріальних основ української культури поряд з підходами, спрямованими на охорону культурної спадщини нашої держави, варто більш ґрунтовно дослідити питання цифрових трансформацій відповідних пам'яткоохоронних практик з урахуванням глобальних загроз «фізичного» характеру та подальших перетворень культурного простору.

Окремим, доволі «проблемним» напрямом охорони культурної спадщини України сучасного періоду є специфіка її здійснення на окупованих та тимчасово непідконтрольних територіях. Вочевидь, що коли йде мова про культурну спадщину окупованих Криму та територій на Сході України, то у даному випадку потрібно враховувати не лише наявність прямої загрози для пам'яток, яка походить від ракетних ударів, артилерійських чи будь-яких інших збройних

чи високотехнологічних уражень, що нині актуальна для всіх без винятку складових культурної спадщини нашої держави, але й ще один вагомий чинник – тривалу відсутність прямого контролю за ними на рівні органів державної влади та інших уповноважених інституцій, і, як наслідок, створення окупаційною владою підґрунтя для виведення даних об'єктів з національного правового поля. Врешті це спричинило ситуацію, за якої нині для українського соціуму та міжнародної спільноти під час інтерпретування фрагментарних відомостей, отриманих від місцевих активістів та з просторів мережі Інтернет, формується лише часткове або подекуди й вельми викривлене уявлення про те, як фактично здійснюється пам'яткоохоронна діяльність у межах означених територій.

Щодо стану практичної розробки проблематики спеціалізовано за напрямом – культурна спадщина Криму та її охорона, то варто наголосити, що їй було приділено порівняно більше уваги. Зокрема, вона належить до сфери наукових інтересу фахівці Кримського інститут стратегічних досліджень.

Так, за підтримки Міжнародного фонду Відродження працівники названої установи підготували низку комплексних аналітичних та методичних матеріалів, присвячених проблематиці збереження не лише культурної спадщини Криму, але й усієї України, як от: «Стан об'єктів культурної спадщини в окупованому Криму (2014-2019)», «Методичні рекомендації з моніторингу культурної спадщини, яка залишилась на території тимчасово окупованого Криму», «Міжнародні механізми захисту культурних цінностей на окупованих територіях», «Методичні рекомендації з основних механізмів притягнення до відповідальності за порушення проти культурних цінностей Криму» та інші.

Уникаючи прямого відтворення усіх положень, означених у межах наведених видань (адже відповідні тексти розміщені на офіційному сайті інституції на умовах відкритого доступу — <https://ciss.org.ua/ua/nashi-vydannia.html>, що дає можливість зацікавленим особам детально дослідити їх зміст), спробуємо сукупно — як з посиланням на вміщену в них інформацію, а також зміст деяких інших джерел та наше власне бачення, означити ті загрози, які нині найбільшою мірою актуальні саме для сфери охорони культурної спадщини територій, окупованих ще від 2014 року.

Загрози загального характеру. До них першочергово належить тривалий період «випадіння» цих об'єктів культурної спадщини за межі національних форм контролю та відповідно поширення охоронних заходів. Фаза повномасштабного вторгнення загалом триває вже майже два роки, однак даний проміжок часу для сфери культури, зокрема в розумінні спричинених матеріальних наслідків для культурної спадщини, є вельми тривалим, що ж тоді можна говорити про її стан на українських територіях, окупація яких розпочалась ще на початку 2014 року.

Фактично впродовж такого вагомого періоду не лише кількісний склад, але й матеріально-технічний стан пам'яток міг зазнати невідворотних змін, однак при цьому відсутня можливість та важелі впливу на означену ситуацію. Внаслідок цього за даними регіонами немає верифікованих відомостей про поточну кількість об'єктів культурної спадщини, що загалом впливає на наповнення електронного Реєстру. До слова, з огляду на інформацію, яка походить з різних джерел — як офіційних (на рівні профільного міністерства), так і спеціально сформованих інституціями пам'яткоохоронного спрямування, висновуються відмінні показники фактичної кількості об'єктів культурної спадщини Криму ще до початку його окупації. Так, згідно із опублікованими на офіційному сайті МКІП відомостями з Реєстру про нерухомі об'єкти культурної спадщини Автономної Республіки Крим до їх числа включено 235 пам'яток національного значення та 1080 – місцевого (МКІП, 2023, 1 грудня).

Натомість, за цим Кримської республіканської установи «Науково-дослідний центр пам'яткоохоронних досліджень Республіки Крим», станом на 2014 рік було відомо про зовсім інші показники за даним регіоном – загалом 10757 пам'яток місцевого та національного значення (Титова, 2016, с. 26). У джерелі, на яке здійснено відповідне посилання, не було конкретизовано, однак вочевидь названі кількісні дані охоплюють як офіційну статистику про кількість облікованих об'єктів культурної спадщини, так і ті, яким ще не було надано пам'яткоохоронний статус на рівні держави.

Загрози, обумовлені проведенням масової забудови — будівництва доріг, об'єктів інфраструктури тощо. Означену ситуацію — як у загальному плані щодо всього Кримського півострова,

так і в контексті окремих найбільш неоднозначних будівельних проєктів, ще до початку повномасштабного вторгнення неодноразово висвітлювали в засобах масової інформації та мережі Інтернет. Однак не вдаючись до посилань виключно на популярні джерела, спробуємо надати більш виважені пояснення.

Зокрема, під час дослідження археологічної спадщини Криму в контексті активізації діяльності щодо погодження на федеративному рівні численних програм з будівництва та реконструкції промислових, а також інших інфраструктурних об'єктів, доріг, було наголошено на проблемі проведення «рятувальних археологічних робіт», а також не внесенні до національних Реєстрів тих об'єктів культурної спадщини, які вже в період окупації були виявлені на територіях, які підпали під дані типи забудови (Аблялімова, Яшний & інші, 2019, с. 27–37).

Тобто з огляду на специфіку проведення інфраструктурних будівельних робіт практично у межах окремих ділянок будівництво розпочиналося ще до їх повного обстеження археологами. Враховуючи багатовікову історію даного регіону та потенційно значну кількість пам'яток та артефактів, прихованих глибоко в землі, існує висока ймовірність того, що вони фактично можуть назавжди зникнути під колесами будівельної техніки.

Стосовно «рятувальних археологічних робіт», то цілком закономірно, що їх головний ризик полягає в наступному:

«Результати таких робіт, які проводяться за дозволами міністерства культури рф, не завжди публікуються, на відміну від досліджень, які продовжуються кримськими археологами стаціонарно після окупації» (Аблялімова, Яшний & інші, 2019, с. 32).

Таким чином, отримати інформацію про їх початок, хід, подальшу долю виявлених археологічних знахідок можна вже постфактум з відкритих джерел, коли навіть реакції на рівні органів держави чи міжнародного дипломатичного спілкування не матимуть суттєвого впливу на ситуацію. І це при тому, що нині, з огляду на очевидні причини, згідно зі змінами до чинного національного законодавства, «відповідальність за охорону культурної спадщини на тимчасово окупованій території покладається на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію, відповідно до норм і принципів міжнародного права» (Про забезпечення прав і свобод

громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України, 2014).

Також необхідно зважати на мотиваційну загрозу. А саме те, чи має окупаційна влада на місцях зацікавленість, вмотивованість у тому, щоб захищати культурну спадщину, яка може бути безпосереднім свідченням самобутності української нації.

Судячи з попередньо означеної політики суцільного стирання всього, що може тією чи іншою мірою становити її доказову базу, з боку іншої сторони з більшою вірогідністю підпадають під охорону першочергово ті пам'ятки чи об'єкти культурної спадщини, які за принципом найменших втрат і супротиву можуть бути введені до федеративного правового поля на фоні таких вподобаних ворожими пропагандистами наративів про вагомні здобутки «великої» руської держави.

Також варто наголосити, що в контексті подальшого впровадження на рівні ворожої держави політики невизнання війни як такої і, відповідно, нівелювання усіх пов'язаних з нею загроз також виникає питання, чи застосовуються на окупованих територіях (йдеться саме про тривалий період окупації, яка розпочалась від початку-середини 2014 року) локальні заходи з «фізичної» охорони нерухомих об'єктів культурної спадщини. Очевидно, що відсутні засоби для безпосередньої перевірки, однак з фактичних обставин висновується більшою мірою однозначна відповідь — ні, лише з ситуативними, незначними винятками на рівні окремих закладів культури.

Зовнішній бік суджень ворожої сторони варіативно може мати й таке оприявлення — навіщо спеціально убезпечувати будь-що цивільне, ще й недотичне до потреб оборонного сектора, адже вони не починали та умовно не ведуть війну, а лише «спеціальну операцію» із захисту та порятунку мирного населення, яке зазнає утисків.

Загрози, актуальні більшою мірою для рухомих культурних цінностей. Цілком закономірним є твердження про те, що стосовно даного виду об'єктів доволі високими є ризики та показники незаконного вивезення за межі України. Вони підтверджуються вже не лише за рахунок свідчень музейних працівників та інших очевидців даних подій, але й представників міжнародної спільноти

та спеціалізованих інституцій, які виявляють культурні цінності, в протиправний спосіб вилучені з-під юрисдикції нашої держави, всередині мережі загальносвітового («чорного») ринку незаконного обігу антикваріату та предметів старовини.

У даному контексті Д. Кошиков цілком закономірно наголосив на тому, що в питаннях захисту культурних цінностей на територіях, які окупувала ворожа сторона, безумовно, можливості України є обмеженими, тому зусилля нашої держави мають спрямовуватися на вжиття заходів щодо майбутнього повернення культурних цінностей, які всупереч визнаним нормам міжнародного права вивозить агресор (Кошиков, 2022, с. 51).

Однак варто розмежовувати епізоди хаотичного розграбування таких цінностей військовими-окупантами, які в реальних умовах однаково проблематично як довести, так і відстежити їх подальший «шлях» та замасковані під проведення цілком «нешкідливих» охоронних заходів випадки переміщення окремих експонатів музеїв чи цілих колекцій углиб території федерації. Останнє може здійснюватися й внаслідок послідовних змін їх юридичного підпорядкування, однак лише порівняно більше можливостей для майбутньої реституції нашою державою у міжнародно-правовому розумінні відповідної діяльності. Зокрема, свідченням останнього можна вважати ситуацію, яка склалася довкола вивезення з Феодосійської картинної галереї творів всесвітньовідомого художника І. Айвазовського під здавалося б цілком виправданим, виходячи з потреб їх збереження, приводом — проведення реставраційних робіт. Однак у підсумку їх експонували в липні 2016 року в Третьяковській галереї в Москві (Солошенко, 2018, с. 188). При цьому чи дійсно мали місце відповідні роботи, на широкий загальний рівень не повідомлялося.

У даному сенсі автори праці «Зі щитом чи на щиті?: захист культурних цінностей в умовах збройного конфлікту на Сході України», узагальнюючи проблемне поле, яке сформувалося довкола захисту культурних цінностей на Сході України, закономірно зазначили, що в розумінні визнаних положень міжнародного права мали місце різні випадки «проявів неналежної поваги» до них: перетворення на військові об'єкти; не вжиття заходів з метою мінімізації нанесення їм випадкової шкоди, внаслідок чого вона

переважно заповнювалась будівлям та історичним пам'яткам; акти пограбування об'єктів культури, релігії, мистецтва, науки, освіти або благодійності (Біда, Блага & інші, 2016, с. 35–57).

Сдине, з чим важко погодитись за даних умов, це те, що в цитованій праці автори наголошували на тому, що зазначені прояви неповаги до культурної спадщини мали місце з боку «сторін конфлікту». Хоча тут же за текстом вони наводили практичні приклади — її конкретні прояви, які мали місце виключно з боку ворожої для нас сторони: «озброєні представники самопроголошеної ДНР» «бойовики» «терористичні формування» та подібні. Прямих доказів чи інших свідчень того, що вони безпосередньо походили з боку українських військових, у тексті не наводилось.

Можемо подати власні судження, навіть до певної міри «фантазувати» з даного приводу, однак видається, що під проявами неповаги на національному рівні автори могли мати на увазі відсутність на загальнодержавному рівні завчасної підготовки національних культурних об'єктів до потенційних надзвичайних ситуацій чи збройного конфлікту. Лишається лише сподіватись на те, що вже в сучасних умовах воєнного стану вони б вживали порівняно інші формулювання, оскільки цитоване дослідження було опубліковано в 2016 році (його підготовка могла бути завершена ще в більш ранній період), коли багато авторів, демонструючи певну стриманість, намагалися подавати власні міркування за даною проблематикою у більш «нейтральному» форматі.

Використані джерела за Розділом третім:

- Gorbul, T., Rusakov, S. (2022). CULTURAL HERITAGE IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION PRACTICES: EXPERIENCE OF UKRAINE AND THE BALTIC STATES. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 8 No. 4. P. 58–69. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-4-58-69>.
- RE:Ukraine monuments, (2022). *Balbek bureau*. Restored from <https://www.balbek.com/reukraine-monuments>.
- Аблялімова, Е.Н., Яшний, Д.В., Андреюк, Є.С., Бусол, К.І., Коваль, Д.О., Левада, М.Є. (2019). Стан об'єктів культурної спадщини в окупованому Криму (2014–2019). Кримський інститут стратегічних досліджень. 42 с.
- Бадяк, В. (2013). До питання реєстрації об'єктів культурної спадщини України з позицій фаховості та національної гідності. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. № 24. С. 348–367. Львів: ЛНАМ.
- Біда, О.А., Блага А.Б., Коваль, Д.О., Мартиненко, О.А. & Статкевич, М.Г. (2016). Зі щитом чи на щиті?: захист культурних цінностей в умовах збройного конфлікту на Сході України. Київ: КИТ, Українська Гельсінська спілка з прав людини. 72 с.
- Вечерська, О.В. (2016). Проблеми формування Державного реєстру нерухомих пам'яток України. *Сіверщина в історії України*. Вип. 9. Київ-Глухів: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. С.15–19.
- Возняк, Т. (2023, 4 грудня). Музейна діяльність під час війни. Досвід Львівської національної галереї мистецтв. *Блог Тараса Возняка*. Відновлено з https://lb.ua/blog/taras_vozniak/587456_muzeyna_diyalnist_pid_chas_viyini.html.
- Гриценко, О., Гончаренко, Н. & Кузнецова, І. (2020). *Культура пам'яті сучасного українського суспільства: трансформація, декомунізація, європеїзація*. Монографія. К.: Ін-т культурології НАМ України. 352 с.
- Гришина, О. (2023, 12 грудня). Обсяг цінностей в Україні величезний, тому розвиток реєстрів триватиме постійно – заступниця глави Мінкульту Бондар Анастасії. Відновлено з <https://ua.interfax.com.ua/news/interview/953547.html>.

- Зараховський, О. Є. (2019). Сучасний стан державної реєстрації українських нерухомих об'єктів культурної спадщини. *Культура і мистецтво у сучасному світі*. Вип. 20. С. 88–98. Київ: Вид. центр КНУКіМ. DOI: 10.31866/2410-1915.20.2019.172400.
- Зруйнована культурна спадщина України (2023, 27 січня). Відновлено з <https://culturecrimes.mkp.gov.ua/>.
- Конституція України, зі змінами та доповненнями (1996, 28 червня). Відомості Верховної Ради України. № 30. Ст. 141.
- Кот, С.І. (2010). Охорона пам'яток історії та культури. Енциклопедія історії України. Т. 7. К.: Наук. думка. 728 с. Відновлено з http://www.history.org.ua/?termin=Okhorona_pamiatok.
- Кошиков, Д.О. (2022). Правові аспекти захисту культурних цінностей в умовах збройної агресії російської федерації. *Juris Europensis Scientia*. Вип. 6. С. 48–52.
- Кречетова, Д. (2022, 16 квітня). На захисті від «руського мира»: як рятують українські пам'ятники і чому Київ лишив монумент Незалежності відкритим. *Українська правда. Життя*. Відновлено з <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/04/16/248266/>.
- Культурна спадщина в умовах війни: в Україні з'явиться експертна група (2022, 27 жовтня). *Укрінформ*. Відновлено з <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3602251-kulturna-spadsina-v-umovah-vijni-v-ukraini-zavitsa-ekspertna-grupa.html>.
- Куцька, О., Герус, О., Куцька, К. (2022). Культурно-історична спадщина в умовах війни: досвід російсько-українського збройного протистояння (2014-2022 pp.). The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph. Riga, Latvia: “Baltija Publishing” С.564–577. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4>.
- Лелик, М.Б. (2019). Оцифрування культурної спадщини та цифрові мистецькі проєкти: до питання діджиталізації в Україні (оглядова довідка за матеріалами преси, інтернету та неопублікованими документами за 2018–2019 pp.). Вип. 12/5. К.: Національна бібліотека України ім. Я. Мудрого, Інформаційний центр з питань культури та мистецтва. 20 с.
- Литовченко, В.В. (2014). Збереження і охорона культурної спадщини в сучасній Україні: внутрішні і зовнішні аспекти. Міжнародний науковий вісник: збірник наукових статей за матеріалами XXVII Міжнародної науково-практичної конференції, Ужгород – Будапешт, 26–29 листопада, 2013. Вип. 8(27). С. 361–367. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ».
- Мазур, Т.В. (2021). Охорона культурної спадщини в Україні: історико-

- й теоретико-правове дослідження. *Дисертація... докт. юрид. наук*. Київ: Національна академія внутрішніх справ. 423 с.
- Мишак, І. М. (2014). Нормативно-правове забезпечення формування Державного реєстру національного культурного надбання та шляхи його вдосконалення в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. № 4. С. 19–24.
- Міжнародна хартія з охорони й реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць Україна в міжнародно-правових відносинах (1992). *Праці Центру пам'яткознавства*. Київ. Вип. І. С. 52–55.
- Міністерство культури та інформаційної політики України (2022, 5 травня). МКІП зафіксовано понад 300 епізодів воєнних злочинів росіян проти культурної спадщини. Відновлено з <https://mkip.gov.ua/news/7109.html>.
- Міністерство культури та інформаційної політики України (2022, 8 липня). Українська культурна спадщина – під російським вогнем. Відновлено з <https://mcip.gov.ua/news/ukrainska-kulturna-spadshchyna-pid-rosiyskym-vohnem/>.
- Міністерство культури та інформаційної політики України (2023, 1 грудня). Через російську агресію в Україні постраждали 863 пам'ятки культурної спадщини. Відновлено з <https://mcip.gov.ua/news/cherez-rosijsku-agresiyu-v-ukrayini-postrazhdaly-863-pamyatki-kulturnoyi-spadshhyny/>.
- Міністерство культури та інформаційної політики України, (2023, 6 червня). Через російську агресію в Україні постраждали 623 об'єкти культурної спадщини. Відновлено з <https://mcip.gov.ua/news/cherez-rosijsku-agresiyu-v-ukrayini-postrazhdaly-623-obyekty-kulturnoyi-spadshhyny/>.
- Міністерство культури та інформаційної політики України. (2022, 19 грудня). Через російську агресію в Україні постраждали 1132 об'єкти культурної інфраструктури. Відновлено з <https://mkip.gov.ua/news/8320.html>.
- Міністерство культури та інформаційної політики України. (2023, 1 грудня). Державний реєстр нерухомих пам'яток України. Відновлено з <https://mcip.gov.ua/kulturna-spadshchyna/derzhavny-reiestr-nerukhomykh-pam-iatok-ukrainy/>.
- Міщенко, М.О. (2020). Сучасні способи матеріалізації пам'яті про об'єкти культурної спадщини, які перебувають під загрозою знищення. *Культурологічна думка. Збірник наукових праць*. Том 17. № 1. К.: ІК НАМ України. С.130-138. DOI: <https://doi.org/10.37627/2311-9489-17-2020-1.130-138>.
- Міщенко, М.О. (2021). Визначення статусу нерухомих об'єктів куль-

- турної спадщини: особливості та наявна проблематика. *Культурологічна думка. Зб. наук. праць*. Том 19. № 1. К.: ІК НАМ України. С. 135-143. DOI: <https://doi.org/10.37627/2311-9489-19-2021-1.135-143>.
- Молодковець, М. (2022, 28 березня). «Пережили німців, переживуть і росіян». Як кияни захищають столичні пам'ятники від можливих обстрілів. *НВ Київ*. Відновлено з <https://nv.ua/ukr/kyiv/u-kiyevi-pam-yatniki-zahishchayut-vid-obstriliv-foto-video-novini-kiyeva-50228962.html>.
- Національне агентство з питань запобігання корупції (2023, 19 жовтня). Повернемо своє: НАЗК запускає новий розділ «Викрадена спадщина» в межах проекту «Війна і мистецтво». Відновлено з <https://nazk.gov.ua/uk/povernemo-svoye-nazk-zapuskaye-novyy-rozdil-vykradena-spadshhyna-v-mezhah-proektu-vijna-i-mystetstvo/>.
- Перелік пам'яток культурної спадщини національного значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (2023, 20 січня). *Міністерство культури та інформаційної політики України*. Відновлено з <https://mkip.gov.ua/content/perelik-pamyatok-kulturnoi-spadshchini-nacionalnogo-znachennya.html>.
- Поливач, К.А. (2012). Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України. 208 с. К.: Інститут географії НАН України.
- Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток: із Постанови Кабінету Міністрів України (2019, 22 травня). *Офіційний вісник України*. № 46. Ст. 1589.
- Про затвердження Порядку обліку об'єктів культурної спадщини: із Наказу Міністерства культури України (2013, 11 березня). *Офіційний вісник України*. № 29. Ст. 54.
- Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: із Закону України № 1207-VII, зі змінами та доповненнями (2014, 15 квітня). Відновлено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.
- Про охорону і використання пам'яток історії та культури: із Закону УРСР, зі змінами та доповненнями (1978, 13 липня). *Відомості Верховної Ради*. № 30. С. 426.
- Про охорону культурної спадщини: із Закону України, зі змінами та доповненнями (2000, 21 липня). *Офіційний вісник України*. № 27. С. 32.
- Про правовий режим воєнного стану: із Закону України, зі змінами та доповненнями (2015, 12 травня). *Офіційний вісник України*. № 46. С. 13.
- Рішняк, О. (2022). Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнарод-

- ний досвід другої половини XX – початку XXI ст. та українська дійсність. *Український історичний журнал*. Вип.4. Національна академія наук України, Інститут історії України НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.04.159>.
- Савчук, Ю. (2010). Передмова до Каталогу культурних цінностей, викрадених з державних музеїв, заповідників, установ та приватних колекцій (1999–2009 рр.). Київ: Міністерство культури і туризму України, Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України. С. 4–5.
- Світлова, Н., Шикуча, М. & Дунська, О. (2022, 12 березня). Встановлюють захисні екрани та збирають мішки з піском: як українські міста намагаються врятувати історичні пам'ятки. *Перший український інформаційний*. Відновлено з <https://www.5.ua/suspilstvo/vstanovliuiut-zakhysni-ekrany-ta-zbyraiut-mishky-z-piskom-iak-ukrainski-mista-namahaiutsia-vriatuvaty-istorychni-pamiatky-271095.html>.
- Солошенко, В.В. (2018). Захист культурних цінностей у період війн і збройних конфліктів. *Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал*. № 2 (6). Київ: Інститут всесвітньої історії НАН України. С. 187–204.
- Титова, О.М. (2016). Культурна спадщина Криму та Донбасу за сучасних умов: загрози, втрати, перспективи збереження. *Матеріали Круглого столу «Історико-культурний та науковий потенціал Півдня та Сходу України в умовах окупації та воєнних дій: загрози, втрати, перспективи збереження та відновлення»*. К.: Інститут історії України НАН України. С. 25–32.
- Харковенко, Р.В. (2020). Актуальні питання стану справ у сфері охорони культурної спадщини в Україні. *Сіверщина в історії України*. Вип. 13. Київ-Глухів: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. С. 7–14.
- Цифрова трансформація охорони культурної спадщини (е-Спадщина) (2021). Проекти цифрової трансформації. Відновлено з <https://plan2.diia.gov.ua/projects>.
- Чорномаз, О.Б. (2016). Проблеми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Серія: Юридичні науки. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Львів: Вісник Національного університету «Львівська політехніка». № 845. С. 188–192.

РОЗДІЛ 4

МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ В КОНТЕКСТІ ПАМ'ЯТКООХОРОННИХ ІНІЦІАТИВ ТА ПЕРСПЕКТИВ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

4.1. Національне поняття та основи міжнародної співпраці у сфері охорони культурної спадщини

Світове співтовариство не завжди належним чином оцінювало потенціал культурних надбань як об'єктів, довкола яких можуть вибудовуватися комунікативні міжнародно-політичні стратегії. Однак по завершенню Другої світової війни продовжилась трансформація не лише самої системи міжнародних відносин, але й відповідних визначальних пріоритетів, що дало змогу долучити охорону унікальних об'єктів матеріальної культури до їх числа.

З огляду на це першочергово належить з'ясувати змістові компоненти поняття «міжнародна співпраця» саме в контексті сучасних особливостей реалізації заходів з охорони об'єктів культурної спадщини.

Стосовно його стилістичної побудови, то практика публічного використання державними установами та суб'єктами законотворення засвідчує те, що має місце паралельне застосування обох іменників у межах відповідного словосполучення – як «співпраця», так і «співробітництво».

Для прикладу, на офіційному сайті Міністерства освіти і науки України міститься окремий розділ за назвою — «Міжнародна співпраця» (<https://mon.gov.ua/ua/tag/mizhnarodna-spivpratsya>). Аналогічне формулювання є також на інтернет-ресурсі Національного агентства з питань запобігання корупції (<https://nazk.gov.ua/uk/mizhnarodna-spivpratsya/>).

Натомість на сайті Харківського національного університету внутрішніх справ використано формулювання «міжнародне співробітництво» (https://univd.edu.ua/uk/dir/127/mizhnarodne_spivrobitnytstvo). Подібно до цього на інтернет-ресурсі Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України про співробітництво з міжнародними організаціями йде мова в контексті міжнародної діяльності — <https://mepr.gov.ua/diyalnist/mizhnarodna-diyalnist/spivrobitnytstvo-z-mizhnarodnymi-organizatsiyami/>.

Аналогічні мовно-стилістичні рішення оприявилися також у формулюванні текстів окремих міжнародних документів про співпрацю у сфері культури — Угода про співробітництво у сфері культури та мистецтва між Урядом України та Урядом Держави Кувейт від 8 листопада 2018 року, Угода між КМУ та Урядом Республіки Австрія про співробітництво у галузях освіти, науки і культури від 14 березня 2018 року, Угода про співробітництво у сфері культури між КМУ та Урядом Об'єднаних Арабських Еміратів від 2 листопада 2017 року та інші.

Для національних законодавчих актів, які мають різний обсяг регулятивного впливу на сферу охорони культурної спадщини⁴⁵, є характерним використання формулювання «міжнародна співпраця». Зокрема, це має місце в текстах законів, а саме: «Про культуру», «Про охорону культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини», «Про ввезення, вивезення та повернення культурних цінностей», «Про музеї та музейну справу».

Однак виходячи з того, що слово «співробітництво» є повним синонімом до слова «співпраця», а також очевидним запозиченням першого з мови держави-агресора⁴⁶, більш доречним видається використання саме термінологічної конструкції — міжнародна співпраця.

На рівні з міжнародною співпрацею також наявні пропозиції про можливість застосування іншого поняття — «міжнародне партнерство». У даному сенсі, уникаючи зайвих термінологічних дискусій, вважаємо за доречне погодитись з твердженням про те, що обсяг поняття «міжнародне співробітництво» є більш широким, ніж «міжнародне партнерство» (Черкасова, 2012). Це висновується також із загального тлумачення сутності партнерства, зокрема як обопільних контактів відповідних суб'єктів (у нашому випадку ними виступають держави в особі представників, наділених відповідними функціями), заснованих на їх взаємовигідності та рівноправності.

Очевидним є те, що за умов воєнного стану наша держава, в особі уряду та представників спеціально уповноважених органів з охорони культурної спадщини, першочергово має на меті

⁴⁵ Їх зміст та специфіку більш детально розглянуто у попередніх розділах дослідження.

⁴⁶ У російськомовному варіанті перекладається як «сотрудничество».

пошук фінансової, матеріально-технічної допомоги та будь-якої іншої, зокрема інформаційної, підтримки для реалізації необхідних пам'яткоохоронних заходів. Чи в даному разі може йтися про рівноцінне партнерство? І це не лише про формально визначений перелік кореспондованих прав чи обов'язків між партнерами, означений у межах конкретної міжнародно-правової угоди чи іншого офіційного документа про спільну діяльність (при цьому «на папері» принципи партнерства можуть бути сформульовані на цілком паритетних засадах). Йдеться про потребу фактичної взаємної відповідності таких компонентів: сформовані завдання, обсяг зобов'язань, виконувані ролі та специфіка позиціонування кожного з партнерів у межах даних відносин.

Таким чином, для більш чіткого розуміння суті цих двох аналізованих понять варто розглядати міжнародне партнерство як один із різновидів міжнародної співпраці. Однак за наявності сприятливих умов тривала міжнародна співпраця з часом може трансформуватися в міжнародне партнерство у тій чи іншій галузі.

Загалом відповідно до тлумачення слова «співпраця» як спільної з ким-небудь діяльності (Словник української мови, 1978, с.519) необхідно виокремити його ключовий змістовий момент — наявність спільності, у розумінні активних форм поведінки добровільно залучених суб'єктів, їх гуртових діяльнісних виявів у прагненні досягти бажаного результату.

Досліджуючи психологічний контекст співпраці як самоорганізаційного чинника становлення особистості в межах соціуму, виокремлено її прагматичний вимір, який засновується на критеріях користі, ефективності, взаємовигідності та субсидіарності, які врешті сприяють координації зусиль та розподілу сфер відповідальності. Водночас співпрацю означили як вагомий конститууючий чинник суспільної взаємодії, вихідний принцип становлення будь-яких типів суспільств (Гоян & Будз, 2022, с. 19–23).

Певна ілюзія очевидності змісту співпраці, зокрема й у тих випадках, коли для означення даного поняття зацікавлені суб'єкти продовжують послуговуватися поширеним синонімічним замінником «співробітництво», призводить до того, що й спроби його визначення на науковому рівні мали доволі фрагментарний характер.

Переважає більшість публікацій спрямована на дослідження окремих складників міжнародної співпраці, суттєво віддалених від культурно-мистецької сфери (у тому числі кримінально-процесуальних відносин, правоохоронної чи зовнішньоекономічної діяльності, боротьби з певними видами міжнародної злочинності, трансрегіонального туризму та інших).

Сфера культури у даному контексті не отримала належної уваги з боку дослідників. Це твердження є істинним і щодо питань міжнародної співпраці в сфері охорони культурної спадщини — їх більшою мірою розглядали дотично до наукової розвідки охорони культурної спадщини, здійснюваної спеціалізованими міжнародними організаціями (переважно ЮНЕСКО) на регіональному рівні та в її світовому вимірі, а також висвітленні питань міжнародного законодавства у даній галузі та процесів його імплементації до системи національного права, реституції культурних цінностей, які були незаконно вивезені з території України. Зокрема, означена проблематика певною мірою відобразилась у вибраних працях Г. Андрес, Ю. Древаля, Т. Курило, В. Литовченко, В. Лозинського, Т. Мазур, О. Моцика, Б. Одайника, А. Труфанової, Ю. Шемшученка.

При цьому варто зауважити, що в практичній площині, означуючи свої наукові здобутки за тематикою такого напрямку міжнародної співпраці, окремі науковці натомість акцентували свою увагу на проблематиці іншого порядку, включно з нормативно-правовим регулюванням відповідної діяльності — фактично аналізом ратифікованого Україною міжнародного законодавства у сфері охорони культурної спадщини.

Для прикладу, в публікації «Питання міжнародного співробітництва України в сфері охорони культурної спадщини» автором подано огляд певних аспектів ратифікації нашою державою конвенцій ЮНЕСКО відповідного спрямування, а також власні судження на предмет оцінки процесів імплементації їх положень до національного пам'яткоохоронного законодавства (Одайник, 2010, с. 143–148).

Під час дослідження стратегії міжнародного співробітництва у сфері збереження культурної спадщини ЮНЕСКО приділено більше уваги становленню даної організації, аналізу ухвалених нею документів у сфері культуроохоронної діяльності, відповідно до

хронології їх ухвалення та перебігу супутніх історичних подій (Гаазька конвенція та Виконавчий регламент до неї, Конвенція про охорону світової культурної та природної спадщини, Конвенція про охорону підводної культурної спадщини та інші), визначеним у їх текстах базовим поняттям у сфері охорони культурної спадщини – «культурні цінності», «культурна спадщина» та інші. Навіть у формулюванні мети цієї наукової розвідки було означено потребу

«з'ясування ролі ЮНЕСКО в охороні та збереженні культурної спадщини людства, дослідження еволюції стратегії та напрямів діяльності ЮНЕСКО у сфері збереження культурної спадщини» (Литовченко, 2013, с. 104).

У такому сенсі висновується питання: чому в назві цитованої наукової публікації вжито формулювання у поєднанні зі словосполученням «міжнародне співробітництво»?

Загалом висвітлені випадки часткової підміни дослідницької проблематики жодним чином не сприяли ні теоретичному, ні практичному удосконаленню, а також пошуку нових шляхів для вирішення питань у царині визначення форм міжнародної співпраці та розробки універсалізованих механізмів для їх забезпечення.

У контексті небезпек воєнного стану проаналізовано текст вже згадуваної Конвенції 1972 року на предмет того, чи конкретизовано в її положеннях умови та форми надання міжнародної допомоги стосовно об'єктів культурної чи природної спадщини державам-сторонам на територіях, де проходять активні бойові дії.

Так, незважаючи на наявність окремого (V) розділу, присвяченого питанням допомоги на міжнародному рівні, її специфіку для реалізації заходів з охорони цінностей природної і культурної спадщини, яким загрожує знищення чи пошкодження внаслідок воєнної агресії, окремо не визначено. Однак відповідно до ч. 1–4 ст. 11 у межах Списку всесвітньої спадщини Комітет всесвітньої спадщини складає, оновлює й публікує, коли цього потребують обставини, «Список всесвітньої спадщини, що перебуває під загрозою». До названого Списку можуть бути внесені тільки цінності культурної і природної спадщини, яким загрожують серйозні й конкретні небезпеки, включно з небезпекою збройних конфліктів. Своєю чергою, долучення до відповідних списків є однією з умов надання міжнародної допомоги, яка може оприлюднюватися не лише на рівні до-

слідницько-просвітницької роботи, але й надання специфічного обладнання, грошових позик чи навіть безоплатних субсидій.

Сучасні реалії спрямовують до утвердження думки про те, що умовно «стабільне» функціонування сфери охорони культурної спадщини нині можливе лише за умови налагодження ефективних механізмів міжнародної співпраці з потенційними партнерами — як зацікавленими державами, в особі представників їх урядів та інших владних інституцій, так і приватного сектора (бізнесові структури, вищі навчальні заклади, окремі меценати, благодійні чи громадські організації тощо).

Дане відгалуження дипломатії спрямоване водночас на реалізацію пріоритетних завдань, нагальне вирішення яких є запорукою сталої підтримки національної культури в кризових умовах. Це обумовлено не лише потребою посиленої фінансової підтримки, яка, з очевидних причин, не може бути компенсована власними зусиллями за рахунок коштів Державного бюджету України, але й потребою інформування світової спільноти про зухвалі воєнні злочини проти об'єктів матеріальної культури, вчинювані росією на території нашої держави.

У контексті нагальної потреби інтеграції національної культури до світового загальнокультурного простору науковці також наголошували на важливості залучення нашої держави до міжнародної співпраці. Приміром, Г. Андрес у своїй науковій статті ще у 2015 році наголосила на пріоритетності означеної діяльності держави в сфері культури, а також на тому, що її реалізація може здійснюватися, зокрема, й за рахунок підтримки культурних ініціатив міжнародного характеру (Андрес, 2015, с. 141–142).

Ще у довоєнний період на законодавчому рівні започатковано окремі складові системи нормативного забезпечення підтримки названих ініціатив у сфері культури за участі міжнародних партнерів. Так, аналізуючи зміст Закону України «Про культуру», положення про забезпечення розвитку міжнародного культурного співробітництва знаходимо в ст. 3 — у числі основних засад державної політики в сфері культури. В межах окремого розділу «Міжнародні культурні зв'язки» визначено лише загальні положення про сприяння держави культурним обмінам та культурній співпраці із зарубіжними партнерами.

Водночас висновується і певна свобода для даного виду діяльності, адже за ч. 2 ст. 33 встановлено право для закладів культури (незалежно від підпорядкування, форми власності та організаційно-правової форми), професійних творчих працівників, окремих громадян самостійно укладати договори (контракти) з іноземними фізичними та юридичними особами про форми співробітництва у сфері культури, брати участь у роботі відповідних міжнародних організацій та фондів, провадити зовнішньоекономічну діяльність у сфері культури відповідно до законодавства (Про культуру, 2010).

Вбачаємо у цьому й певні ризики, оскільки прямо не встановлено механізмів для контролю за змістом та характером такої співпраці, якщо остаточна мета її ініціаторів достеменно не відома.

Зі змісту Закону висновується, що на даний час ним не врегульовано питання міжнародної співпраці у відповідній сфері в «чистому» вигляді. Окремого розділу не передбачено, проте деякі аспекти визначаються, виходячи зі специфіки охорони об'єктів всесвітньої спадщини (яка сама по собі передбачає комунікацію з уповноваженими структурами ЮНЕСКО), а також із положення про можливість використання спеціальних коштів на фінансування охорони культурної спадщини саме на потреби міжнародного співробітництва (Про охорону культурної спадщини, 2000).

Натомість у двох Законах України: «Про охорону археологічної спадщини» та «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» вміщено однойменні розділи, присвячені міжнародній співпраці за відповідними напрямками. Отже, така міжнародна співпраця може оприявлюватися у запобіганні незаконним археологічним розкопкам, ввезенню, вивезенню і передачі права володіння на рухомі предмети, що походять з об'єктів археологічної спадщини, обміні інформацією про археологічні дослідження та контактах археологів; запобіганні незаконним вивезенню, ввезенню культурних цінностей, передачі права власності на них, а також у поверненні законним власникам незаконно вивезених та ввезених культурних цінностей.

Відповідно пропонуємо таке національне розуміння поняття «міжнародна співпраця у сфері охорони культурної спадщини» — усі, не заборонені законом добровільні форми спільної діяльності представників спеціальних уповноважених органів нашої держа-

ви в означеній сфері, громадських інституцій та окремих громадян із закордонними партнерами як публічного, так і приватного секторів, спрямовані на охорону об'єктів культурної спадщини, рухомих культурних цінностей, а також елементів нематеріальної культурної спадщини.

Таким чином, виходячи з того, що поняття міжнародної співпраці в досліджуваній сфері є доволі багатограним і водночас її форми та зміст детально не визначені, нами було обрано шлях практичного аналізу її сучасних проявів — у вибірці за 2021-2023 роки розглянуто прояви такої співпраці за участі представників МКІП за певними напрямками (Діаграма 2, Діаграма 3 та Діаграма 4)⁴⁷, а саме:

- устрічі та/або консультації з представниками публічного сектора інших держав-партнерів. Йдеться про усі можливі прояви такого відкритого діалогу між представниками МКІП та профільних міністерств, урядів, спеціалізованих інституцій у сфері охорони культурної спадщини чи дотичних галузей гуманітарного спрямування інших держав (включає в себе очні, дистанційні, змішані формати);

- у рамках діяльності ЮНЕСКО та інших світових спеціалізованих організацій. Відповідно охоплюються також прояви міжнародної співпраці з Міжнародним центром з дослідження, збереження та реставрації культурних цінностей (ICCROM), Міжнародним альянсом захисту культурної спадщини в зоні конфліктів (ALIPH), Європейською комісією у сфері культури та збереження культурної спадщини, іншими організаціями аналогічного спрямування;

- співпраця з недержавними закордонними інституціями. У даному контексті поняттям «недержавні» охоплюються структури, створені без участі та сприяння держави та фінансовані за їх власний кошт чи завдяки благодійним внескам;

- формат конкретних угод про співпрацю у сфері охорони культурної спадщини, укладених у визначений період з іншими державами. Йдеться про угоди, які було офіційно підписано (не

⁴⁷ У даному дослідженні було зроблено огляд масиву даних щодо міжнародної співпраці, розміщеної на офіційних сайтах КМУ (https://www.kmu.gov.ua/timeline?&type=posts&category_id=2&tag=%D0%9A%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0) та МКІП (<https://mcip.gov.ua/news/>), а також інших профільних інституцій у сфері охорони культурної спадщини.

просто досягнуто словесної домовленості про їх можливе підписання у майбутньому) на рівні уповноважених представників упродовж 2021-2023 років;

- у контексті участі в міжнародних комунікативних заходах відповідного тематичного спрямування (охоплює як безпосередню участь на рівні закордонних візитів делегацій чи лише окремих представників від МКІП, так і дистанційну, яка набула особливої популярності, починаючи від запровадження офіційних обмежень на публічні зібрання періоду активної фази пандемії COVID-19);

- щодо проєктів, започаткованих/реалізованих у вибраний період. Беруться до уваги як ті з них, які були ідентифіковані за досягненням свого кінцевого результату, так і ті, що лише розпочалися впродовж аналізованого періоду.

Вибір означеної кількості напрямів, на наше переконання, можна вважати обґрунтованим з огляду на найбільшу поширеність саме таких проявів міжнародної співпраці, які їм відповідають, а також з огляду на пропоновану універсальність використаного формулювання.

У процесі аналізу показників міжнародної співпраці в обраному періоді визначено чинники, вплив яких на її кількісно-якісні показники був очевидним. З їх числа можемо виокремити два найбільш вагомі, які походять ззовні, а не продукovanі суто внутрішніми чинниками трансформацій нашого суспільства: продовження пандемії вірусу COVID-19, яка офіційно розпочавшись для нашої держави у березні 2020 року, продовжилась також і в 2021 році (що не могло, з огляду на безпекові карантинні обмеження, не мати впливу на міжнародну співпрацю в усіх можливих сферах, і не лише культурно-мистецькій); повномасштабне вторгнення росії на територію нашої держави 24 лютого 2023 року, початково масковане ворогом під «спеціальну операцію» із порятунку від утисків російськомовного населення.

Стосовно кількісно-якісних показників за напрямом «зустрічі та/або консультації з представниками публічного сектору держав-партнерів» варто наголосити на тому, що упродовж 2021-2023 років за даним сегментом в публічному просторі оприлюднено інформацію загалом щонайменше про 73 офіційні зустрічі з представниками понад 30 держав.

Діаграма 2

Діаграма 3

Діаграма 4

При цьому найбільше зазначених проявів міжнародної співпраці у сфері охорони культурної спадщини було за участі речників від Німеччини, Польщі, Литви, Італії та Франції. Про менший рівень інтенсивності, однак про наявність доволі стабільного діалогу свідчить дипломатична комунікація зі США, Чехією, Нідерландами, Естонією, Данією, Швецією, Іспанією, Канадою та Японією (Діаграма 5).

Шляхи для реалізації такого виду взаємодії були різними — зустрічі «наживо» на території України або за її межами, офіційний діалог у рамках планових міжнародних візитів представників МКІП, онлайн-зустрічі з використанням інтернет-технологій. Означене спілкування було підпорядковане загальній меті — прагнення отримати дійсну підтримку та сприяння у всіх можливих їх формах та проявах для забезпечення реалізації з охорони культурної спадщини нашої держави, яка щоденно перебуває під загрозою знищення та пошкодження.

Прикметним також є той факт, що за період з березня 2022 до грудня 2023 року дана форма співпраці набула більш спеціалізованих форм – це передбачало безпосереднє означення напрямку охорони культурної спадщини або максимально дотичної до нього проблематики, пошуку спільних рішень у цій галузі — як першочергових для обговорення з уповноваженими представниками від інших держав. Для порівняння, у 2021 році йшлося про більш узагальнені прояви потенційної співпраці у сфері культури, коли вирішення конкретних пам'яткоохоронних завдань фактично не було віднесено до першорядних.

Так, 15 січня 2021 року під час онлайн-зустрічі з Міністром спадщини Канади основною темою для обговорення було спільне виробництво аудіовізуальних творів, а питання можливої участі канадських експертів і реставраторів у проєкті «Велика Реставрація», який має прямий стосунок до реставрації та відновлення нерухомих об'єктів культурної спадщини, названо лише одним із «інших потенційних напрямків співпраці».

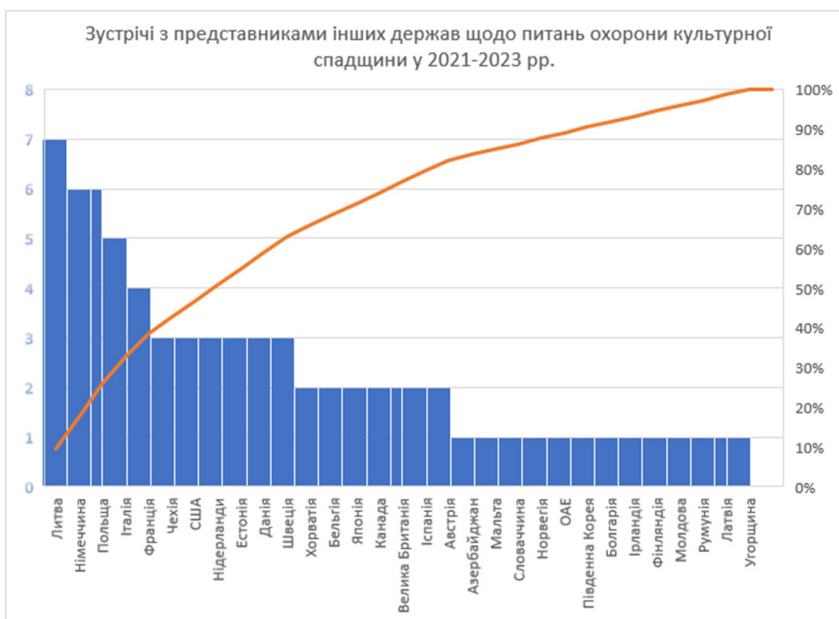
У іншому випадку, 12 лютого 2021 року у ході зустрічі з Надзвичайним та Повноважним Послом Латвійської Республіки в Україні обговорено загальні питання українсько-латвійської співпраці у сфері інформаційної безпеки, культури та туризму за відсутності акцентування на пам'яткоохоронній проблематиці (МКІП, 2021, 15 січня; МКІП, 2021, 12 лютого).

Відповідно аналізована практика міжнародної співпраці 2022-2023 років, натомість, свідчить про значне підвищення рівня зацікавленості світової спільноти саме питаннями охорони культурної спадщини нашої держави, а не узагальненої, частково конкретизованої за напрямками взаємодії, діяльності у галузі культури. Так, 4 вересня 2023 року тимчасово виконуючий обов'язки очільник МКІП обговорив зі спеціальним посланником Міністра закордонних справ Італії, координатором робочої групи від Італії з питань відбудови та зміцнення стійкості України, питання посилення захисту та відновлення культурної спадщини України в контексті співробітництва між нашими державами. Своєю чергою італійська сторона виловила готовність приєднатися до процесу відновлення Одеського Спасо-Преображенського кафедрального собору, який постраждав внаслідок спрямованих ворожих атак (МКІП, 2023, 4 вересня).

У ході онлайн-зустрічі з Уповноваженою з питань культури та медіа Уряду Федеративної Республіки Німеччина, яка відбулась 18 грудня 2023 року, одним з ключових моментів для обговорення стали перспективи подальшої співпраці у збереженні культурної спадщини, зокрема проведення конференції Recovery Conference та спільної культурної програми з містами. Від української сторони також було запропоновано ідею спільного розвитку сучасних туристичних осередків та інфраструктури навколо об'єктів культури, а також запровадження патронату над окремими українськими інституціями, які потребують посиленої підтримки (МКП, 2023, 18 грудня).

Під час зустрічі з Надзвичайним і Повноважним Послом Японії в Україні 21 грудня 2023 року акцентовано на співпраці для

Діаграма 5

відновлення культурної спадщини нашої держави, ініціативах у сфері інформаційної політики, порядку реалізації проєкту з евакуації музейних артефактів (МКП, 2023, 21 грудня).

Співпраця, здійснена у рамках діяльності ЮНЕСКО та інших світових спеціалізованих організацій, які опікуються сферою культури, в контексті всіх можливих виявів підтримки, наданої нашої державі, набула найбільших кількісних показників саме у 2023 році — 20, 2022 року їх було відповідно 11, і найменше фіксуємо у 2021 році — 3.

Даний напрям доречно розглядати також відповідно до чинних концепцій діяльності кожної з таких організації на світовій арені, що висувається з їх установчої документації, а також численної кількості укладених документів міжнародно-правового характеру, починаючи від 1954 року — конвенції, рекомендації, хартії тощо.

Загалом варто зауважити, що у них досить часто співпраця може реалізовуватися саме в формі надання допомоги. Про неї йдеться у Гаазькій конвенції та Протоколах до неї, Конвенції 1972 року, Конвенції про заходи, спрямовані на заборону і попередження незаконного ввозу, вивозу та передачі права власності на культурні цінності та багатьох інших. Так, у рамках Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту визначено, що її Сторони-учасниці можуть звертатися до ЮНЕСКО з проханням про технічну допомогу з метою організації захисту культурних цінностей чи будь-якого іншого питання, яке впливає із застосування даної Конвенції, також визначено її право за власною ініціативою робити відповідні пропозиції Сторонам (ст. 23).

Відповідно до Другого Протоколу до Гаазької конвенції за подібним принципом у ст. 33 визначено положення про надання допомоги, однак його було дещо конкретизовано за рахунок того, що перелічено, у який спосіб вона може надаватися: підготовчі заходи стосовно захисту культурних цінностей, запобіжні й організаційні заходи в разі надзвичайних ситуацій та складання національних переліків культурних цінностей. Однак його не обмежено лише описаними видами допомоги, оскільки залишено вказівку на можливість звернення по неї також у зв'язку з будь-якою іншою, не описаною вище проблемою, що виникла в результаті застосування даного Протоколу. Таким чином межі відповідної допомоги ЮНЕСКО дещо лімітовані виходячи з можливостей та програми діяльності цієї організації.

Стосовно Конвенції 1972 року, то її положення також є важли-

вими в тому сенсі, що у ній визначено основи міжнародної співпраці щодо охорони культурної спадщини.

Це виявляється у такому:

- в означеній сфері міжнародне співробітництво засновується на визнанні культурної та природної спадщини загальною, всесвітньою спадщиною (це навіть виходить з назви даного міжнародного документа), для охорони якої воно є обов'язковою умовою;

- у ній запропоновано поняття «міжнародна охорона всесвітньої культурної і природної спадщини», під якою розуміють співробітництво для надання допомоги державам-сторонам Конвенції у реалізації зусиль, спрямованих на їх виявлення та збереження (Про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, 2006).

Відповідно до ст. 4 кожна з держав-сторін може за необхідності використовувати міжнародну допомогу і співробітництво у фінансовому, художньому, науковому й технічному планах, якщо її власні зусилля та ресурси не є достатніми для забезпечення виявлення, охорони, збереження та популяризації культурної чи природної спадщини.

Важливим, для розуміння сутності міжнародної співпраці в контексті діяльності ЮНЕСКО є включення до Другого протоколу Гаазької конвенції спеціальної статті «Міжнародне співробітництво». Відповідно до її змісту передбачено зобов'язання Сторін до спільних (разом з Комітетом) або індивідуальних дій у співробітництві з ЮНЕСКО та ООН відповідно до статуту останньої.

Стосовно співпраці з ЮНЕСКО щодо надання посиленого захисту культурним цінностям і нерухомим об'єктам культурної спадщини⁴⁸ України в умовах воєнного стану, то означена діяльність відобразилася у конкретних результатах.

Вони, зокрема, оприявилися у тому, що 14 грудня 2023 року Комітет ЮНЕСКО із захисту культурної спадщини у випадку збройного конфлікту затвердив рішення внести п'ять об'єктів культурної спадщини України в Одесі, Чернігові, Львівській та Закарпатській областях до Міжнародного переліку культурних цінностей, які пе-

⁴⁸ Попередньо наголошено на тому, що національне розуміння поняття культурних цінностей та нерухомих об'єктів культурної спадщини не визначає їх тотожності, натомість у розумінні Гаазької Конвенції ЮНЕСКО перше охоплює собою друге.

ребувають під тимчасовим посиленням захистом. Попередньо у вересні цього ж року аналогічне рішення про надання посиленого захисту ухвалено Комітетом ЮНЕСКО стосовно порівняно більш вагомій групі об'єктів культурної спадщини зі Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО – 20 найменувань з різних регіонів України (Урядовий портал, 2023, 15 грудня).

Безумовно, цьому передувала тривала спільна діяльність між представниками даної міжнародної організації та української сторони в рамках проекту «Підтримка України в галузі культури та освіти через ЮНЕСКО: реагування на надзвичайні ситуації для всесвітньої спадщини та культурних цінностей: оцінка збитків та захист». Зокрема, йдеться про всебічну фіксацію шкоди, завданої пам'яткам та іншим об'єктам культурної спадщини на територіях, які перебувають у зоні охорони ЮНЕСКО, визначення їх геопросторових меж, підготовку інформаційних матеріалів для подальшої розробки планів реабілітації пошкоджених об'єктів у різних регіонах України.

Вагомим аргументом на користь того, що співпраця нашої держави з ЮНЕСКО у царині охорони культурної спадщини триватиме й надалі, може слугувати без перебільшення історична подія — 22 листопада 2023 року на 24-й сесії Генеральної асамблеї країн-учасниць Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини у штаб-квартирі ЮНЕСКО, нашу державу було вперше обрано до складу Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

У перспективі це сприятиме не лише реалізації положень означеної Конвенції на практиці, але й ухваленні важливих, у розумінні збереження здобутків світової культури, рішень (зокрема, включення об'єктів культурної спадщини до відповідних списків, визначення критеріїв для встановлення їх цінності, участь у розпорядженні коштами Фонду всесвітньої спадщини).

Співпраця з ЮНЕСКО здійснювалась також шляхом проведення її представниками навчально-просвітницької роботи для здобуття нових знань українськими фахівцями у сфері культури — профільні консультаційні семінари, вебінари. Для прикладу, в грудні 2023 року, в межах планових заходів ЮНЕСКО, представники МКІП узяли участь в консультативному семінарі з розробки регіонального плану дій для охорони світової спадщини

в Європі та Північній Америці для його представлення до 46-ї сесії Комітету всесвітньої спадщини в 2024 році.

Однак не лише ЮНЕСКО, але й такі профільні світові організації, як Міжнародний центр вивчення питань збереження та відновлення культурних цінностей (ICCROM) та Міжнародна рада пам'яток та визначних місць (ICOMOS) систематично надавали підтримку нашій державі у справі збереження об'єктів культурної спадщини в умовах реальних воєнних небезпек. Зокрема, це відобразилося у візитах їх представників до України для надання консультативної допомоги в документуванні та оцінці руйнувань, завданих матеріальній культурній спадщині, виробленні методики збереження та реставрації наявних об'єктів у перспективі повоєнної відбудови, проведенні тематичних тренінгів для українських фахівців, а також обговоренні інших можливих форм допомоги.

Стосовно формального боку діяльності ICOMOS, то цілком слушно було зауважено, що незважаючи на необов'язковий та більшою мірою морально-освітній вплив її документів вони є невід'ємною складовою міжнародної і національних нормативних систем, які формують практичну діяльність галузі охорони культурної спадщини та визначають професійні норми пам'яткоохоронної практики (Андрес, 2009, с. 10).

Стосовно міжнародної співпраці з недержавними закордонними інституціями, то даний напрям належить до найменш численних співвідносно до загальної кількості їх проявів за період 2021-2023 років. Загалом він охоплює, відповідно, 6, 2 та 4 % (Діаграми 2–4). До прикладів даної взаємодії належать випадки спільної роботи з приватними компаніями, окремими особами та громадськими об'єднаннями.

Зокрема, мала місце співпраця з представниками Google у сфері збереження та промоції української культурної спадщини, а також спільної протидії ворожій пропаганді у медіапросторі. Це відобразилося в долученні до реалізації проєкту Google Arts & Culture (запуск його другого етапу у Вашингтоні), а також локальній допомозі в оцифруванні об'єктів культурної спадщини, формуванні віртуальних екскурсій у національних музеях, інших культурних об'єктах чи закладах культури нашої держави (МКІП, 2023, 20 жовтня).

У жовтні 2023 року відбулася офіційна зустріч тимчасового ви-

конувача обов'язків очільника МКІП з представниками української діаспори в особі членів Світового Конгресу Українців щодо пошуку актуальних можливостей спільної діяльності зі збереження та подальшої промоції української культури за межами нашої держави.

Виняткову цінність мали вияви взаємодії з громадянами інших держав, зокрема у контексті процедур реституції культурних цінностей, а також дарування цінних артефактів. Так, у травні 2021 року на офіційному сайті МКІП з'явилася інформація про факт передання у подарунок Україні від громадянина Швеції Торе Хальстрема старовинної картини «Свята Варвара» (датується XVIII ст., автор невідомий). Також було зазначено, що цій події передувало особисте звернення пана Хальстрема до української сторони ще у 2019 році та дипломатичні перемовини у межах тривалої процедури повернення цінностей шляхом дарування, а даний мистецький твір увійде до складу державної частини Музейного фонду України та фондів Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків.

Розгляд співпраці у форматі конкретних угод, укладених у визначений період між Україною та іншими державами, потребує зосередження уваги на тих, які мають дійсний вплив на певні пам'яткоохоронні процеси. У цьому зв'язку варто назвати Декларацію, укладену в форматі спільної роботи «Люблінського трикутника», підписану 23 травня 2023 року в Кракові очільниками трьох профільних міністерств — Міністерства культури Литовської Республіки, Міністерства культури та національної спадщини Республіки Польща та Міністерства культури та інформаційної політики України.

У загальному плані вона, ґрунтуючись на повній згоді на основі спільності цінностей та спадщини, передбачає п'ять основних тез, у числі яких основний акцент зроблено на міжнародній підтримці України в різних форматах для захисту її культурної спадщини та культурних цінностей, реалізації спільних різнопланових проєктів, подальшому сприянні в «стійкому, естетичному та доступному відновленні України ... для розбудови нової, демократичної та стійкої України з унікальними, європейськими культурними традиціями» (МКІП, 2023, 25 травня). До слова, «Люблінський трикутник» як своєрідну платформу для спільної діяльності трьох названих держав у політичній, економічній та соціальній сферах

було утворено шляхом підписання спільної Декларації на рівні міністрів закордонних справ ще 28 липня 2020 року.

Загалом такий високий рівень міжнародної співпраці нашої держави у сфері культури та, відповідно, охорони культурної спадщини упродовж 2021-2023 років саме з Польщею та Литвою (порівняно з іншими країнами — 75 та 85% у загальній системі такої співпраці відповідно до **Діаграми 5**) свідчить не лише про її декларативний характер, але й наявність вагомого практичного контексту, а також створення умов для її переходу на вищий рівень взаємодії — партнерства.

Кількісно-відсоткове співвідношення показників участі представників МКІП у міжнародних комунікативних заходах відповідного тематичного спрямування безпосередньо залежить від тих чинників, які мали прямий та опосередкований вплив на визначальні сфери життя нашого суспільства. Так, найменше відповідних виявів зафіксовано в 2022 році — 9%, що має своїм логічним поясненням початок Великої війни і потребу для державних інституцій зосередитись на більш нагальних питаннях оборонного сектора, а також очевидну відсутність можливостей вжити усіх застережень, необхідних для забезпечення життя та здоров'я учасників очних заходів, планованих для проведення на території нашої держави.

У цьому сенсі в 2023 році показник зріс до 18%, що було обумовлено не лише поєднанням різних форматів для проведення таких заходів (у рамках закордонних візитів офіційних делегацій від міністерства; проведення міжнародних конференцій, семінарів, круглих столів на території України, але за участю запрошених представників від інших держав; долучення до комунікативних заходів у форматі онлайн-участі тощо), але й стійким усвідомленням потреби ще більшою мірою наголошувати широкому загалові про наявні наслідки та потенційні загрози воєнної інтервенції.

Натомість відповідний показник у 12% в 2021 році може свідчити про їх варіативно стабільне проведення у даному періоді, навіть попри продовження пандемії COVID-19. Водночас під час їх якісного аналізу привертає увага переважаюче здійснення такої міжнародної комунікації у дистанційному (онлайн) форматі, який набув особливої популярності саме в період активного поширення означеного вірусу ще упродовж 2020 року та поступово був адаптований під запити представників багатьох сфер суспільного життя.

4.2. Аналіз сучасної міжнародної співпраці у сфері охорони культурної спадщини на прикладі окремих закладів культури

Попередній огляд питань міжнародної співпраці в сфері охорони культурної спадщини за участі МКІП дав можливість зауважити, що переважання за даним напрямом такого її прояву, як офіційні зустрічі з представниками владних органів та профільних інституцій інших держав, є цілком закономірним саме у контексті специфіки повноважень даного центрального органу виконавчої влади, який, серед іншого, забезпечує формування та реалізацію державної політики в означеній сфері.

Однією з причин, що призвела до формування даної ситуації, також варто виокремити, зокрема, й той факт, що в багатьох випадках міжнародна співпраця реалізовувалася на локальному, а не більш загальному рівнях, як це, вочевидь, мало б бути за умови її ініціювання міністерством, на додаток до цього вона відзначалася адресним характером.

В аналізованому періоді на практиці, у форматі цільової фінансової чи матеріально-технічної допомоги для реалізації окремих пам'яткоохоронних завдань, вона переважно надавалася закладам культури різних типів (музеї, галереї, бібліотеки та інші, відповідно до їх переліку в тексті Закону України «Про культуру») у межах визначених регіонів України.

Також важливо враховувати те, що з очевидних причин, за умов воєнного стану, оприлюднення інформації про міжнародну складову діяльності суб'єктів, уповноважених здійснювати охорону культурної спадщини, в публічному просторі може здійснюватися не систематично, вибірково або ж відбуватися постфактум, коли певні проекти/ініціативи вже були реалізовані.

Набуття нею «закритого» характеру можливе й з інших причин, наприклад виходячи з побажань та корпоративної політики зарубіжних партнерів або окремих осіб, які ініціювали надання різних форматів допомоги чи інші дотичні прояви співпраці.

У цьому сенсі пропонуємо провести ґрунтовний аналіз офіційних інтернет-ресурсів окремих українських музеїв на предмет того, яким чином за рахунок даних публічних інструментів відображена

(і чи відображена взагалі) міжнародна співпраця в сфері охорони культурної спадщини, у тому числі з представниками недержавних інституцій або певними приватними особами.

Для такої наочності було обрано саме музеї, що є одними з ключових елементів базової мережі закладів культури загальнодержавного та місцевого рівнів. А відповідно до Закону України «Про музеї та музейну справу» вони створені для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів та музейних колекцій з науковою та освітньою метою, а також беруть участь у міжнародному культурному співробітництві в галузі музейної справи (Про музеї та музейну справу, 1995).

Прикметно, що протягом останніх десятиліть у світовому культурному просторі зазнав суттєвих трансформацій усталений погляд на роль музеїв у суспільстві. Нині вони розглядаються вже не лише як сховища для цінних, відповідно до ступеня їх значущості для історії, культури чи науки, артефактів, але і як заклади, які можуть надавати широкий спектр просвітницьких та інформаційних послуг, допомагати уповноваженим органам державної влади реалізовувати значущі культурні та соціальні проекти. В умовах сьогодення музейним установам нашої держави також належить виконувати важливу функцію зі сприяння збереженню національної ідентичності та формуванню толерантності в сучасному суспільстві.

Об'єктивна оцінка діяльності даних інституцій у частині її міжнародної складової обумовлена потребою забезпечення більшої репрезентативності в представленні наявних особливостей та відмінностей оприявлення співпраці, ініціаторами або активними учасниками якої є суб'єкти, наділені різним обсягом повноважень у національній сфері охорони культурної спадщини.

Виходячи зі змісту розділу, який відображає міжнародну діяльність національних музеїв у тексті Закону України «Про музеї та музейну справу» (ст. 25), можемо означити такі її обов'язкові складники:

Для музеїв участь у міжнародному культурному співробітництві в галузі музейної справи здійснюється на основі багатосторонніх та двосторонніх угод.

Безапеляційність зазначеного законодавчого формулювання (хоча натомість можна було означити дану норму в дещо інший

спосіб — «можуть брати участь...» або «музеї мають право брати участь у міжнародному культурному співробітництві...», «багатосторонніх та/або двосторонніх угод») також приводить до думки про те, що така участь для даних закладів культури становить не одне з їх прав, а фактично є обов'язком. І означена обов'язковість поширюється на співробітництво в сфері музейної справи, яке ґрунтується водночас на багатосторонніх та двосторонніх угодах⁴⁹. Отже, згідно з буквальною тлумаченням цього положення шлях до міжнародної співпраці для національних музеїв проходить через бюрократичну перепону — факт укладання відповідної угоди.

Водночас у практичній площині відсутня об'єктивна можливість надати ствердну відповідь на питання: чи в усіх випадках ситуативної міжнародної співпраці музеїв вона становила кінцевий результат попередньо ухвалених міжнародних угод (зокрема, саме в їх письмовому вигляді)? Це може обумовлюватися тим, що інформацію про них у багатьох випадках або взагалі не було оприлюднено в публічному комунікативному просторі або ж відповідне подання відомостей мало доволі абстрактний характер — не включало в себе необхідних уточнень стосовно специфіки чи змісту досягнутих домовленостей. Загалом це суттєво ускладнює з'ясування наявності чи відсутності відповідних юридичних фактів.

Визначення форм, у яких можливе оприявлення співпраці, було здійснено у «змішаний спосіб» — певну їх частину наведено у ст. 25, при цьому міститься вказівка на «здійснення іншої спільної діяльності відповідно до угод, якщо вона не суперечить законодавству України та міжнародним договорам України».

Таким чином, це дає можливість означити такі узагальнені напрями міжнародної співпраці музеїв:

- дослідницький (проведення спільних наукових досліджень на основі розробки та реалізації міжнародних наукових програм);
- інформаційний (здійснення взаємного обміну музейною інформацією, виставками);

⁴⁹ Це висновується з того, що у законодавчому формулюванні даного положення використано саме єднальний сполучник «та», що за змістом фактично формує потребу для музеїв укладати і багатосторонні, і двосторонні угоди, а не лише якийсь один їх вид.

- організаційно-комунікативний (проведення міжнародних конференцій, конгресів, симпозіумів, виставок, круглих столів тощо та участі в них);
- навчально-практичний (організація спільної підготовки музейних працівників; вивчення міжнародного досвіду організації музейної справи; розвиток видавничої діяльності);
- варіативний (охоплює здійснення усіх інших можливих видів спільної діяльності, означених відповідно до змісту укладених угод міжнародно-правового характеру).

Цілком закономірним є твердження І. Форостян про те, що у формуванні новітнього громадянського суспільства в нашій державі міжнародне партнерство між музейними інституціями є абсолютно необхідним, а музейні зібрання можуть слугувати дієвим позитивним засобом культурної дипломатії, зводячи містки не лише між окремими людьми різних національностей, але й цілими народами. На думку дослідниці, воно повинно розвиватись водночас як в традиційному, так і в мережевому середовищах (Форостян, 2014, с. 16).

Таким чином, для досягнення названих дослідницьких завдань, спираючись на публічну інформацію про роботу музеїв, обраних з переліку, розміщеному на офіційному порталі міста Києва у розділі «Музеї Києва» (https://kyivcity.gov.ua/kultura_sport_dozvillia/muzei/muzei_kyieva/), було проаналізовано відповідну діяльність з метою пошуку відповідей на важливі для визначення практичних проявів міжнародної співпраці у сфері охорони національної культурної спадщини питання, а саме:

- чи має музей офіційні інтернет-ресурси, сторінки в соціальних мережах?
- чи відображено на означених інтернет-ресурсах кожного конкретного музею інформацію про його міжнародну співпрацю в частині охорони об'єктів культурної спадщини?
- чи має музей досвід міжнародної співпраці за даним напрямом упродовж останніх декілька років?
- чи має музей досвід означеної міжнародної співпраці з партнерами, які представляють приватний сектор;
- у яких формах здійснювалась співпраця в сфері охорони культурної спадщини в кожному, серед обраних для дослідження, музеїв?

Відповідні аналітичні результати в узагальненому вигляді відображено у **Таблиці 1**.

До слова, в межах актуальних дослідницько-аналітичних матеріалів питання міжнародної співпраці національних закладів культури окремо не означувалися, в результаті чого й не піддавалися ґрунтовному аналізу. Зокрема, в інтерактивному аналітичному звіті за результатами моніторингу діяльності державних і комунальних театрів, цирків, музеїв, галерей, заповідників, філармоній, концертних організацій та мистецьких колективів за 2020–2022 роки, підготовленому Українським центром культурних досліджень, відображено фінансові питання, у контексті бюджетування (з огляду на джерела фінансування за кожним з названих видів закладів), кількісного складу працівників та відвідувачів, а також коштів, отриманих від останніх. Однак незважаючи на їх винятково економічну спрямованість, означені матеріали відіграють важливу роль, адже частково заповнюють прогалину у відповідних статистичних та адміністративно-управлінських даних.

Загалом, судячи зі змісту масиву аналізованих даних, нині значною проблемою є відсутність у національній музейній практиці уніфікованого способу подання публічної інформації про міжнародну співпрацю як таку, навіть за умови активного інформаційного наповнення сайтів та ведення сторінок у соціальних мережах переважної більшості відповідних установ. І це беручи до уваги те, що подані у вибірці музеї територіально знаходяться у межах столиці України, де їх керівництво та працівники мають потенційно більше способів для промоції та персонального представлення відповідних інституцій, а це є невід'ємним складником діяльності, спрямованої на пошук партнерів для подальшої співпраці та перспективного розвитку.

У цьому сенсі йдеться не про побудову якихось паралелей у межах ідеалізованого збірного образу музею сучасності⁵⁰, який забезпечений необхідним новітнім обладнанням, співробітники мають вільний доступ до цифрових технологій, а про їх порівняльний огляд у межах загальної системи усіх інших музейних установ, зокрема й розташованих у віддалених регіонах нашої держави,

⁵⁰ Зрештою на національному рівні нині для цього навіть не створено системи спеціалізованих стандартів.

Таблиця 1

Міжнародна співпраця у сфері охорони культурної спадщини в контексті діяльності окремих музеїв міста Києва

Назва музею	Офіційні інтернет-ресурси музею	Специфіка означення інформації про міжнародну співпрацю на офіційних інтернет-ресурсах музею	Чи наявний досвід міжнародної співпраці в сфері охорони культурної спадщини за період 2023-2022	Міжнародна співпраця з партнерами, які представляють приватний сектор
Музей історії міста Києва	Офіційний сайт https://kyivhistorymuseum.org.ua/uk/ , сторінки у facebook.com (https://www.facebook.com/kyivhistorymuseum/); instagram.com (https://www.instagram.com/museumofkyiv/)	Розділ «Співпраця» містить лише пропозиції стосовно організації заходів у будівлі МВЦ музею. При цьому у розділі «Про музей» маємо відомості про міжнародні проекти як проєв співпраці	Так, він відобразився у проведенні міжнародних виставкових проєктів; візити офіційного представництва від Брюсселю; підтримці ALIPH Foundation Ambassade de France en Ukraine	Є проєви такої співпраці з громадянами інших держав, реалізації спільних проєктів з благодійними фондами, культурними центрами та іншими установами сфери культури
Національний музей українського народного декоративного мистецтва	Офіційний сайт https://www.mundm.kiev.ua/ , сторінки у facebook.com (https://www.facebook.com/DecArtMuseum/?locale=ru_RU); instagram.com (https://www.instagram.com/ukr_decorative_art_museum/)	Доступ до відповідних розділів на сайті тимчасово обмежений. Тому дану інформацію можна почерпнути зі сторінки музею на facebook.com	Так, він оприєвився у міжнародних виставках, закордонних візитах та допомозі від ALIPH Foundation Французький інститут в Україні.	Є проєв такої співпраці у формі матеріально-технічної допомоги від некомерційного товариства

Національний музей «Київська картинна галерея»	Офіційний сайт https://knag.museum/index.php/uk/ , сторінки у facebook.com https://www.facebook.com/knag.museum/?locale=uk_UA ; instagram.com https://www.instagram.com/knag.museum/	Спеціально не означено, є лише перелік партнерів за посиланням https://knag.museum/index.php/uk/muzei/partners	Інформацію не відображено ¹	Інформацію не відображено
Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків	Офіційний сайт https://khanenko.museum/ , сторінка у facebook.com (https://www.facebook.com/khanenkomuseum/?locale=uk_UA); instagram.com (https://www.instagram.com/khanenko_museum/)	Спеціально не означено, у межах розділу «Долучитися» є лише пропозиції стосовно можливостей для проведення заходів та перелік національних партнерів. Частково дану інформацію можна почерпнути зі сторінки музею на facebook.com	Так, він відобразився в участі в міжнародних виставках; архітектурному семінарі, організованому ЮНЕСКО спільно з НСА України; семінарі спільно з Дортмундським університетом, Netzwerk Kulturgutschutz Україна та Інститутом Каспара Давида Фрідріха	Є прояви такої співпраці у вигляді підтримки та фінансування зі Стабільного фонду культури та освіти 2023 Auswärtiges Amt та Goethe-Institut. Goethe-Institut Ukraine. Партнерські стосунки з Lietuvos nacionalinis dailės muziejus / Lithuanian National Museum of Art

¹ Під формулюванням «Інформацію не відображено» розуміємо те, що вона прямо не висновується, виходячи з аналізу офіційних інтернет-ресурсів установи. Водночас ми не можемо стверджувати, що вона взагалі не здійснювалася у період 2022-2023 років.

Музей видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса Сакаганського, Михайла Старицького	Офіційний сайт https://mvduk.com.ua/ , сторінка у facebook.com (https://www.facebook.com/mvduk/?locale=uk_UA)	Окремо не означено, частково дану інформацію можна почерпнути зі сторінки музею на facebook.com	Так, він відобразився у наданні музею матеріально-технічної допомоги від ALIPH Foundation Ambassador de France en Ukraine	Є прояв такої співпраці у формі підтримки від Вільної Академії наук у США у проведенні проєкту «[Не]знищен[і] і. Виставка про репресії української інтелігенції»
Музей книги і друкарства України	Офіційний сайт https://museum-portal.com/ua/muzei/81_muzei-knigi-i-drukarsstva-ukrayini , сторінки у facebook.com (https://www.facebook.com/Books.and-Printing.Museum/?locale=uk_UA); instagram.com (https://www.instagram.com/kyivbookmuseum/)	Окремо не означено, у межах розділу «Долучитися» є інформація про партнерів музею. Частково дану інформацію можна почерпнути зі сторінки музею на facebook.com	Так, він відобразився в участі міжнародних конференцій, круглому столі, закордонних візитах, читанні лекцій у Празькому університеті	Є прояв такої співпраці у формі партнерства з Українською Вільною Академією наук (США) під час проведення благодійної виставки-аукциону; Асоціацією європейських музеїв друкарства; Національною бібліотекою Чехії
Національний історико-архітектурний музей «Київська фортеця»	Офіційний сайт https://www.kyiv-fortress.com.ua/ , сторінка у facebook.com (https://www.facebook.com/KyivFortress/)	Окремо не означено, дану інформацію можна почерпнути зі сторінки музею на facebook.com	Так, він відобразився у проведенні спільних заходів з представниками інших держав (Литва, Польща); міжнародних виставок; допомоги фонду ALIPH Foundation Institut Français d'Ukraine та Ambassade de France en Ukraine, МЗС Німеччини	Є прояв такої співпраці з Міжнародним товариством польських підприємців, Товариством Матурич, спілкою поляків міста Боярка "Bez granic", підприємцями міста Боярка.

Музей театрално-го, музичного та кіномистецтва України	Офіційний сайт https://www.tmf-museum.com/ , сторінки у facebook.com (https://www.facebook.com/MuzejTeatralnogoMuzychnogotaKinomistectvaUkraini/?locale=ru_RU); instagram.com (https://www.instagram.com/thetheatmuseum_kyiv/)	Відсутній спеціальний розділ для висвітлення питань міжнародної співпраці, однак частково дану інформацію можна почерпнути зі сторінки музею на facebook.com	Так, він відобразився у участі у міжнародних виставках, окремих міжнародних культурно-мистецьких проєктах	Є прояви такої співпраці у вигляді участі у закордонних виставках, організованих у музеях Іспанії, Естонії, Німеччини, Ірландії, Бельгії
Національний центр народної культури «Музей Івана Гончара»	Офіційний сайт https://honchar.org.ua/ , сторінки у facebook.com (https://www.facebook.com/honcharmuseum/?locale=uk_UA); instagram.com (https://www.instagram.com/honchar_museum/)	Відсутній спеціальний розділ для висвітлення міжнародної співпраці, однак є звіт про роботу музею за 2016-2021 роки. У ньому є інформація про міжнародні проєкти установи	Так, він відобразився у візитах офіційних представників з Бельгії, представленні експонатів музею на міжнародних виставках та участі в проєктах	Є прояви такої співпраці у формі участі в міжнародних заходах (фестивалі, ярмарки, проєкти), проведенні спільних заходів із зарубіжними громадянськими об'єднаннями сфери культури та Google Україна

Музей-майстерня І.П. Кавалерідзе	Офіційний сайт https://museum-kavaleridze.kyivcity.gov.ua/ - не оновлювався від 2021 року, сторінки у facebook.com (https://www.facebook.com/kavaleridzemuseum/?locale=ru_RU); instagram.com (https://www.instagram.com/kavaleridzemuseum/)	Окремо не означено, частково дану інформацію можна почерпнути зі сторінки музею на facebook.com	Так, він відобразився у формі проведення міжнародних виставок	Є прояви такої співпраці у вигляді участі громадян Грузії (художників) у міжнародній виставці; підтримці зарубіжного партнера PhoebeWalshJeweller у проведенні окремих заходів
Літературно-меморіальний музей-квартира П.Г. Тичини в м. Києві	Офіційний сайт http://tychynamuseum.com.ua/ , сторінки у facebook.com (https://www.facebook.com/Pavlo_TychynaFlat/?locale=uk_UA); instagram.com (https://www.instagram.com/museum_tychna/)	Окремо не означено питання міжнародної співпраці	Інформацію не відображено	Інформацію не відображено
Музей гетьманства	Офіційний сайт https://hetmanmuseum.com.ua/ , сторінки у facebook.com (https://hetmanmuseum.com.ua/); instagram.com (https://www.instagram.com/hetman_museum/)	Окремо не означено, частково дану інформацію можна почерпнути зі сторінки музею на facebook.com.	Так, він оприлюднив у формі матеріально-технічної допомоги від ALIPH Foundation Institut Français d'Ukraine та Ambassade de France en Ukraine.	Вона відобразилась у співпраці з окремими фізичними особами-іноземцями.

кадрове та матеріально-технічне забезпечення яких перебуває на більш низькому рівні, а подекуди останнє фактично відсутнє взагалі.

Для музейних працівників, з огляду на недостатність базового фінансування та брак додаткових можливостей для професійного вдосконалення, також можуть виникати проблеми й під час реалізації заходів із так званого ребрендингу кожної конкретної установи. У даному сенсі цілком закономірним є твердження про те, що відмовляючись від консерватизму, вони повинні прагнути бути інноваційними лідерами, оскільки сьогодення та майбутнє музеїв, зокрема, залежить від того, як дані професіонали своєї справи протистоятимуть глобальним світовим змінам (Garlandini, 2015, p. 91).

Водночас осучаснення є не лише наслідком суто механічного слідування тенденціям з модернізації профільної діяльності всіх закладів культури, але й сутнісними трансформаціями, запорукою подальшого просування «брендів» музеїв у глобальному інформаційному просторі. Це дасть змогу суттєво підвищити рівень їх туристичної привабливості та, відповідно, збільшити потік осіб, зацікавлених відвідувати культурно-просвітницькі та мистецькі заходи, у такий спосіб долучаючись до виняткових матеріальних витворів — надбань національної культури.

На прикладах розглянутих музеїв варто зауважити, що основною складністю у питаннях аналізу їх міжнародної співпраці за напрямом охорони об'єктів культурної спадщини, у тому числі рухомих культурних цінностей, варто вважати фрагментарне висвітлення означеної діяльності на їх офіційних сайтах. Таким чином, переважно вона відслідковується з огляду на загальний зміст публікацій у межах їх сторінок у соціальній мережі Facebook.com, що не створює цілісного репрезентативного поля та суттєво ускладнює пошук актуальних даних.

Щодо Instagram, то спосіб подання інформації на цьому популярному каналі соціальних медіа, зокрема у частині часу збереження так званих сторіз та більшої спрямованості на візуальну складову супроводу профільної діяльності (фото-, відео-, а не текстові матеріали в «чистому» вигляді), суттєво ускладнює проведення аналізу інформації про події, які були певною мірою віддалені в часі, тому не може становити повноцінне джерело для системної оцінки фактичних даних.

До слова, в рамках діяльності усіх обраних музеїв були створені офіційні інтернет-сайти, персональні сторінки в соціальних мережах (зокрема, facebook.com та instagram.com). З різним ступенем інтенсивності вони зазвичай наповнювалися супровідними матеріалами (світлини та відео-матеріали, афіши майбутніх подій, оголошення про проведення соціально значущих заходів тощо). Винятком у даному питанні становить лише офіційний сайт Музею-майстерні І.П. Кавалерідзе, який не оновлювався від червня 2021 року⁵¹.

Стосовно конкретних проявів міжнародної співпраці, то здебільшого вони мали місце в контексті представлення музейних експонатів на міжнародних виставках чи інших культурно-мистецьких заходах, як організованих на території нашої держави, так і за її межами за підтримки зарубіжних партнерів, адресної матеріально-технічної допомоги музеям у вирішенні їх поточних потреб, проведенні заходів.

Щодо міжнародної виставкової діяльності музеїв з обраного переліку, то в означений період вона набувала вельми різноманітних проявів та не завжди мала прямий стосунок до питань охорони об'єктів культурної спадщини.

Так, окремі експонати Музею Івана Гончара були представлені на виставці «ANCESTRAL VOICES: Exhibition of Ukrainian Traditional Clothing» в музеї Шевченка у Торонто (Канада, квітень 2023), при цьому установа також сприяла організації поїздок народних майстрів та фольклорних гуртів для їх участі в закордонних міжнародних фестивалях та ярмарках традиційної культури до Польщі, Німеччини, Туреччини та Естонії.

У приміщеннях Національного історико-архітектурного музею «Київська фортеця» в означений період, зокрема, проводились урочисті заходи з участю міжнародних партнерів (урочистий захід з нагоди 161-річниці Січневого повстання 1863 року за участі надзвичайного та повноважного посла Литовської Республіки в Україні, Тимчасово Повіреної у Справах Республіки Польща в Україні, директора Польського інституту в Києві Роберта Чижевського та

⁵¹ Подана інформація стосовно сайту музею є актуальною на момент написання даного дослідження, однак у подальшому може змінитися.

інших шанованих гостей), персональні виставки зарубіжних митців (для прикладу, виставка художніх робіт литовської художниці Беати Куркуль «Незабуття», відкриття якої відбулося у серпні 2023 року), спільні міжнародні заходи (у тому числі, виставка «Дамо жити померлим. Маґурич в Україні. 2007–2023», за участі Міжнародного товариства польських підприємців в Україні та Товариства Маґурич).

Варто відзначити активну міжнародну виставкову діяльність Національного музею українського народного декоративного мистецтва та Музею театрального, музичного та кіномистецтва України.

Приміром, першою з числа названих музейних установ організовано виїзну фотовиставку «Фантастичний світ Марії Примаченко» у рамках фестивалю «La Mercè 2023» в місті Барселона та перший виставковий проєкт українського мистецтва у Нідерландах — «Калейдоскоп Історій: Мистецтво з України» (жовтень 2023 року).

Другий музей упродовж кінця 2022 — другої половини 2023 року провів низку тематичних виставок за сприяння дружніх музеїв у багатьох країнах Європи: виставка «В епіцентрі бурі: модернізм в Україні, 1900–1930» (музей Тиссена-Борнеміси в Мадриді (Іспанія), тривалість — з кінця 2022 року до 30 квітня 2023 року; виставка «Футуромарення: Україна і авангард» (Художній музей Куми в Талліні (Естонія), тривалість — з 8 квітня до 10 вересня 2023 року; виставка «Український модернізм 1900–1930-ті роки і Дарія Кольцова» (Museum Ludwig в Кельні (Німеччина), тривалість — від 3 червня до 24 вересня 2023 року).

Відповідно до цього можемо виокремити ті прояви міжнародної співпраці, які були найбільш поширеними в аналізований період: представлення музейних експонатів у виставкових проєктах за межами України відповідно до укладених угод; використання приміщень музеїв для проведення виставок мистецьких творів, які, власне, не належать до їх фондів, з культурно-просвітницькою, благочинною, інформаційною чи іншою метою; проведення виставок «змішаного» формату, як із залученням предметів з музейних фондів, так і об'єктів матеріальної культури, належних іншим установам чи приватним колекціонерам за участі міжнародних партнерів — на території України, а також за її межами, у приміщеннях музейних установ чи інших закладів культури.

Висновується також те, що можливості для співпраці конкретного музею безпосередньо пов'язані з його видом, тематичним напрямом діяльності, специфікою експозицій та якісним наповненням музейних фондів. Для прикладу, вочевидь, що міжнародних партнерів з більшою вірогідністю можуть зацікавити експонати і, відповідно, співпраця з тим музеєм, для якого попередньо розроблено ефективні рекламні стратегії з метою формування його стійкої «впізнаваності» та інституційної привабливості.

У даному сенсі таке судження впливає не лише відповідно до суб'єктивного сприйняття (подобається конкретний музей чи ні), а виходячи із сукупної оцінки усіх чинників. Зокрема, кількісно-якісних показників проведених культурно-мистецьких заходів, рівня їх відвідуваності та промоції даної установи в публічному інформаційному просторі, ролі його експонатів у формуванні складних взаємозв'язків у межах системи загальносвітових культуротворчих процесів.

Варто наголосити на тому, що з огляду на специфіку оприявлення інформації про діяльність аналізованих музеїв виявляється загальна тенденція стосовно відсутності усталеної практики відкритого щорічного звітування⁵² ними про результати власної діяльності, відповідно до основних завдань та напрямів, які були визначені у текстах їх засновницьких документів — статутів чи положень.

У названому питанні позитивним винятком може слугувати лише досвід Музею Івана Гончара, на офіційному сайті якого розміщено зведений звіт про діяльність «Жива традиція» (2016–2021) відповідно до всіх фактичних напрямів роботи установи: стратегія, айдентика, фонди, реставрація, експедиції, проекти (партнерські, міжнародні, освітні), видання, виставки, події, PR/SMM, музейний медіа канал «KOZA MEDIA», амбасадори та меценати музею, залучені грантові та благодійні кошти, відгуки (Музей Івана Гончара, 2021, 12 вересня).

Отже, наявні й окремі комплексні проекти, які, на перший по-

⁵² Загалом у тексті Закону України «Про музеї та музейну справу» не передбачено прямого обов'язку для музеїв щодо звітування про їх роботу. Однак МКПІ, у контексті контролю за діяльністю музеїв, заснованих на державній та комунальній формах власності, а також ряду інших його повноважень, цілком може втребувати необхідну документацію, зокрема й звіти.

гляд, не є проявами міжнародної співпраці національних музеїв у цілковитому розумінні названого поняття, однак їх можна розглядати в даному контексті за рахунок залучення до підготовки чи подальшої реалізації відповідних заходів за різного рольового розподілу обов'язків, міжнародних партнерів (зокрема як учасники, відповідальні організатори, спонсори тощо).

Для прикладу, варто назвати MEMORY SAVERS — комплексну ініціативу, спрямовану не лише на підтримку українських музеїв та якісну підготовку майбутніх фахівців-музейників, але й, у більш глобальному плані, — на просування національної культурної спадщини у системі світового культурного простору. Відповідно до інформації про зазначений проект, розміщеної на його офіційній інтернет-сторінці (<https://memorysavers.sucho.org/582c1-blogger-gb-about/>), він є «продуктом» спільної діяльності національних партнерів (Центр цифрової історії у місті Рівне та 20 залучених національних музеїв), міжнародної волонтерської онлайн-ініціативи Saving Ukrainian Cultural Heritage Online (SUCHO, координатори якої є представниками зарубіжних вищих навчальних закладів — Stanford та Tufts University, European University Institute) та німецького фонду — Фонду EVZ (“Пам’ять, відповідальність, майбутнє”, м. Берлін, Німеччина).

Як одну з найважливіших його цілей означено перспективну підтримку музеїв шляхом надання можливості двадцяти студентам працювати, відповідно, в центральних регіональних музеях України впродовж 6 місяців. У підсумку, майбутні фахівці мали отримати досвід музейної роботи за напрямом цифровізації зібрань, створивши самостійні міні-проекти у сфері Public History, а також могли познайомитись з кваліфікованими експертами-музейниками нашої держави та спеціально залученими зарубіжними фахівцями.

Окрім цього спільно з SUCHO планувалося проведення освітньої онлайн-програми — циклу вебінарів та підготовка інформаційних відеоматеріалів для всіх зацікавлених даною проблематикою осіб, присвяченої оцифруванню виняткових об'єктів матеріальної культури та особливостям музейної роботи в умовах сучасності.

Враховуючи те, що п'ять з дванадцяти аналізованих музеїв протягом 2022–2023 років співпрацювали з ALIPH Foundation,

Зображення 8. Робочий процес із вивчення специфіки електронного обліку фондів та сканування документів і давніх книг в Музеї народної архітектури та побуту у Львові імені Климентія Шептицького в рамках проекту Memory Savers UA. Джерело: <https://lvivskansen.org/bez-kategoriyi/oczyszczenie-kolekcji-zawdyaki-projektu-memory-savers-ua/>

варто більше деталізувати, в який спосіб здійснювалась спільна діяльність з представниками даної інституції.

ALIPH Foundation — Міжнародний альянс із захисту культурної спадщини в зонах конфлікту, організація, яка ще у 2022 році отримала від Європейського Союзу цільове фінансове забезпечення — 2 мільйони євро для її діяльності в Україні за таким напрямом: захист культурної спадщини. Прикметно, що одразу після початку повномасштабного вторгнення ALIPH ухвалив план щодо захисту культурної спадщини нашої держави, а його фахівці оперативно розпочали працювати над реалізацією відповідних положень на місцях.

За рахунок цього за підтримки Європейського Союзу вже було профінансовано захист колекцій понад 160 музеїв, бібліотек та архівів шляхом придбання або транспортування захисного та проти-пожежного обладнання. Водночас вдалося модернізувати дев'ять великих сховищ для збереження артефактів та облаштувати чотири «швидкі допомоги для культурної спадщини»: пересувні лабораторії для екстреної реставрації об'єктів матеріальної культурної спадщини. Пам'ятники та пам'ятки також охоронялися опосередковано за допомогою програм для документування, зокрема спрямованих на проведення 3D-оцифрування історичних будівель. Крім того, завдяки ряду ініціатив та проєктів понад 200 фахівців у сфері охорони культурної спадщини отримували заробітну плату, що давало їм можливість продовжувати виконувати свою місію (ЄС та ALIPH допомагають захистити культурну спадщину в Україні, 2022, 11 листопада).

У контексті дослідження інформації про аналізовані музеї варто наголосити на тому, що їх взаємодія з ALIPH Foundation, переважно, відбувалася у форматі адресної гуманітарної допомоги матеріально-технічного характеру. Для прикладу, Міжнародний альянс надавав їм спеціальне обладнання та допоміжні засоби, необхідні для створення відповідних умов зберігання музейних експонатів та їх кращого убезпечення від воєнних загроз (зокрема, вогнетривкі шафи, осушувачі та зволожувачі для збереження фондів, протипожежні системи, зарядні станції тощо).

Отож зауважимо, що досвід міжнародної співпраці з партнерами, які представляють приватний сектор, на даний час становить

найменш прогнозований її напрям. Це пов'язано не лише з тим, що в обраних музеях вона оприявлювалася у різний спосіб (організація виставок за сприяння приватних закордонних установ, участь громадян інших держав у заходах, ініційованих музеями у межах території України, адресні вияви благочинності від окремих осіб чи некомерційних установ тощо), також у багатьох випадках означена співпраця мала більшою мірою ситуативний, аніж плановий характер.

Зокрема, Музей історії міста Києва 26 червня 2023 року за сприяння колекціонера Джона Брезіла отримав у подарунок від приватної особи – відомого австралійського жокея Крега Вільямса до своїх фондів старовинну марку «Собор святої Софії» авторства Святослава Гординського, надруковану 1941 року.

Музею гетьманства у квітні 2023 року було подаровано п'ять старовинних гравюр, що стосуються періоду кримської історії України від громадянина Німеччини Тіто Герре. Однак у даному разі натрапляємо на інформацію про те, що це вже фактично третій випадок подібної співпраці з даною приватною особою. Уперше пан Герре передав музею декілька старовинних гравюр у травні 2016 року⁵³. Потім майже за рік — 11 березня 2017 року він подарував установі серію з тринадцяти оригінальних європейських гравюр із зображеннями відомих політичних діячів XVII ст., серед яких були портрети українських дівців — гетьманів та полковників⁵⁴.

При цьому представники даної установи не повідомляли на широкий загал про те, чи названі унікальні подарунки мали ситуативний прояв приязності від дарувальника чи цьому передували певні перемовини між ним та керівництвом музею про те, що передача затвердженого переліку предметів до його фондів буде відбуватися поступово або ж з певною періодичністю.

У березні 2023 року Національному музею українського народного декоративного мистецтва надано спеціальну техніку від не-

⁵³ https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0rgpMZncPmf1SzdzTUBBmMCGMLpfITDzqCWLHtWqDyJMB8zsqDM8exTxPuawmCSznl&id=385720331628360.

⁵⁴ https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0VoME7bLTNM3SbReSd49y6MunD1Ck2SzayXDma5Z6K9yUoGVHjivVHB8aib9TzEzil&id=385720331628360.

комерційного товариства «Teshia gUG» (м. Дормаген, Німеччина). Водночас у межах офіційних інтернет-ресурсів установи не означено, чи попередньо вони укладали спеціальні угоди про подібний характер допомоги на постійній основі, чи вона мала одиничний випадковий характер.

Таким чином, міжнародна співпраця досліджуваних музейних установ у частині охорони нерухомих об'єктів культурної спадщини та дотичних до них рухомих культурних цінностей упродовж 2022–2023 років здійснювалась переважно за інформаційним та організаційно-комунікативним напрямками і не була суворо унормованою на рівні чинного законодавства.

При цьому варто зауважити, що в багатьох випадках вона не мала також планового характеру, з огляду на ситуативне залучення, пошук суб'єктів — представників публічного та/чи приватного сектора, спроможних надати адресну допомогу, будь-яке інше сприяння в забезпеченні специфічних матеріально-технічних запитів музеїв, які виникали, у тому числі за необхідності підтримати оптимальний стан збереженості експонатів та музейних колекцій в умовах воєнних небезпек.

Використані джерела за Розділом четвертим:

- Garlandini, A. (2015). Connecting Across Cultures and Time: Case Studies from Italian Museums. *Museum International*. 67:1–4. P. 90–103. <https://doi.org/10.1111/muse.12087>.
- Андрес, Г.О. (2009). Охорона культурної спадщини України в контексті світових інтеграційних процесів (друга половина XX — початок XXI століття). Автореферат дис...канд. іст. наук: 26.00.05. К.: НАН України, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства. 20 с.
- Андрес, Г.О. (2015). Формування позитивного іміджу держави через реалізацію виставкових музейних проєктів за межами України. *Культурологічна думка*. К.: Інститут культурології НАМ України. № 8. С. 136–142.
- Гоян, І., Будз, В. (2022). Співпраця як самоорганізаційний принцип становлення соціальності особистості. *Психологія особистості: науковий теоретико-методологічний і прикладний психологічний журнал*. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Т. 12. № 1. С. 18–25. doi: 10.15330/ps.12.1.18–25.
- ЄС та ALIPH допомагають захистити культурну спадщину в Україні, (2022, 11 листопада). *Press and information team of the Delegation to UKRAINE*. Відновлено з <http://surl.li/qlazr>.
- Литовченко, В.В. (2013). Стратегія міжнародного співробітництва у сфері збереження культурної спадщини ЮНЕСКО. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія «Історія». Випуск 1 (30). С. 103–112.
- Міністерство культури та інформаційної політики України, (2021, 15 січня). Олександр Ткаченко обговорив співпрацю з Міністром спадщини Канади. Відновлено з <https://mcip.gov.ua/news/oleksandr-tkachenko-obhovoryv-spivpratsiu-z-ministrom-spadshchyny-kanady/>; Міністерство культури та інформаційної політики України, (2021, 12 лютого). Олександр Ткаченко обговорив з послом Латвії співпрацю у сфері інформаційної безпеки та культури. Відновлено з <https://mcip.gov.ua/news/oleksandr-tkachenko-obhovoryv-z-poslom-latvii-spivpratsiu-u-sferi-informatsiynoi-bezpeky-ta-kultury/>.

- Міністерство культури та інформаційної політики України (2023, 18 грудня). Україна і Німеччина посилюватимуть співпрацю щодо захисту культурної спадщини та розвиватимуть безбар'єрні літературні проекти. Відновлено з <https://mcip.gov.ua/news/ukrayina-i-nimechchyna-posylyuvatymut-spivpracyushhodo-zahystu-kulturnoyi-spadshhyny-ta-rozvyvatymut-bezbar%ca%bcyerni-literaturni-proyekty/>.
- Міністерство культури та інформаційної політики України (2023, 21 грудня). Ростислав Карандеев обговорив з Послом Японії в Україні Кунінорі Мацудою ключові питання культурного співробітництва на наступний рік. Відновлено з <https://mcip.gov.ua/news/rostyslav-karandeyev-obgovoryv-z-poslom-yaponiyi-v-ukrayini-kuninori-maczudo-yu-klyuchovi-pytannya-kulturnogo-spivrobitnyctva-na-nastupnyj-rik/>.
- Міністерство культури та інформаційної політики України (2023, 23 травня). Декларація «Люблінського трикутника». Відновлено з <https://mcip.gov.ua/news/deklaratsiya-lyublinskoho-trykutnyka/>.
- Міністерство культури та інформаційної політики України (2023, 20 жовтня). Google підтримуватиме ініціативи МКІП щодо цифровізації української культурної спадщини та протидії ворожій дезінформації. Відновлено з <https://mcip.gov.ua/news/google-pidtrymuvatyme-inicziatyvy-mkip-shhodo-czyfrovizacziyi-ukrayinskoyi-kulturnoyi-spadshhyny-ta-protydyiyi-vorozhij-dezinformacziyi/>.
- Міністерство культури та інформаційної політики України (2023, 4 вересня). Україна та Італія обговорили співпрацю в сфері охорони культурної спадщини під час війни. Відновлено з <https://mcip.gov.ua/news/ukrayina-ta-italiya-obgovoryly-spivpracyu-v-sferi-ohorony-kulturnoyi-spadshhyny-pid-chas-vijny/>.
- Музей Івана Гончара (2021, 12 вересня). Жива традиція. *Звіт про діяльність 2016–2021*. Відновлено з <https://honchar.org.ua/upload/media/2021/12/09/zvit-2016-2021.pdf>.
- Одайник, Б.М. (2010). Питання міжнародного співробітництва України в сфері охорони культурної спадщини. *Вісник Одеського національного університету*. Том 15. № 22. С. 143-149.
- Про культуру: із Закону України, зі змінами та доповненнями. (2010, 14 грудня). *Відомості Верховної Ради України*. № 24. Ст. 168.
- Про музеї та музейну справу: із Закону України, зі змінами та доповненнями (1995, 29 червня). *Відомості Верховної Ради України*. № 25. Ст. 191.
- Про охорону археологічної спадщини: із Закону України, зі змінами та доповненнями. (2004, 18 березня). *Відомості Верховної Ради України*. № 26. Ст. 361.

- Про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини: з Конвенції ЮНЕСКО від 16 листопада 1972 року (2006). *Правова охорона культурної спадщини. Нормативна база: Збірник документів*. Київ: Видавництво ХІК, 596 с.
- Про охорону культурної спадщини: із Закону України, зі змінами та доповненнями (2000, 29 вересня). *Відомості Верховної Ради України*. № 39. Ст. 333.
- Словник української мови в 11 томах (1978). Том 9: С. К.: Наук. думка. 916 с.
- Урядовий портал (2023, 15 грудня). Ще 5 об'єктів культурної спадщини України внесено до Міжнародного списку культурних цінностей, які перебувають під посиленням захистом Відновлено з <https://www.kmu.gov.ua/news/shche-5-objektiv-kulturnoi-spadshchyny-ukrainy-vneseno-do-mizhnarodnoho-spysku-kulturnykh-tsinnosti-ia-ki-perebuvaiut-pid-posylenym-zakhystom>.
- Форостян, І. (2014). Про важливість і необхідність співпраці між історичними музеями у нинішньому геополітичному вимірі. *Історія давньої зброї. Дослідження 2014: зб. наук. праць*. НАН України. Інститут історії України; Національний військово-історичний музей України. К.: Інститут історії України. С. 16–18.
- Черкасова, В.В. (2012). Специфіка міжнародного партнерства та співробітництва. Спільні та відмінні риси. Взаємозв'язок. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми формування нової економіки XXI століття» (21–22 грудня 2012 р.). Відновлено з http://www.confcontact.com/20121221/4_cherkasova.htm.

ВИСНОВКИ

Подаючи огляд сучасних процесів, які формуються довкола діяльності з охорони об'єктів національної культурної спадщини, у світлі поданого та обґрунтованого в попередніх розділах нормативно-правового регулювання відповідних питань на рівні чинного національного та міжнародного законодавства, виокремлених підходів стосовно їх сутнісно-рольового сприйняття в сучасному українському суспільстві, а також означеного практичного пам'яткоохоронного контексту, можемо зробити певні узагальнення.

1. Незважаючи на те, що об'єкти культурної спадщини сукупно відіграють вагомую роль не лише в культуротворчих процесах, але й у формуванні української національної ідентичності, тривалий час у нашій державі відповідне їх позиціонування не було належним чином означене та впроваджене на офіційному рівні.

Духовний контекст ціннісних властивостей пам'яток повною мірою не використовували ні під час підготовки програм національно-патріотичного виховання, ні під час побудови міжнародних відносин у системі світової культурної дипломатії, ні в усіх інших сферах суспільного життя, де потенційно вони могли бути основою для формування чогось якісно нового – відносин, проєктів, знання тощо. Дана ситуація потребує не лише нормативних, але й фактичних змін, зокрема посиленого сприяння державного сектора у формуванні їх актуального рольового сприйняття не лише в масштабі сучасного українського суспільства, але й світового соціокультурного простору.

2. Варто погодитись із твердженням про те, що профільний Закон України «Про охорону культурної спадщини» потребує суттєвих трансформацій не лише з огляду на режим воєнного стану, але й ряд інших, у тому числі політичних, економічних, соціальних причин та передумов.

Тому на даний час гостро постала потреба розробки комплексного нормативно-правового акта, який міг би всебічно регулювати визначальні аспекти охорони культурної спадщини в нашій державі. Оскільки його відсутність, з-поміж іншого, також суттєво ускладнює оперативне вирішення багатьох важливих питань, які оприявлюються у контексті реалізації практичних пам'яткоохоронних заходів.

Незважаючи на фактичне усвідомлення даної проблематики, до цього часу в національному правовому полі відсутнє чітке розмежування на матеріальну та нематеріальну культурну спадщину. Натомість, виходячи зі змісту Закону висновується те, що він регулює питання охорони саме матеріальної культурної спадщини. Відповідно, належне нормативно-правове забезпечення для сфери нематеріальної культурної спадщини відсутнє.

У контексті процесів подальшої інтеграції нашої держави до європейського співтовариства проблемним моментом також є те, що не всі норми національного пам'яткоохоронного законодавства нині приведено у відповідність до положень міжнародного законодавства про охорону культурної спадщини.

3. Висновується очевидний брак законодавчого регулювання національної сфери охорони об'єктів культурної спадщини на час запровадження «особливих» періодів. Зокрема, в умовах правового режиму воєнного стану вона повинна здійснюватись у такий самий спосіб, як і в мирний час. У даному випадку певним винятком є спеціальне означення порядку проведення невідкладних робіт на об'єктах культурної спадщини, які були пошкоджені внаслідок воєнних дій.

Водночас незважаючи на складні умови та наявні обмеження воєнного стану, певна частина заходів з охорони нерухомих об'єктів культурної спадщини (зокрема, державна реєстрація за визначеними категоріями, інформування та дослідницька діяльність, окремі елементи захисту стосовно монументальних пам'ятників) відповідно до їх системи, визначеної пам'яткоохоронним законодавством, продовжує реалізовуватися у взаємодії державного та приватного секторів, а також активній підтримці зарубіжних партнерів.

Також в означених умовах сьогодення вельми активізувалися процеси стосовно звільнення національного публічного простору

від пам'яток-символів тоталітарного режиму та російської імперської політики, які хоч і не становлять охорону культурної спадщини у прямому її розумінні – більшою мірою це є дещо зворотним процесом. Однак незважаючи на це, вони є взаємопов'язаними та, щонайменше, потребують їх вилучення з Реєстру, але за умови дотримання необхідних правових процедур.

4. Сформувалась цілком обґрунтована потреба трансформації ролі держави в діяльності з охорони культурної спадщини від суто управлінсько-каральної до координаційно-партнерської інституції, яка стане осердям процесів із налагодження державно-приватного партнерства довкола об'єктів культурної спадщини як специфічної охоронної категорії.

Відповідно держава має сприяти не лише імперативному впровадженню заборон та обмежень на певні види діяльності з охоронюваними складовими матеріальної культурної спадщини та вжиттю заходів з їх «фізичного» убезпечення від широкого спектра можливих небезпек, але й утвердженню відповідного іміджу об'єктів культурної спадщини як цінних артефактів, а також як вагома основа для формування та утвердження української національної основи ідентичності як одного з пріоритетів національної безпеки нашої держави, а також їх подальшого «екологічного»⁵⁵ пристосування для включення в економіко-виробничі відносини та подальший розвиток сектора креативних індустрій.

5. У питаннях розробки та реалізації державою цільових програм, спрямованих на охорону культурної спадщини, уповноваженим органам варто не лише більшою мірою дослухатися до представників фахової спільноти, налагоджувати партнерські стосунки з приватними зацікавленими інституціями (громадські організації, профільні об'єднання, фонди тощо), але й шукати гнучкі варіативні механізми для якісного нормативного забезпечення закупі-

⁵⁵ У розумінні сукупності таких чинників – збільшення фінансової участі партнерів, зацікавлених у збереженні автентичності кожної окремо взятої пам'ятки, а не виключно витрат з Державного бюджету України; відсутність ризику негативних впливів на унікальний зовнішній вигляд таких об'єктів, спроб їх повного перепрофілювання та модернізації; максимальне залучення громадськості – як фактичне, так і в контексті її достатнього інформування про означену діяльність.

вель робіт чи послуг для потреб пам'яткоохоронної сфери. Відверте ігнорування цих аспектів може призвести до надмірної формалізації відповідних процесів та, зокрема, в питаннях реставрації нерухомих об'єктів культурної спадщини, фактичного уподібнення їх до будь-яких ординарних будівель чи споруд, які з очевидних причин не потребують застосування специфічних підходів та методик.

6. Систематичне висвітлення у публічному просторі, а також надання відкритого доступу до верифікованої інформації про втрачену та пошкоджену матеріальну культурну спадщину має важливе значення у забезпеченні сучасної діяльності з її охорони та, водночас, може виконувати низку інших важливих завдань, зокрема:

- слугуватиме наочним свідченням проявів умисних ворожих посягань на українську культуру для усієї світової спільноти, бути допоміжним інструментом у формуванні загальної доказової бази для притягнення до відповідальності винних осіб за вчинення воєнних злочинів у міжнародних судових інстанціях;

- сприятиме налагодженню міжнародної співпраці в форматі пошуку закордонних партнерів та додаткових джерел фінансування для повоєнного відновлення пошкоджених пам'яток, за максимального намагання уникнути втрати їх цінності та унікальності відповідно до способів сучасного ведення консерваційних та відновлювальних робіт на таких видах об'єктів.

7. У процесі дослідження окремих особливостей впровадження пам'яткоохоронної діяльності з'ясовано, що до початку повномасштабного вторгнення фактично був відсутній єдиний підхід щодо її здійснення в межах усієї України. Зокрема, це стосувалося інформаційного забезпечення процесу реформування пам'яткоохоронної сфери та оприявлення його результатів у межах віртуального простору мережі Інтернет. Це обумовило потребу розглянути можливість розробки загальнодержавного онлайн-ресурсу, який би сприяв відображенню практичних складових діяльності з охорони пам'яток у кожному конкретному регіоні. Кількісний показник пам'яток визначено одним із тих чинників, які впливають на локальну реалізацію та варіативну складову комплексу заходів з охорони культурної спадщини.

8. На охорону об'єктів культурної спадщини України в умовах військової інтервенції вельми вагомий вплив має територіальний

критерій, а саме те, в якому регіоні, конкретному місці вони знаходяться – умовно «безпечному» чи на тимчасово непідконтрольній або окупованій території, а також чи є реальна можливість вжити нагальних заходів для їх убезпечення. На відміну від цього у мирний час рівень охорони об'єктів культурної спадщини, окрім власне географічного розташування, обумовлювався також багатьма іншими чинниками – видом об'єкта, тим, у чийй власності (управлінні) він фактично перебуває, його матеріально-технічним станом, розміром призначеного бюджетного фінансування, виваженістю управлінських рішень, можливістю його «розумного» використання для розвитку туристичної сфери тощо.

9. Потребують більш ґрунтовного дослідження процеси, пов'язані з оцифруванням не лише текстової, але й візуальної складової інформації про нерухомі об'єкти культурної спадщини — як на рівні відповідних тематичних проєктів, які впроваджуються національними інституціями, так і в контексті їх реалізації у складі програм загального характеру з міжнародної співпраці в культурно-мистецькій сфері.

Цілком закономірним є те, що оцифрування є допоміжною технологією та не становить охорону культурної спадщини ні в прямому розумінні відповідного поняття, ні згідно з положеннями чинного законодавства. Однак незважаючи на це, воно не лише є дієвим способом стабільного збереження візуальної (матеріальної) «пам'яті» про дані об'єкти, але й може становити основу для майбутнього відновлення культурної спадщини, яку було знищено чи пошкоджено, зокрема й унаслідок повномасштабного вторгнення ворога на територію нашої держави.

10. Незважаючи на те, що сучасне підвищення інтересу до української культури в світовому контексті фактично й відбулося за трагічних для нашого народу обставинах – на хвилі усвідомлення широкою спільнотою реальних загроз та руйнівних наслідків воєнної агресії, його утримання та подальше спрямування в русло налагодження міжнародних зв'язків у сфері охорони культурної спадщини може сприяти майбутній стабілізації та впорядкуванню відповідної співпраці саме в форматі відносин повноцінного партнерства, а не ситуативної допомоги, наданої в критичних обставинах.

Maryna Mishchenko

**Protection of cultural heritage objects
in new social realities:
changing concepts and searching for perspectives**

Abstract

Maryna Mishchenko's monograph «Protection of cultural heritage objects in new social realities: changing concepts and the search for perspectives» was written within the framework of the fundamental scientific topic of the Institute of Cultural Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine «Cultural dimension of cultural heritage preservation: status, prospects and innovations».

Based on the analysis of scientific sources, provisions of national and international legislation in the field of cultural heritage protection, empirical material, the book comprehensively examines the issue of cultural heritage protection in new social realities.

The work contains a consistent definition of the conceptual and terminological apparatus of the national sphere of cultural heritage protection at the general and special levels, the disclosure of the modern essence-role perception of cultural heritage objects in the socio-cultural space, as well as practical components of cultural heritage protection in the modern period.

Cultural heritage is not only a fundamental basis, but also a guarantee of further development and transformations of culture in the system of establishing national identity at the level of the entire Ukrainian society. Today, its important role and world significance no longer cause doubts and objections. However, this understanding was finally formed in the minds of most Ukrainians and representatives of the authorities relatively recently – already during a full-scale

invasion, when we suffered tragic losses. The enemy has not only already destroyed and damaged a significant number of immovable monuments of the cultural heritage of Ukraine, but also continues to illegally export material cultural values, which for the most part do not even have analogues, outside the borders of our country. in the treasury of Ukraine. world cultural heritage.

It is obvious that even in the absence of threats of a military nature, the protection of cultural heritage is the most vulnerable area in the system of national culture. It is subject to external destructive influences, since quite often effective monument protection decisions are made at the intersection of opposing interests – the state, interested public associations and business entities. In addition, there is a general reluctance to implement innovations widely recognized by the world community. At the same time, meaningful, institutional and legal protection of cultural heritage has significant shortcomings. This can affect not only its implementation, but also the general state of the humanitarian sphere, the patriotic education of the younger generation and the formation of national self-awareness of Ukrainians.

For a long time, issues of protection of cultural heritage remain a field of scientific interest not only for historians and cultural scientists, but also for researchers of other humanities and those social sciences that are clearly far from culture and art. For example, it is jurisprudence, public administration, economics. On the one hand, the described situation contributed to the creation of many publications of a scientific and popular science nature, and on the other hand, it actually led to the absence of a comprehensive research approach to the consideration of these issues. And this is quite obvious, since representatives of various fields mostly focused only on individual components, thus trying to solve their own research tasks.

Thus, a paradoxical situation has developed at the national level, when there is a significant number of publications devoted to various aspects of cultural heritage protection, but there is a lack of thorough fundamental studies of the cultural aspects of the monument protection activities of modern humanitarians. sphere of Ukraine.

In this monograph, on the basis of scientific and empirical material, an attempt is made to form a holistic vision of modern protection of cultural heritage as a holistic phenomenon. And in the future – a

balanced system that will cover the activities of not only individual subjects, but also the entire Ukrainian society in the effort to preserve the national identity and its own place in the world cultural space, determined by the historical context and the importance of unique achievements.

Initially, in the context of work on this text as an important part of the fundamental scientific research «Cultural dimension of monument protection activities: state, prospects and innovations», the task of detailed consideration of the practical manifestation of cultural heritage protection in conditions of aggressive war was not specifically outlined.

Therefore, the task was set to investigate the specifics of the protection of cultural heritage objects and other important tangential issues of the protection of monuments both in the period preceding the full-scale invasion and after the official introduction of a special legal regime in Ukraine and the deployment of further active hostilities.

Emphasis in the title and text of the monograph on cultural heritage objects in no way means that the issue of cultural heritage protection is investigated exclusively in accordance with the definition and essence of this concept in the current Law of Ukraine «On the Protection of Cultural Heritage Objects». In accordance with this, as well as based on the provisions of previously ratified international documents in the field of cultural heritage protection, a broader interpretation was used. Therefore, the work deals not only with the study of the specifics of cultural aspects of the protection of cultural heritage objects as immovable monuments, but also with related cultural values and other movable things.

The acceleration of digitization and digital transformation of modern Ukrainian society has not bypassed the sphere of culture in general and the protection of cultural heritage in particular. This led to the use as empirical material of a sample of information from the official websites of specially authorized cultural heritage protection institutions and some museums of Kyiv.

The practical significance of this study is determined by the fact that, along with the author's proposals and well-founded ideas on this issue, it identifies a number of problems and promising directions that were not fully disclosed in the text, but require

further scientific development in particular in the context of the strengthening of European integration processes and the future post-war reconstruction of Ukraine. It is about the adaptation of material monuments of the past to the realities of the present; practical aspects and methods of digitizing cultural heritage objects depending on their types; understanding and using the international experience of protecting monuments damaged as a result military aggression; real participation of communities in modern monument protection activities.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

МІЩЕНКО Марина Олексіївна

**ОХОРОНА ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ
В НОВИХ СУСПІЛЬНИХ РЕАЛІЯХ:
ЗМІНА КОНЦЕПТІВ ТА ПОШУК ПЕРСПЕКТИВ**

Монографія

Редакційна група:

Любов Дрофань

літературне редагування

Лілія Фадейкова

дизайн обкладинки

та комп'ютерна верстка

Підписано до друку 10.12.23. Формат 60х90/16.

Гарнітура Century Schoolbook. Ум. друк. арк. 12. Обл.-вид. арк. 13,2.

Інститут культурології

Національної академії мистецтв України

б-р Т. Шевченка, 50–52, к. 710, Київ, 01032

Свідцтво про внесення до Держреєстру

ДК №3329 від 09.12.08